

PRISPEVKI

ZA NOVEJŠO

1994

2

.....

ZGODOVINO

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

Contributions to the Contemporary History
Contributions a l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC
949.172"18/19" (05)
UDK
ISSN 0353-0329

Uredniški odbor:

dr. Zdenko Čepič (glavni urednik), dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica),
mag. Damijan Guštin (pomočnik glavnega urednika), mag. Boris Mlakar,
dr. Janko Prunk

Prevajalca: Andrej Turk (angleščina), mag. Marjeta Pretnar-Čop (nemščina)

Lektorica: Marija Sivec

Oprema: Janez Suhadolc, dipl. ing. arh.

Izdaja

Inštitut za novejšo zgodovino
SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija

Založil

Inštitut za novejšo zgodovino s sofinanciranjem Ministrstva za znanost
in tehnologijo Republike Slovenije

Tisk

Birografika BORI, Linhartova 1, 61000 Ljubljana

Zamenjave (Exchange, Austausch):

Inštitut za novejšo zgodovino
SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji.

Redakcija zaključena 1. oktobra 1994

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 142/92 mb. z dne 2.3. 1992 štejejo
Prispevki za novejšo zgodovino za proizvod, od katerega se plačuje 5 % davek na promet proizvo-
dov na osnovi 13. točke tarifne št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

Kazalo

CONTENTS - TABLE DES MATIÈRES - INHALT

RAZPRAVE - ARTICLES - ÉTUDES - ABHANDLUNGEN

- Marko Štepec, Strah pred židovskim naseljevanjem (Poročanje slovenskih časopisov o priseljevanju Židov v drugi polovici 19. stoletja) 149
UDK 949.712(=924)"1850/1899"
- Jurij Perovšek, Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923 163
UDK 329.14+342.25(497.12)"1923"
- Janko Prunk, Krščansko-socialni pogled na francosko revolucijo med njeno stoto in stopetdeseto obletnico (1889-1939) 177
UDK 329.3(497.12)+323.272(44)"1789"
- Anka Vidovič-Miklavčič, Srednješolska mladina v Savezu jugoslovanskih srednješolskih udruženja (SJSU) 1929-1934 185
UDK 329.78(497.1)SJSU"1929/1934"
- Bojan Godeša, Madžarski okupator v Prekmurju in slovenski izobraženci 193
UDK 940.553.6(497.12-18)"316.344.32(=863)

ZAPISI - NOTES - NOTES - NOTIZEN

- Peter Volasko, Sociologija in zgodovina 203
UDK 316:93/99
- Damijan Guštin, Poročanje o vojni (Revija Svetovna vojska 1914-1915) 209
UDK 05 Svetovna vojska "1914/1915"
- Janko Pleterski, O državljanski vojni v Italiji in Sloveniji 221
UDK 341.39(45+497.12)"1941/1945"

HISTORICAL DOCUMENTATION - DOCUMENTATION HISTORIQUE HISTORISCHE DOKUMENTATION

- Tone Ferenc, Viri o rasnih pregledih Slovencev pod nemško okupacijo 231

OCENE IN POROČILA - REPORTS AND REVIEWS
RAPPORTS ET CRITIQUES - BERICHTE UND REZENSIONEN

Die Protokolle des österreichischen Ministerrates (1848-1867) (Franc Rozman)	245
Andrej Studen: Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar (Žarko Lazarevič)	246
Anka Vidovič-Miklavčič: Mladina med nacionalizmom in katolicizmom (Slavko Kremenšek)	249
Žarko Lazarevič: Kmečki dolgovi na Slovenskem (Aleš Gabrič)	251
Ruth Wodak, Peter Novak, Johanna Pelikan, Helmut Gruber, Rudolf de Cillia, Richard Mitten: Wir sind alle unschuldige Täter (Egon Pelikan)	254
Makso Šnuderl: Dnevnik (Vida Deželak-Barič)	258
Stefano Bianchini, Francesco Privitera: 6. Aprile 1941 (Janko Pleterški)	262
Tomaž Teropšič: Kozjanski odred (Damijan Guštin)	266
Roy F. Foster: Modern Ireland 1600-1972 (Marjeta Čampa)	269
Peter Kovačič-Peršin: Zaveza slovenstvu (Jurij Perovšek)	271
Janez J. Švajncer: Obranili domovino (Damijan Guštin)	274
<hr/>	
Poročilo Inštituta za novejšo zgodovino za leto 1993	1
Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1993	15

Razprave

Marko Štepec

Strah pred židovskim naseljevanjem Poročanje slovenskih časopisov o priseljevanju Židov v drugi polovici 19. stoletja*

Novice so julija 1865 poročale o zasedanju seje mestnega odbora oziroma o seji trgovsko obrtne zbornice, na kateri je J. N. Horak postavil vprašanje v zvezi z židovskim kramarstvom in naseljevanjem: "Kako je to, da čedalje več judov kramari po naši deželi?" Ob tem je izrazil bojazen, da bo "kupčija" na Kranjskem prešla popolnoma v židovske roke, če bo šlo tako naprej. Novice so v svojem poročilu s seje navedle nekaj "zgodovinskih argumentov" proti bivanju Židov na Kranjskem, namreč da si je Kranjska dežela pravico, da "Jud, razen sejma, ne sme bivati na Kranjskem, leta 1515 kupila od cesarja z dragim denarjem" in da "nobena deželna postava še ni ovrgla te prepovedi". Zapis je služil kot poziv deželni vladi, da "ukaže c. k. policiji, da - razen v času sejma - odpravi judovske barantače iz Ljubljane". Horakov predlog o omejitvi židovskega krošnjarjenja in naseljevanja, ki so ga podpirali tudi ostali slovenski zastopniki, so Novice pospremile s komentarjem, da bi bila "res nadloga velika, ako se jud vgnjezdi v našo deželo".¹ V drugi polovici šestdesetih let 19. stoletja se v časopisih pojavijo opozorila v zvezi z naseljevanjem Židov, ki so bila vezana na določene zakonske spremembe, ki so izenačevale državljsanske pravice in s tem omogočale židovsko naseljevanje. Junija 1868 je dopisnik iz Haloz poslal v Slovenski narod članek z naslovom "Židovi se selijo na slovensko Štajersko". V dopisu je novo državno zakonodajo, predvsem šesti člen državnega zakona o splošnih pravicah, sprejetega decembra 1867, označil kot povod in vzrok za neprijetno dejstvo, da "se počinjajo kazati in pripravljati, kakor jeseni črni kavrani, ter naseljevati židovi na slovenskem Štajerskem". V članku je tudi zapisal, da "ljudstvo v skrbi pravi, da ne bode nič več dobrega na svetu, če se že židovi nastanjajo med nami ter otožno poprašuje po pomočkih s kterimi, bi se dala zabraniti ta kazen". Zapis je zanimiv, ker skuša avtor v nekaj točkah povzeti, zakaj Slovenci tistega časa ne marajo Židov. Kot glavne razloge navede njihovo oduševanje in splošno škodljivost za razvoj naroda, med katerega se nasele. Kot pomemben argument proti židovski naselitvi mu

* Prispevek je prirejen odlomek iz magistrske naloge "Slovenski antisemitizem 1861 - 1895", Ljubljana 1994.

¹ Novice XXIII, 19.7. 1865, št. 29. Glej J. K. Podgorjanski: Judje na Kranjskem. Zbornik slovenske matice, 8. zv., Ljubljana 1906, str. 149. O usodi Horakovega predloga in o obravnavi pravnega odseka glej V. Valenčič: Židje v preteklosti Ljubljane. Ljubljana 1992, str. 55-56.

služi tudi po njegovem nikoli preklicana in z dragim denarjem kupljena pravica do izгона Židov in prepoved njihove naselitve. Svoj ogorčeni zapis konča z besedami: "Židove ste učinili ravnopravne, 18 milijonov Slovanov pa ne."² V novi, preveč tolerantni zakonodaji išče krivdo za naseljevanje Židov na Kranjskem tudi pisec članka "Judje v Ljubljani naseljeni". V zapisu beremo, da je "dozdaj bila Kranjska s starimi postavami zavarovana pred ljudmi, ki so kakor znano izvrstni sesavci novčne krvi med narodi. Duh časa je te postave ovrgel in zdaj se mogo judje tudi po Kranjskem naseliti." V nadaljevanju tudi zveemo za konkretne primere. V Ljubljani naj bi se "utaborilo društvo treh Izraelovih sinov, v Martinčičevi hiši na Dunajski cesti," z namenom trgovanja z zemljiškimi pridelki in kožami. Pisec upa, da je "dan danes domač trgovec že toliko razvit, da upamo, da konkurencija židovska ne bode kvarna".³ Konkurenca je zelo pomemben razlog za strah in zavračanje Židov. Tako se ljubljanski trgovci in obrtniki večkrat pritožujejo občinskemu svetu zaradi konkurence krošnjarjev. Nikakor pa strah pred konkurenco ni edini in najpomembnejši razlog za zavračanje Židov, saj je konkurenca glede na število židovskih trgovcev in krošnjarjev zelo majhna in v praksi ne ogroža domačih trgovcev. Strah pred židovsko trgovino in blagom je treba brati na simbolni ravni. Žid namreč simbolizira sodobni kapitalizem in vdor industrijskega blaga. V strahu pred Židi je močno prisotna bojazen pred prihajajočimi novimi časi, ki rušijo tradicionalno vrednostno in kmečko gospodarsko strukturo in znanilci teh novih časov so tudi različni prinašalci industrijskega blaga v slovenske dežele. To seveda niso le Židje, ampak je s pojmom žid slovenski tisk zajel vso prihajajočo 'grozo' napredka, ki je zajela evropske države, vključujoč tudi Avstro-Ogrsko. Časopisi redno in vestno spremljajo in preštevacjo prihode Židov v deželo. Pišejo o različnih krošnjarih, svarijo pred židovskimi sleparji in celo židovskimi zbiralci las.⁴ Vse do konca obravnavanega obdobja v časopisnih člankih srečujemo nezadovoljstvo z zakonodajo, ki dovoljuje Židom naseljevanje in pri tem se pisci občasno spominjajo "drage kupnine", ki so jo prebivalci plačali, da se rešijo Židov oziroma, kot pravi Slovenski narod za prebivalce Štajerske, ki so jo plačali "za osvobojenje od izraelstva."⁵ Slovenski narod je marca 1873 objavil statistiko naseljevanja Židov v Avstriji v obdobju 1830 do 1869 in ugotovil, "da je glede na vse narode še najmanj židov med nami Slovenci naseljenih."⁶ Leta 1882 je Slovenec kot svarilo pred Židi objavil primerjalno statistiko o povečanju števila Židov med leti 1869 in 1880. Za Kranjsko je zapisal, da "ima izmed vseh dežel najmanj judov in se sme zarad tega najsrečnejša imenovati."⁷ Ob tem velja dodati, da je natančno preštevanje evropskih Židov ena od posledic antisemitizma. Druga polovica 19. stoletja je

² Slovenski narod I, 4.6. 1868, št. 27.

³ Slovenski narod IV, 5.8. 1871, št. 90.

⁴ Maja 1871 je Slovenski narod poročal, da so "Židovi začeli oblezovati naše pokrajine in skupovati ženske lase." Slovenski narod IV, 20.5. 1871, št. 58.

⁵ Slovenski narod V, 28.5. 1872, št. 60.

⁶ Slovenski narod VI, 13.3. 1873, št. 60.

⁷ Slovehec X, 12.1. 1882, št. 4.

čas, ko statistični podatki, štetja in razvrščanja prebivalcev prihajajo vse bolj do veljave. Časopisi pišejo o številu Židov v Evropi, Avstro-Ogrski, o njihovem širjenju med Slovani in Slovenci. Pogosti so zapisi o številu Židov v posameznih ustanovah, v vojski, šolah in drugje. Posebna pozornost se posveča številu otrok. Časopisi so prepričani, da povečevanje židovskega prebivalstva običajno presega rast ostalega prebivalstva. Po trditvah Slovenskega naroda naj bi bile "Judinje za 50 % rodnejše nego naše žene."⁸ V svoji razpravi o židovstvu iz leta 1886 je Josip Apih problematiki židovskega širjenja namenil posebno poglavje, ki ga je naslovil "Razmnožba Židov". V prvem stavku poglavja je zapisal, da se "Židovstvo vedno, neprenehoma in hitro množi." Po njegovem je "glavni razlog židovskemu narastaju" treba iskati v "statistično dokazani židovski razplodnosti, ki se ima tudi prištevati plemenskim svojstvom Židovstva." Za slovenske dežele je zapisal, da je "v naših slovenskih pokrajinah absolutno malo Židov, a narastaj je vendar jako pomenljiv." Po njegovih podatkih naj bi se v 50 letih število Židov na Kranjskem in Koroškem povečalo s 7 (leta 1830) na 210 (leta 1880). V istem letu naj bi bilo na Štajerskem 1782 Židov. V odstotkih naj bi od leta 1869 do leta 1880 naraslo število Židov na Primorskem za 3,8 %, v tržaški okolici za 231,2 %, na spodnjem Štajerskem za 91,8 %, na slovenskem Koroškem za 372,7 %, na Kranjskem za 122,7 % in v Ljubljani za 537,5 %. Po J. Apihu so te številke zgovornejše od dolgih razprav.⁹ Odmev statističnih podatkov najdemo tudi v Vošnjakovih spominih, ki je v zvezi z Židi v Galiciji zapisal, da je "že skoro vsak peti človek židovske rase in so že cela mesta požidovljena."¹⁰ Za zapise, ki se ukvarjajo s številčnimi primerjavami in statističnimi podatki, lahko rečemo, da od konca sedemdesetih let do zaključka obravnavanega obdobja v njih raste nestrpnost. Pri tem velja omeniti Podgornikov Slovanski svet, ki od konca osemdesetih let skrbno spremlja vsako številčno spremembo in selitev Židov in jo v skladu s svojim rasno obarvanim antisemitizmom tudi komentira.

V zvezi s prihodi Židov v slovenske dežele je zanimiv dopis iz "Slatenskih topic" na Štajerskem, ki poroča o vplivu "borznega kraha" leta 1873 na turistična potovanja Židov. "Neusmiljeni krah je židovom peruti pristrigel tako, da jih menda niti peti del nij mimo drugih let. Drugih gostov pa dosedaj tudi jako pomanjkuje," je o pomanjkanju turistov zabeležil Slovenski narod.¹¹ Gospodarsko krizo in borzni zlom so časopisi razumeli kot zlom iluzije napredka, ki je bil grajen na trhlih temeljih židovske morale in sleparstva. Slovenski narod je pisal, da se je namesto blišča liberalnega napredka in dosežkov pokazala "velika bolezen našega materijalističnega stoletja, v katerem je borza postala bog, denar predmet kulture in težnja po hitrem bogatenju splošna manira."¹² Vzroke za borzni zlom in krizo so časopisi iskali v lažni materialni in ideološki podlagi hitrega napredka,

⁸ Slovenski narod IX, 9.5. 1876, št. 106.

⁹ Josip Apih: Židovstvo. Letopis matice slovenske 1886, str. 51 - 58.

¹⁰ Josip Vošnjak: Spomini. Ljubljana 1982, str. 43.

¹¹ Slovenski narod VI, 4.7. 1873, št. 151.

¹² Slovenski narod VI, 25.5. 1873, št. 119.

katerega nosilci naj bi bili Židje. "Z njihovo pomočjo", je zapisal Slovenec, "se je pričela tudi na gospodarskem polju tista strašna sleparija, ki je zakrivila lanski borzni krah ter na beraško palico spravila neštevilno družin."¹³ Židovsko krivdo so v očeh javnega mnenja potrjevale različne afere, kot je bila tako imenovana afera Offenheim, ki je kar nekaj časa polnila tudi stolpce slovenskih časopisov. Kriza je na drugi strani vplivala na povečanje števila židovskih kramarjev in drugih Židov, ki naj bi iskali dobiček v slovenskih deželah. Slovenec je v zvezi s tem poročal, da se v "Ljubljano po večkrat za kak mesec priklati kak tak tič, ki pa potem zopet odleti, ko je nekaj lahkovernih revežev oskubil. Zdaj je teh tičev polno v Ljubljani in Slovenski narod jih priporoča na svoji zadnji strani."¹⁴ V poročilu o naselitvi Žida v Središču pod naslovom "Siten Jud" je Slovenski narod zabeležil misel, ki bi lahko bila skupno sporočilo vseh tovrstnih zapisov, namreč da "teh gostov mi na Slovenskem nismo nič kaj veseli. Vidimo, kako ti ljudje drugod ljudstvo grdo oskubujejo."¹⁵ Julija 1882 se je Slovenec zopet spomnil odkupnine, ki je Kranjsko v preteklosti reševala pred Židi, in zapisal, da se je "naša dežela odkupila za precejšnjo svoto, ko je pa liberalizem ali bolje judovstvo v roke dobilo vso moč, se je ta pravica deželi naši meni nič tebi nič zopet konfiscirala." Slovenec je prepričan, da "to ne gre" in da je treba poslance opozoriti "na to stvar", saj "kdo kaj kupi in plača ima tudi pravico do kupljene reči" oziroma če se "kupčija podere", se mora kupnina vrniti. Pisec seveda dodaja, "da nam je veliko ljubše, ako pogodba kupna ostane veljavna in gotovo bodo naši ljudje prejšnji vsoti prav radi še kaj dodali, samo da nam judje ne bodo silili v deželo."¹⁶ Maja 1883 je Slovenec poročal o prvem "judu v javni službi v Ljubljani". Mišljen je bil "pomožni zdravnik" v ljubljanski bolnišnici. Slovenec je ob tem zapisal na račun deželnega odbora, odgovornega za zaposlitev, da je "tedaj še tega bilo treba, da se gospodje deželni odborniki pokažejo v svojem popolnem nasprotju z vernim katoliškim narodom."¹⁷ V deželnem odboru je med drugimi bil takrat tudi dr. Dragotin Dežman, ki že sicer med Slovenci ni bil na najboljšem glasu. Leto kasneje je Slovenski narod poročal o "prvem židu hišnem posestniku v Ljubljani", ki naj bi kupil hišo od tiskarja Bamberga na Dunajski cesti za 55.000 goldinarjev. Še isti mesec je Slovenski narod v članku z naslovom "Protisemitizem" poročal, da se je na sestanku zbralo "40 veljavnih meščanov iz trgovskih in obrtnih krogov" in da so razpravljali o tem, "kako omejiti in preprečiti nadaljna razširjevanja židov v Ljubljani, kako odvrniti pretečo semitsko konkurenco." Slovenski narod je ob tem dodal, da ga veseli, "da se je vzela ta zadeva v roke, še bolj nas veseli sprejeti sklep o prodajalnicah in zbuja v nas željo, da bi se na pričetem potu složno in vztrajno napredovalo."¹⁸ Marca 1889 je Slovenski narod

¹³ Slovenec II, 14.11. 1874, št. 135.

¹⁴ Slovenec III, 23.12. 1875, št. 150.

¹⁵ Slovenski narod VIII, 13.7. 1875, št. 156.

¹⁶ Slovenec X, 11.7. 1882, št. 76.

¹⁷ Slovenec XI, 12.5. 1883, št. 56.

¹⁸ Slovenski narod XVII, 30.7. 1884, št. 174.

v prispevku z več nadaljevanji pod naslovom "Judovska popačenost" zapisal, "da naša domovina slovenska ni še mnogo poplavljenjena z judovskim življem. Vendar pa s tem ne pravimo, da so nam ti kar jih imamo Judov, bili kdaj dobro došli gostje. Slovenec se je tega mrčesa branil vselej in povsod, kjer se je mogel." Pisec tudi v tem primeru dodaja, da so "slovenski in nemški trgovci na Kranjskem zadovoljni in iz svojega nagiba plačali 5000 cekinov samo za to, da nobeden Jud ni smel bivati dalj časa v Ljubljani, nego samo 48 ur. Branili so se torej Judov, kakor se še danes branimo Ciganov."¹⁹

Židje so bili pogosto tarča posmeha slovenskih humorističnih listov. V ilustracijo navajam šalo v zvezi z naseljevanjem Židov v Ljubljani, ki jo je objavil Brus. Šala govori o razliki med Izraelci v puščavi in Izraelci v Ljubljani. Ena od razlik je bila tudi ta, da "so Izraelci v puščavi imeli samo jednega Mojzesa, Ljubljana pa ima dva - enega na Dunajski cesti in drugega v Židovski ulici".²⁰

Posebno pozornost je židovskemu naseljevanju posvečal Podgornikov Slovanski svet, ki je začel izhajati leta 1888. Časnik je pogosto opozarjal na škodljivost židovskega naseljevanja iz gospodarskih, moralnih in socialnih razlogov. Posebej je svaril pred naseljevanjem Židov na slovanskih ozemljih in še posebej med Slovenci. Slovanski svet je večkrat opozarjal na naseljevanje Židov na Štajerskem. Oktobra 1890 je poročal o "znani trgovski firmi Ujlaky Hirschler & Sohn, da je kupila pred nedavnim obširno kmečko posestvo poleg postaje Ribnica - Brezje na koroški železnici." Razlog za nakup naj bi bilo širjenje antisemitskega gibanja na Ogrskem. Slovanski svet je to komentiral z besedami, da naj bi slovenska zemlja "torej bila nekoč še v zavetje sovražnim in preganjanim Židom! Tukaj bo treba povzdigniti v slovenskem časopisju svarilen glas pred takim početjem. Znano namreč je, da v trgovinske zvezi s to tvrdko stoječi kmetje na slovenskem Pohorju lezejo neprestano globje v židovske kremplje."²¹

Leto kasneje je isti pisec v Slovanskem svetu omenjeni firmi posvetil obširnejši članek z naslovom Židje na Slovenskem. V njem piše, da so Židje pridobili trgovino z lesnimi pridelki v Podravju "malone že popolnoma v svoje roke".²² V članku, ki navede nekaj podatkov o Hirschlerjevi želji po nakupu zemljišč in steklarne, tudi beremo, da so bile slovenske dežele doslej še dokaj varne pred Židi, da pa "gorje nam, kedar se nasele Židje med nami v takej množici, kakor med našimi gališkimi in bukovinskimi slovanskimi brati." Slovenca, ki bi bil lastnik zemljišča in tovarne, bi "lahko zarotili naj ne proda Židu, ker pa to ni", bi bilo treba po mnenju Slovanskega sveta poiskati slovenskega podjetnika, ki bi kupil omenjeno zemljišče. Slovanski svet se vpraša, če "imamo jednega takega na celej slovenskej zemlji," in dodaja, da društvo Südmark, ki je očitno eden od interesentov, za "Slovence sedaj še ni preveč nevarno, pa dosti nevarni so Židje ako dobe vsaj nekaj posestev

¹⁹ Slovenski narod XXII, 16.3. 1889, št. 64.

²⁰ Brus I, 1889, št. 2.

²¹ Slovanski svet III, 25.10. 1890, št. 20.

²² Slovanski svet IV, 10.10. 1891, št. 19.

slovenskih v svoje roke.”²³ Trditev, da so Židje najnevarnejši nasprotniki Slovencev, seveda ni nova. Slovanski svet je septembra 1893 ob pisanju Slovenskega naroda o “židovskih mogotcih na Kranjskem” zapisal, da na Gorenjskem “v Št. Anski dolini zabranjuje židovski posestnik celo pot na planine, kajti postavil je table z napisi na nemškem jeziku s katerimi zaprečuje hod na gore in streljanje.” Slovanski svet zadevo “priporoča” kranjskim deželnim poslancem in dodaja, da “kakor ta Žid, postopali so uže in bodo še drugi tujci na Slovenskem, ker ni domačinov ali domačih društev, ki bi pokupovali zemljo in prirodne sile te zemlje.”²⁴

Ne glede na to, da govori o Židu z veliko začetnico, pa pisec ne pove, ali gre res za Žida ali je mišljen le nemški posestnik z “židovskimi lastnostmi.” Na tem mestu velja dodati, da Slovanski svet za razliko od ostalih časopisov besedo Žid vedno piše z veliko začetnico. Biti Žid mu ne pomeni več le pripadnosti veroizpovedi, ampak predvsem raso, pleme s kopico negativnih in skozi zgodovino nespremenljivih lastnosti. Kot dopolnilo navajam nekaj misli iz članka “Židovstvo in Slovani”, ki je bil objavljen julija 1890 v Slovanskem svetu. V njem je Fran Podgornik skušal “pojasniti in izpodbiti slovanstvu na korist” nekaj predsodkov, ki obstajajo med Slovani, “kljub občemu antisemitskemu mišljenju”. Pisec pojasni, da delajo Slovani veliko napako, ko Žide razumejo kot posebno veroizpoved in ne kot pleme. Pri tem naj bi po njegovem sami Židje radi zavajali indogermanske narode s tem, “da se hočejo smatrati ne kot posebno pleme, ampak jedino kot posebno veroizpovedovanje.” Iz tega izhaja po mnenju pisca zmotno prepričanje, da se Žid reši svojih slabih lastnosti, če s krstom postane kristjan. To naj bi nikakor ne držalo, saj “jasno je, da lastnostij židovskega plemena ne more spremeniti nobena vera in da bi se samo slepili, ko bi menili, da s spreobrnjenjem židovskega rodu h krščanstvu bi bila človeška družba kaj na boljšem, kolikor je drugače na škodi zastran dotike in občjenja z židovstvom.” Rasni antisemitizem, torej antisemitizem, ki se opira na spoznanja o rasnih in plemenskih razlikah, je po mnenju Podgornika razsvetljeni antisemitizem, za razliko od večinskega slovanskega, ki izhaja po njegovem še vedno iz napačnega verskega stališča nasproti Židom. V nadaljevanju ne bom navajal lastnosti, ki jih pisec članka pripisuje Židom. V ilustracijo le njegovo mnenje, da Žida spoznaš tako po zunanosti kot po jeziku in duševnih lastnostih, “po slogu in vseh govornih pomočkih, spoznaš ga pa še bolje ne le po glasu ampak po vsem vedenju in kretanju, posebno pa po čustvu in mišljenju, katero se razkriva v moralnem, pravnem in drugih važnih pogledih.” Židje naj bi kvarno vplivali tako na znanost in umetnost kot na jezik in na navade narodov, med katerimi živijo in jih spravljajo pod svoj vpliv.²⁵ Kot zanimivost dodajam, da je Slovanski svet maja 1895 pod naslovom “Židovska nevarnost za Ljubljano” pisal o “anonimnem stavbinskem konzorciju”, ki se je v popotresni Ljubljani ponudil kot kupec stavbišč hišnih

²³ Prav tam.

²⁴ Slovanski svet VI, 25.9. 1893, št. 18.

²⁵ Slovanski svet III, 25.7. 1890, št. 14.

posestnikov, ki so zaradi potresa obubožali. Po mnenju Slovanskega sveta bi morali "naši načelniki resno svariti take obubožane gospodarje pred židovi", ki naj bi želeli služiti na račun nesreče.²⁶

Slovenski časniki tega časa poročajo tudi o naseljevanju Židov zunaj slovenskih dežel. Posebno pozornost posvečajo naseljevanju med Rusi, Čehi, Slovaki in Hrvati. Pri člankih, ki govorijo o naselitvah in nevarnosti naseljevanja, se na eni strani govori o naseljevanju konkretnih Židov v "črnih kaftanih" in z "ukriviljenimi nosovi", na drugi strani pa o prisotnosti in vplivu Židov v metaforičnem, prenesenem pomenu: vpliv tujega kapitala, tujih - torej sodobnih navad in podobno. Pogostokrat se vse skupaj prepleta.

Zelo pogosto je v tisku prisoten strah pred prodiranjem židovskega kapitala in vpliva. Augusta 1870 je na primer Slovenski narod razmišljal o prodaji in podcenjevanju državnih posestev v Idriji. Svoje razmišljanje je zaključil z opozorilom oziroma z izraženim strahom, da "bo čez nekoliko časa kak dunajski žid, kupil Idrijo jako ceno, a posredovalec dobil lepo provizijo."²⁷ V zvezi s prodorom židovskega vpliva je v slovenskem tisku zelo odmevno dogajanje na Češkem. Časopisi pišejo o prodoru židovsko nemškega kapitala in kupovanju veleposesti z namenom pridobivanja vpliva in volilnih glasov. "Prusko židovsko ustavoverno društvo Chabrus, katero se je ustanovilo v namen kupovati zemljišča federalističnih velikoposestnikov in tako dobiti večino glasov pri volitvi za ustavoverne kandidate,"²⁸ kot je o zadevi poročal Slovenski narod, je sprožilo kopicico razmišljanj, kako se ubraniti prehodu zemljišč v tuje roke. Časopisi posvetijo problematiki precejšnjo pozornost in jo, kar je za našo temo posebej zanimivo, izrazito protižidovsko obarvajo. Novice o prodiranju židovsko - nemškega vpliva na Češko so sicer pogostejše, podobni članki o tujem židovskem kapitalu, ki uničuje domače gospodarstvo, pa so precej pogosti tudi za druge slovanske dežele. Tako v dopisih iz "Hrvatskega" pogosto beremo, da "najlepša posestva prehajajo čem dalje bolj iz domačih v tuje roke. Kupci so večji del ali pravi Prusi ali pa judje." Vabljava za različne naložbe je bila tudi Bosna, v katero se je, kot poroča Slovenski narod, "v novejših časih zagnalo toliko ogerskih in nemških judov, da je strah."²⁹ Glede odnosa Slovencev do židovskih kapitalistov je v zvezi z židovskim vplivom na Trboveljsko premogokopno družbo zgovoren Sernecev drobec iz njegovih spominov. Serneč piše, da je francoskemu avtorju knjige Avstrijsko vprašanje (*La question d'Autriche*) poslal pismo, v katerem ga je prosil, naj v Parizu poižve, kdo so lastniki družbe, ki tako zatira Slovence.

²⁶ Slovanski svet VIII, 18.5. 1895, št. 20. Po potresu je Slovanski svet objavil dopis o nekaterih neresnicah, ki so se pojavljale v dunajskih časopisih. Na prvem mestu so seveda omenjeni senzacionalni židovski časopisi, ki naj bi po svoji "umazani navadi" izrabljali tujo nesrečo "v svoj prid, v svoj gšeft". Zaradi različnih "groznih podob" in "izmišljenih historij", ki jih je objavljala *Wiener Illustrierte Zeitung*, je Slovanski svet zapisal, da je "čifut res sličen črvu, ki ima od umazanostij in gnjilobe največ užitka." Slovanski svet VIII, 4.5. 1895, št. 18.

²⁷ Slovenski narod III, 30.8. 1870, št. 100.

²⁸ Slovenski narod V, 19.3. 1872, št. 32.

²⁹ Slovenski narod VI, 10.1.1873, št. 7.

Zatiranje se po Sernecu kaže v tem, da "vsakemu uradniku in pazniku kažočemu slovensko mišljenje odpoveduje službo, gospodarsko občuje kolikor mogoče le z nemškimi tvrdkami in obrtniki" in podobno. Dobil je odgovor, da je večji del glavnice res v "francoskih rokah, ampak v rokah židovskih Francozov." Po tej informaciji je bilo Sernecu vse popolnoma jasno in je opustil "vsak nadaljni poizkus vplivati pri tej družbi na izpremembo njenega postopanja proti slovenskemu prebivalstvu."³⁰

Seveda pa širjenje židovskega vpliva ni bilo zaskrbljujoče le na gospodarskem, ampak tudi na ostalih področjih družbenega življenja. Po nekaterih zapisih sodeč je bila umetnost posebej izpostavljena različnim židovskim vplivom. Umetnost s svojim pomenom za jezik in narodni razvoj nasploh je po mnenju časopisov izredno občutljivo področje, ki ga nikakor ne gre prepustiti Židom in njihovim škodljivim vplivom. Kot židovski vpliv se razume vse pohujšljivo, dekadentno, kičasto in izumetničeno, kar je v nasprotju z domačo umetnostjo in kulturo. Slovenske časopise, predvsem Slovenca, v obravnavanem obdobju židovski vpliv v umetnosti in še posebej v slovenskem gledališču zelo moti. Slovenec o igri "Debora" v Slovenskem gledališču piše: "Ljudska igra Mosenthalova Debora spada v vrsto tistih iger tega pisatelja, v katerih se judovstvo povečuje, sicer ne tako, kakor v nekterih drugih, n.pr. Bergovih, a vendar ima glavno nalogo judinja Debora, ktero je gosp. Podkrajškova igrala z vso demonično strastjo, ki jo ta naloga v sebi ima. Kaj tacega pri nas le redko vidimo."³¹ Omenjeno igro je po pisanju Slovenca publika zelo dobro sprejela. V skladu s tem so bile tudi viharne ovacije. Pripombe pa je Slovenčev kritik imel na besede ob koncu igre, ko "kmetič Jožef pripoveduje, da je bil šel prosit k cesarju Jožefu na Dunaj za juda." Po mnenju kritika bi to lahko mirne duše izpustili: "ker je igra na slovensko Štajersko prestavljena, se nam te besede iz ust slovenskega kmeta nenaravne zde, kajti mi Slovenci ne maramo za jude, če še sami pridejo k nam, tim manj bomo pa zanje prosili, če nam je pred očmi poljska, moravska, češka in ogrska dežela, kjer je vse v rokah judov." Ob tem je tudi dodal, da "je misel, pri nas na odru za jude reklamo delati nesrečna in mi menimo, da bi je občinstvo ne hotelo podpisati. Jud ni prijatelj naše narodnosti, marveč samopriden; bolje da nam je daleč proč."³² Slovenčevi razmisleki o umetnosti pogosto zavračajo tujo sodobno umetnost, ki si hitro pridobi etiketo židovstva. Namesto "tujih pohujšljivih izdelkov" priporoča domača izvirna dela. V kritiki neke "neslane burke" v nemškem gledališču je zaradi šale na račun papeža poročevalec zapisal, da je igralec menda mislil, da je "tam kje med Hotentoti, Judi ali opicami in da mu bode donela obilna hvala za tako bistrournost, pa zmotil se je."³³ Če torej v Ljubljano "židovski duh" nove umetnosti prodira le počasi, pa je Dunaj že popolnoma "izgubljen". Z umetnostjo na Dunaju se veliko ukvarjajo slovenski pisatelji. Tako v pismih z Dunaja, o

³⁰ Josip Sernec: Spomini. Ljubljana 1927, str. 59.

³¹ Slovenec II, 23.4. 1874, št. 47.

³² Slovenec II, 23.4. 1874, št. 47.

³³ Slovenec V, 29.11. 1877, št. 134.

gledaliških oziroma gledališču Carltheater v Leopoldovem predmestju, piše Josip Jurčič, da "ogromen del poslušalstva, da ne rečem večina, daje tu judovski element". V istem odlomku tudi doda, da se "izprijeni in nagnit okus širi od teh gledališč tudi v provincije."³⁴

Da so bili Židi s svojo neizvirnostjo in plehkostjo škodljivi za umetnost, je bil prepričan marsikdo, ki je pisal o estetskih vprašanjih. V zvezi z židovsko umetnostjo bi veljalo dodati, da je leta 1870 Josip Stritar v članku o estetiki zapisal, da se ne da govoriti o "poganskem in kristjanskem znanstvu, o katoliški astronomiji, protestantski geografiji, o judovski matematiki itd."³⁵ Verjetno je bil Stritar v tem prepričanju precej osamljen, čeprav seveda tudi sam ni bil naklonjen Židom, kar dokazujejo različni protizidovsko obarvani zapisi izpod njegovega peresa. V Popotnih pismih je na primer zapisal, da Židov "kar živih videti ne morem" in še nekaj misli o tem, da je "vse judovsko pleme kakoršno je, največja nevarnost, ki preti nam in omiki, kakoršno si mi mislimo."³⁶

V drugi polovici sedemdesetih let se pojavljajo članki o židovskih beguncih, ki se začno zaradi različnih izgrediv razseljevati. Novembra 1877 se je preko Ljubljane peljalo "več židovskih begunov, ki so jih Bolgari izgnali iz mest osvobojenih po Rusih,"³⁷ kot je pisal Slovenec. V navedenem primeru je šlo za dogodek, ki je bil posledica rusko-turške vojne. Slovenec je za razliko od dunajskih "židovskih" časopisov, ki so zagnali velik hrup, dodal, kot je bilo običajno pri zapisih o pregonih Židov, da so pač sami krivi zaradi svojega predhodnega ravnanja in značaja. Tovrstne migracije, predvsem v zunajevropske kraje (Bližnji vzhod, Amerika in drugo), dosežejo vrh v osemdesetih letih kot posledica izgrediv v Rusiji, ki so v slovenskih časopisih precej odmevni. Že v drugi polovici sedemdesetih let začno slovenski časopisi pisati o židovskih željah po naselitvi na Bližnjem vzhodu. Slovenski narod je februarja 1877 po dunajskem Vaterlandu povzel novico, da "Judje ponujajo 80 milijonov goldinarjev Turkom, da bi jim odstopili Palestino."³⁸ Slovenec junija 1878 v članku z naslovom "Palestina za Jude" poroča o madžarskem zastopniku, ki je s svojimi družabniki svetoval, "naj se v zvezi z vzhodnim vprašanjem reši stvar židovska tako, da se ustanovi zopet država izraelska bodisi kot samoupravna pod vrhovnim gospodstvom Porte, bodisi kot samostalna judovska država v Palestini, ktera bi se v to svrhu primerno morala povečati." K zapisu je Slovenec dodal komentar: "Na zdravje vsem judom, kteri naj seboj pobero, če ne vseh vsaj dokaj naših liberaluhov in naj se jim država poveča proti vzhodu dokler že koli!"³⁹ Zanimivo je, da so idejo o ustanovitvi judovske države antisemiti podprli, saj bi to pomenilo prostovoljno

³⁴ Slovenski narod III, 10.11. 1870, št. 131; navedeno po Josip Jurčič: Zbrano delo, 10. knjiga. Ljubljana 1982, str. 213.

³⁵ Josip Stritar: Zbrano delo, 6. knjiga. Ljubljana 1955, str. 356.

³⁶ Prav tam, str. 405-406.

³⁷ Slovenec V, 3.11. 1877, št. 123.

³⁸ Slovenski narod X, 4.2. 1877, št. 27.

³⁹ Slovenec VI, 4.6. 1878, št. 61.

izselitev Židov v nekakšen evropski oziroma svetovni geto, na daljnem obrobju Evrope. Tako so v letu 1878 slovenski časopisi poročali o nastopih poslanca G. Istoczyja, ki je na ta način reševal Evropo pred Židi. Istoczy je predlagal: "(...) kadar se bode orijentalno vprašanje končno uravnavalo, naj se tudi judovsko kraljestvo, ki je bilo pred 1800 leti razdejano, zopet ustanovi, naj se Palestina poveča in judom izroči, da se bodo judje tam zbrali, ki zdaj evropske narode v razvoju zavirajo." Po mnenju Istoczyja, ki je bil v osemdesetih letih na čelu antisemitskega gibanja, ki je zajelo Ogrsko, bi za Madžarsko in Evropo zelo "koristno stvar naredili, kar so sploh kedaj, ko bi se jim posrečilo Evropo rešiti od judov - a judje sami nečejo svoje samostalne države, ker se jim pri odiranju družih narodov bolje godi."⁴⁰ Teden kasneje je Slovenski narod pisal, da so nekateri Židi poslali Istoczyju telegram, v katerem izražajo navdušenje za njegov predlog. Po pisanju Slovenskega naroda naj bi v telegramu zapisali, da so "pripravljene takoj odpotovati" in da naj se jim "pridobi nižajo vožnjo do tja". Slovenski narod je ob telegramu zapisal, da se "razume, da se Abrahamovci norca delajo, ker ko bi bilo treba iti, ne spravi jih nihče iz Evrope."⁴¹ Žide je v Palestino pošiljal tudi Josip Vošnjak v svojih spominih v dobro znanem odlomku o židovstvu: "Tačas sem postal antisemit in ostal dosihmal, prepričan, da so semitje prava pokora za vse narode in vredni da bi se vsi poslali nazaj v Palestino."⁴² Slovenec je pod naslovom "Judje hočejo potegniti v Palestino" pisal o društvu, ki se je ustanovilo v Frankfurtu z namenom, da pridobi zemljišča v Palestini ter jih oddaja samo Židom. Podobno kot Slovenski narod tudi Slovenec ne verjame, da bo omenjena selitev uspela. V tem duhu še zapiše, da "menda za njih ne bo ta kšeft. Saj pravi njih talmud: Vloži sto penozov v kupčijo in jel boš meso pa vino bodeš pil; vloži jih pa v polje ali v kmetijo in še zelja se ne naješ."⁴³

V osemdesetih letih so se želje po novi državi povečale med preganjanimi ruskimi Židi, ki so bežali pred pogromi, in na drugi strani med ruskimi množicami in vladnimi krogi, ki so v izselitvi Židov videli rešitev svojih problemov. Zaradi pogromov v prvi polovici osemdesetih let je veliko število Židov pribežalo v Evropo, kar je bil razlog za velik porast naperjenosti proti Židom tudi drugje v Evropi. Pri tem Avstro-Ogrska nikakor ni bila izjema. Rusko preganjanje Židov je bilo velika vzpodbuda za porast sionističnega gibanja. Sionizem kot odziv na rusko preganjanje se je izrazito pokazal v začetku devetdesetih let. V skladu s povečano aktivnostjo na tem področju se poveča tudi število zapisov v časopisih. Vedno več je poročil, ne samo o željah, ampak tudi o kupovanju zemlje in naseljevanju Židov.

V zvezi z ruskimi Židi je posebej odmevala akcija barona Hirscha in njegove družbe, ki je načrtovala izselitev 300.000 Židov letno, pod pogojem da ruska vlada ustavi preganjanje, Hirschu pa da čas, da izselitev izpelje. Slovenski narod

⁴⁰ Slovenski narod XI, 15.6. 1878, št. 136.

⁴¹ Slovenski narod XI, 22.6. 1878, št. 141.

⁴² Josip Vošnjak: Spomini. Ljubljana 1982, str. 44.

⁴³ Slovenec VI, 24.12. 1878, št. 142.

je Hirschev načrt podprl: "(...) če je ruska vlada sklenila iznebiti se židov, naj da Hirschevi družbi čas, da izvede svoj načrt" in židovsko vprašanje se utegne rešiti v obojestransko korist.⁴⁴ Slovanski svet je leta 1892 sporočal, da je rusko ministrstvo podprlo oziroma bo "po mogočnosti olajševalo to izseljevanje" in tudi pristalo na to, da bo dajalo brezplačno dokumente in oproščalo Žide od vojaške dolžnosti.⁴⁵ Kot cilj selitve je bila predvidena predvsem Južna Amerika, in sicer Argentina, in tudi Severna Amerika. Slovanski svet je ob neki priliki Argentino imenoval "obljubljeno Hirschevo deželo" in pri tem omenil tudi slovenske dežele: "Slovenske dežele bile so doslej še kolikor toliko varne pred Židi. Toda gorje nam, kedar se nasele Židje med nami v takej množici, kakor med našimi gališkimi in bukovinskimi slovanskimi brati, kjer pač kristijani uže težko pričakujejo novega Mojzesa, ki bi odpeljal izvoljeno ljudstvo v obljubljeno Hirschevo deželo, t.j. argentinsko republiko v Ameriki. Toda kakor je videti, naši avstrijski Židje še ne menijo tako kmalo zapustiti naših bratov."⁴⁶ Po podatkih slovenskih časopisov naj bi se v letu 1892 izselilo iz Rusije 25.000 Židov, kar je bilo mnogo manj, kot se je načrtovalo. Spomladi istega leta je Slovenec poročal, da kljub mnogim milijonom, ki jih je baron Hirsch porabil za svoj projekt, židovske naselbine v Argentini ne uspevajo. Slovenec ugotavlja, da je "ves denar proč vržen", kajti "ruski židje so se pokazali tako sprideni ljudje, da jih ni moči naučiti reda. Pred vsem se nečejo poprijeti nobenega dela, vodstvo kolonij ni vsega potrebnega postorilo za primerno nastanjenje ljudij." Slovenec je zaključil, da so Židje "nevarni javnemu redu" in da je "sedaj tudi jasno zakaj Rusija iztirava žide" in da se je tudi Hirsch "baje že sam prepričal, da s kolonijami ne bode nič."⁴⁷ Slovenski časopisi pišejo o dejavnosti različnih židovskih društev, ki so pomagala Židom pri selitvah in nakupih zemlje. Tako zasledimo poročila o židovskem podpornem društvu iz San Franciscu, ki je zbiralo denar za nakup zemljišč za pregnane ruske Žide v Mehiki.⁴⁸ Podobno je židovsko društvo v Londonu, po pisanju Slovenskega naroda, razpravljalo o naseljevanju Židov v Palestini. Rabin S. Singer je ob tej priliki predlagal, da se odpošlje peticija lordu Rothschildu, "ki naj bi storil potrebne korake, da se omogoči izseljevanje židov iz Rusije v Palestino."⁴⁹ V začetku devetdesetih let časopisi pišejo o tem, da turški konzulat vsakodnevno odobri po sto potnih listov Židom, ki se želijo naseliti v Palestini. V letu 1891 se je posebej širilo naseljevanje Židov iz Odese, Kišneva in drugih židovskih središč v Besarabiji. Po časopisnih poročilih so se selili predvsem premožnejši, tako da je Slovenski narod zapisal, "da bodo kmalu ostali samo najbolj revni, ki se ne morejo nikamor ganiti."⁵⁰ Številna poročila v slovenskih časopisih o naseljevanju ruskih Židov v Palestini so bila zelo

⁴⁴ Slovenski narod XXIV, 27.5. 1891, št. 118.

⁴⁵ Slovanski svet V, 10.7. 1892, št. 13.

⁴⁶ Slovanski svet IV, 10.10. 1891, št. 19.

⁴⁷ Slovenec XX, 25.4. 1892, št. 93.

⁴⁸ Slovenski narod XXIV, 16.1. 1891, št. 12.

⁴⁹ Slovenski narod XXIV, 1.6. 1891, št. 121.

⁵⁰ Slovenski narod XXIV, 15.6. 1891, št. 133.

raznovrstna, med seboj nasprotujoča si in nepreverjena. Leta 1892 je Slovenec v kratkem zapisu o Židih v Palestini in izseljevanju iz Rusije sporočil, da je "poprej bilo v Jeruzalemu le kakih 20.000 židov, sedaj jih je pa že blizu 130.000" in da jih pride vsak teden iz Rusije kakih 800 do 1000.⁵¹ Poročajo tudi o načrtih naseljevanja iz Rusije pregnanih Židov v Afriki. O tem je Slovenski narod zapisal, da je list "Hamburger Nachrichten" svaril Žide, naj se ne naseljujejo v Afriki, "posebno ne v Congo - državi, ker neso za tako delo sposobni in bi bila to njih poguba." Židje naj bi bili za kolonije v tropskih krajih manj sposobni "nego kateri koli narod."⁵² Konec leta 1893 pa so prišla v slovenski tisk poročila o izseljencih iz varšavske oklice v angleški južnoafriški "naselbini". Med naseljenci je bilo veliko Židov. Slovenec je pisal, da "zlasti mladi židki uhajajo pred naborom čez mejo."⁵³ Ti Židi naj bi po pisanju Slovenca prodajali žgane pijače naseljencem in s tem kršili zakon angleške vlade, ki je po pisanju Slovenca Židom to prepovedoval. Aretacije, zaporne kazni in spore s policijo je Slovenec komentiral z besedami, da je "videti, da umejo v Afriki bolj temeljito klicati žide k redu, nego v Evropi."⁵⁴ Kot pogoj za uspeh rešitve židovskega vprašanja se pogosto navaja, da ni dovolj, če se Žide le izžene v "izvoljeno deželo", naj si bo v Afriko, Palestino ali Argentino, ampak jih je treba tudi navaditi na stalnost in drugačno delo, najbolje seveda na poljedelsko. To naj bi bilo izredno težko, saj naj bi bili Židje zajedalci, ki ne morejo živeti brez drugih narodov.

Za zaključek si pogledjmo, katere ukrepe proti Židom in njihovem naseljevanju svetujejo časopisi obravnavane dobe. Čeprav je Janez Trdina v svojih zapiskih zabeležil mnenje nekega uradnika, da bi ljudje Jude "kadar bi se napili brez dvombe strašno nabijali,"⁵⁵ pa slovenski časopisi ne poročajo o nasilnih protizidovskih izgrediv. Izjema je dogodek v Halozah, kjer je skupina kmetov napadla nekega Žida. V poročilu iz celjskega sodišča oktobra 1883 je bil govor o "ustajnikih", od katerih je bil eden obsojen na dve leti, ostali pa na nekaj mesecev zapora zaradi sodelovanja v nemirih.⁵⁶ Dogodek je v razpravi "Socijalni problem in kmetjski stan" na svoj način opisal tudi Josip Vošnjak: "Ko so leta 1882. na Hrvatskem kmetje v nekaterih krajih blizu štajerske meje udarili na židove, se je tudi na slovenskem Štajerskem tam, kjer so se naselili židovje, nekak nemir pokazal med ljudstvom in v župniji sv. Barbare v Halozah prišlo je do izgrediv. Po noči se je zbralo ljudstvo in napalo je hram tamošnjega židovskega barantača. Žandarmi in vojaki so morali priti na obrambo; prijeli so več izgrediv ter jih odgnali v zapor. Tedaj je kričala židovka, žena zadetega barantača: 'Če bom še tri leta tukaj, orala bom s kristjani in ne z voli.' In v svoji besnosti je pljunila v obraz uklenjenim kristjanom. Tacih besed si je treba

⁵¹ Slovenec XX, 7.5. 1892, št. 104.

⁵² Slovenski narod XXIV, 18.6. 1891, št. 136.

⁵³ Slovenec XXI, 22.12. 1893, št. 293.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870 - 1879, Podobe prednikov, 1. knjiga, Ljubljana 1987, str. 77 (Trdinove oznake 33/179).

⁵⁶ Slovenec XI, 19.10. 1883, št. 156.

zapomniti, kajti iz njih lahko sodimo, kaj si domišljejo židovi in kako se nam bo godilo, če se ne postavi jez proti narastajoči njih sili. V plug nas seveda ne bodo upregli, pa uklenili nas bodo v verige svojega kapitalizma, kakor so to že dosegli pri delavcih in mnogih obrtnikih, zlasti na Ogerskem in Hrvatskem, deloma pa tudi v Avstriji in Nemčiji.⁵⁷

Slovenski časopisi kot najpogostejše in zaželene ukrepe proti Židom svetujejo omejitve oziroma popolno prepoved naseljevanja. Pogoste so zahteve po omejevalni zakonodaji: od zakonske prepovedi oderuštva, po zgledu proti-oderuških zakonov v Galiciji, do popolne prepovedi krošnjarstva. Krščanska vera se pogosto razume kot najboljša podlaga za boj proti židovstvu in kot jez pred širjenjem židovskega vpliva. Kot pomembna ovira židovski dejavnosti in s tem naseljevanju se razume tudi ustanavljanje zadrug. Najpogosteje pa časopisi odsvetujejo kupovanje in prodajanje Židom (nekakšna protižidovska varianta v drugi polovici 19. stoletja popularnega izreka "Svoji k svojim"). Pisec članka v Slovenecu je ogorčen zaradi odpiranja nekaterih trgovin v nedeljo in zapiše, da so "Kranjce od nekod javno pohvalili, da z nenarodnimi obrtniki ravnamo po kranjsko t.j. da pri njih ne kupujemo."⁵⁸ Kako se je bojkot obnesel v praksi, časopisi večinoma ne poročajo. Osemnajst let kasneje Slovenec v članku o židovstvu govori o slabi navadi, da "rajši kupujemo pri židih, nego pri kristjanih."⁵⁹ Pri tem se revnejšim prebivalcem kupovanje pri Židih ne zameri toliko kot bogatejšim. Židje so namreč prodajali predvsem cenejše, industrijsko blago. Tu velja dodati, da pozivi k "nekupovanju" niso bili neka slovenska značilnost, ampak so obstajala drugje v Avstro-Ogrski celo društva proti kupovanju pri Židih. O ustanovitvi takšnega društva, "katerega udje so se zavezali, da po nobeni ceni ne bodo kupovali pri židih,"⁶⁰ je septembra 1874 povzemajoč po nemškem časopisu poročal Slovenec.

Članki in svarila pred židovskim naseljevanjem in širjenjem njihovega vpliva pričajo o obstoju obilice predsodkov in splošnem negativnem odnosu do Židov. V slovenski predstavi, ki se ne razlikuje bistveno od srednjeevropskih modelov, je Žid prispodoba za različne negativne lastnosti in krivec za negativne procese v sodobnem času. Po mnenju slovenskih časopisov je Žid tujec in brezdomovinec. S svojim oderuštvom in ostalimi lastnostmi je po prevladujočem mnenju časopisov škodljiv za vsak narod, med katerega se naseli in kot tak je na Slovenskem nezaželen.

⁵⁷ Josip Vošnjak: Socijalni problem in kmetski stan. Letopis matice slovenske 1885, str. 8.

⁵⁸ Slovenec III, 17.6. 1875, št. 70.

⁵⁹ Slovenec XXI, 7.8. 1893, št. 179

⁶⁰ Slovenec II, 1.9. 1874, št. 103.

Marko Štepec

THE FEAR OF JEWISH IMMIGRATION

S u m m a r y

The Constitution and subsequent legal amendments during the 1860's brought equality to all citizens and thereby formally abolished certain limitations regarding the Jews and their rights. They were allowed to freely immigrate as well as to purchase land and immoveables. This caused a reaction in the Slovenian newspapers and prejudice against the Jews intensified. The newspapers closely monitored Jewish immigration in the Slovenian provinces quoting the old Carniolan and Styrian provincial rights of their deportation and bans on their immigration and peddling outside the trade fair season. The reports listed the alleged negative attributes of the Jews and the deleterious influence their presence was supposed to have on the host nation. The papers were also closely monitoring Jewish immigration and influence among other Slavs, especially the Czechs. The Jews allegedly had an extremely harmful influence on economic stability, science, morality and the arts. The Slovenian press dedicated special attention to the spread of Jewish influence on the theatre. There were frequent criticisms of the "Jewish art" in Vienna. Following upheavals and pogroms, a mass emigration started to countries outside Europe. The idea of a Jewish state had begun to emerge, as well as the very beginnings of the Sionist Movement, both of which provoked reactions in the Slovenian press. Slovenian anti-semitist writers supported the formation of Jewish colonies with a view to creating some kind of world ghetto and the Jews leaving Europe. These writers dedicated great attention to such colonies although most of them did not consider them to be an effective solution. The negative characteristics attributed to the Jews, especially usury, were believed to be obstacles to their independent life. However, despite the existing prejudices and anti-semitism in Slovenia, there were no anti-Jewish incidents other than verbal. The newspapers did not approve of violent action but suggested other measures against the Jews, such as the boycotting of their products, the foundation of cooperatives and the strengthening of Christianity. The articles dealing with the topic of the Jewish immigration were interesting for the variety of prejudices which were common throughout the whole of Mid-Europe.

Jurij Perovšek

Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923

Pri preučevanju slovenske narodno-avtonomistične politične usmeritve, ki se je kot slovenski nacionalni program v prvi jugoslovanski državi (Kraljevini SHS, leta 1929 preimenovani v Kraljevino Jugoslavijo) pričela dokončno oblikovati v letu 1923, je vsekakor potrebno opozoriti tudi na poglede, katere so v tej zvezi zastopale posamezne avtonomistično usmerjene slovenske socialistične skupine in stranke, ki so - ob najbolj izrazito usmerjenih avtonomističnih političnih subjektih, Slovenski ljudski stranki (SLS), kratkotrajno obstoječi Slovenski republikanski stranki (SRS) in slovenskih komunistih¹ - prav tako terjale enakopraven in samostojen položaj slovenskega naroda v jugoslovanski državni skupnosti. Brez upoštevanja nacionalno-političnih konceptov, ki jih je ta del slovenskega socialističnega političnega pola oblikoval v letu 1923, bi namreč poznavanje slovenske narodno-avtonomistične politične opcije v prvi jugoslovanski skupnosti ne bilo celovito. Zato je prav, da spomnimo tudi na slovenski avtonomizem socialistične smeri, ki je bil leta 1923 povsem določno prepoznava v slovenski politiki, in sicer na osnovi narodnoprogramskih načrtov, katere so tedaj oblikovale Narodno socialistična stranka (NSS), Združenje slovenskih avtonomistov (ZSA) in Socialistična stranka delovnega ljudstva (SSDL).

V procesu oblikovanja slovenskega večinskega, narodno-avtonomističnega (in federalističnega) političnega stališča v prvi jugoslovanski skupnosti je predstavljalo leto 1923 eno izmed najpomembnejših politično-zgodovinskih zarez, zakaj tega leta (18. marca 1923) so bile volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS, ki so bile prve skupščinske volitve po sprejemu unitaristične in centralistične vidovdanske ustave 28. junija 1921. S to ustavo je bila po eni strani izvršena "uzakonitev družbenega in državnega razvoja, ki se je tudi pred njo razvijal v Kraljevini SHS",² po drugi pa je bil že po vsem svojem kasnejšem obsegu spočet skrajno zaostren nacionalni problem, ki je tako žgoče zaznamoval skoraj celotno notranjepolitično življenje jugoslovanske državne skupnosti do leta 1941. Vidovdanska ustava je namreč politično in formalnopravno uzakonjala narodni

¹ Podrobneje glej o avtonomistično-federalističnih nacionalnopolitičnih konceptih SLS in SRS iz leta 1923 Jurij Perovšek: Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922-april 1923). Zgodovinski časopis, 38, 1984, št. 1-2, str. 5-27 (dalje Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o slovenski samoodločbi leta 1923). Posebej o nacionalnem konceptu SRS glej tudi Janko Prunk: Radić in Slovenci 1919-1928. Zgodovinski časopis, 39, 1985, št. 1-2, str. 26-28 in Igor Grdina: Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana. Zgodovinski časopis, 43, 1989, št. 1, str. 83-86, 88-89, 91-95. - Bistveno literaturo o stališčih slovenskih in jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923 glej v op. 5.

² Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, I, Zagreb 1961, str. 353.

unitarizem, po katerem naj bi bili Slovenci, Hrvati in Srbi (drugih nacionalnih imen ni ustava niti omenjala) le "plemena" namišljenega, enotnega "jugoslovanskega" naroda - vzporedno z zanikanjem obstoja nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS pa je vzpostavljala tudi strogo centralistični državni ustroj, ki je onemogočal oblikovanje kakršnih koli nacionalno zaokroženih in zgodovinsko utemeljenih upravnih enot. Slednje je Slovincem izpodbijalo enega izmed osnovnih pogojev za nacionalni obstoj tj. celovitost njihovega lastnega, narodnega ozemlja, kajti slovensko ozemlje je bilo skladno z določili vidovdanske ustave in v njih temelječi Uredbi o razdelitvi države na oblasti - upravno-teritorialno razkosano na dva dela, na ljubljansko in mariborsko oblast. Ti oblasti pa sta v državno-pravnem pogledu predstavljali le dele enotnega in nedeljivega jugoslovanskega državnega teritorija in sta bili upravno in politično podrejeni odločitvam centralne (beograjske) državne oblasti. Tako je vidovdanska ustava Slovincem dosledno onemogočala, da bi lahko samostojno in neodvisno odločali o svojem političnem in nacionalnem razvoju, in je predstavljala politični ter državno-pravni akt, ki ga je slovenska avtonomistična volja upravičeno imela za uničevalca nacionalne svobode in nepremostljivo oviro za poln in suveren slovenski nacionalni razmah.³ Skupščinske volitve leta 1923 so tako predstavljale prvo pomembno politično priložnost, da se posebej poudarjeno izrazi tako slovensko narodnopolitično gledanje ter se nasproti jugoslovanskemu ustavno uveljavljenemu nacionalnemu unitarizmu in državnemu centralizmu utemelji avtonomistični nacionalni program. Seveda pa so te volitve predstavljale izrazito politično vzpodbudo tudi za slovenske unitarnocentralistične politične sile, ki so ob tej priložnosti prav tako natančno izdelale svoje politično-programske načrte, ki so zadevali tedanji jugoslovanski narodnoproblemski kompleks.⁴ Ob tem naj opozorimo, da v zvezi z oblikovanjem slovenskih narodnopolitičnih programov v prvi jugoslovanski državi leto 1923 predstavlja zelo važno politično-zgodovinsko zarezo tudi zato, ker je tedaj Komunistična stranka Jugoslavije (KSJ) - ob pomembnem prispevku slovenskih komunistov - opustila svoje prvotno unitarnocentralistično narodnopolitično gledanje in je utemeljila svoj povsem nov nacionalni program. Odtlej dalje je namreč poudarjala mnogonacionalni značaj jugoslovanske države ter odločno zagovarjala načelo narodne samoodločbe in federativno državno-pravno preoblikovanje jugoslovanske skupnosti.⁵

³ Podrobnejšo razčlenitev vidovdanske ustave glej v J. Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 17-26.

⁴ Več o tem glej v J. Perovšek: Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923. *Zgodovinski časopis*, 45, 1991, št. 1, str. 65-83.

⁵ Podrobneje o utemeljitvi novega nacionalnega programa KSJ, oblikovanega skozi teoretsko-politično razpravo, ki je potekala od maja do decembra 1923 v glasilih legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije v: Dušan Lukač: Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918-1941. Beograd 1972, str. 129-192 (dalje Lukač, Radnički pokret); J. Perovšek: Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XVIII-XIX, 1978-1979, št. 1-2, str. 17-35, 42-43; isti, O volji po nacionalni suverenosti. (Ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923). *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 215-220; Janko Pleterski, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. Maribor 1981, str.

V letu 1923 so torej preko večjega števila strank - SLS, SRS, KSJ, NSS, SSDL in Združenja slovenskih avtonomistov - slovenske narodno-emancipacijske težnje v Kraljevini SHS podpirali različni idejni in politični tokovi - katoliški, kmečko-republikanski, komunistični in socialistični. Kot smo že opozorili, posebej predstavljamo slovenski narodno-avtonomistični program, ki so ga tedaj oblikovali posamezni politični subjekti socialistične usmeritve, pri tem pa se bomo osredotočili na čas od decembra 1922, ko je kralj Aleksandar Karadorđević odredil, da se izvrše volitve v Narodno skupščino "v vsej kraljevini v nedeljo dne 18. marca 1923",⁶ pa do 15. aprila 1923, ko je prenehala obstajati posebna Socialistična stranka delovnega ljudstva. S tem je namreč slovenska socialistično usmerjena avtonomistična opcija politično pričela slabeti, kar se je odražalo tudi v kasnejšem obrobnem političnem položaju preostalih dveh nosilcev slovenskega avtonomizma socialistične smeri. NSS in Združenje slovenskih avtonomistov sta se namreč že sredi dvajsetih let povezala s političnimi strankami, ki niso posebej poudarjale socialističnih družbeno-političnih načel.⁷ Toda v prvih letih njunega obstoja so bila ta načela tudi pri NSS in ZSA jasno razvidna, slovenski, socialistično usmerjeni avtonomizem pa je s tem imel v letu 1923 stvarno in politično utemeljeno narodnoprogramsko osnovo.

Če najprej na kratko predstavimo idejnopolitični značaj vseh treh subjektov, ki so leta 1923 na Slovenskem vzpostavljali avtonomistični nacionalni program socialistične usmeritve, potem naj najprej opozorimo, da so izhajali iz različnih političnih taborov - njihovo oblikovanje pa so vzpodbudile nove družbenopolitične razmere, ki so vidno vplivale na slovensko politično življenje v letih neposredno po koncu prve svetovne vojne in nastanku Kraljevine SHS. Tako se je Narodno socialistična stranka leta 1919 razvila iz liberalno usmerjenega narodno-socialističnega strokovnega gibanja,⁸ po lastni oznaki pa je bila sestavljena "iz nezadovoljnejšev in razočarancev demokratske (liberalne Jugoslovanske demo-

297-303; isti, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana 1986, str. 191-204; Desanka Pešić: *Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje (1919-1935)*. Beograd 1983, str. 82-197; Latinka Perović: *Od centralizma do federalizma. KPJ u nacionalnom pitanju*. Zagreb 1984, str. 253-340. Pripominjam, da je gradivo iz razprave objavljeno v zborniku dokumentov *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923*. (Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ). Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović. Ljubljana 1990, str. 39-426.

⁶ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, IV, 28.12. 1922, št. 131.

⁷ O organizacijsko-političnem razvoju NSS in Združenja slovenskih avtonomistov po letu 1923 glej podrobneje Momčilo Zečević: *Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918-1929*, I. knjiga. Maribor 1986, str. 101-104, 110-112, 115-116 (dalje Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*) in J. Perovšek: *Prepeluhove ustavno-politične koncepcije v času Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev*. Borec, XLI, 1989, št. 1, str. 84-86; isti, *Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev*. Nova revija, VIII, januar-februar 1989, št. 81/82, str. 195-198; isti, *Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje v času Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev* (doktorska disertacija), Filozofska fakulteta, Ljubljana 1993, str. 361-364, 367-374. (dalje Perovšek, *Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje*).

⁸ Glej podrobneje Miroslav Stiplošek: *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922. Pregled razvoja in delovanja strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije od prevrata 1918 do ponovne utrditve revolucionarnih strokovnih organizacij konec 1922*. Ljubljana

kratske stranke - op. J.P.) in soc. dem. stranke”, ki “s klerikalci nimajo nobenih stikov”.⁹ NSS se je zavzemala za evolutivno “preureditev gospodarske organizacije v smislu socializma” in oblikovanje samoniklega jugoslovanskega socialističnega družbenega reda, v katerem naj “postane bogastvo last teh, ki ga ustvarjajo”. Zato je poudarjala, da se mora spremeniti “današnje mezдно razmerje ... v solastniško”, sredstvo za doseg tega cilja pa naj bi bila “vsestransko pripravljena socializacija kapitalističnih podjetij, kar ni ničesar drugega kot lastninski prenos od privilegirancev na upravičence.”¹⁰ Stranki so v slovenskem (in jugoslovanskem) zgodovinopisju pripisovali podobnost z evropskimi nacionalsocialističnimi strankami v obdobju 1918-1929,¹¹ zapisana pa je bila tudi ocena, da se ni NSS po programu “prav nič razlikovala od tiste NSS (NSDAP - Hitlerjeve Nationalsozialistische deutsche Arbeiterpartei, op. J.P.), ki je kasneje v Nemčiji požrla skoraj ves nemški narod.”¹² Vendar pa taki oceni in sploh primerjavam NSS z nacionalsocialističnimi strankami v Evropi iz dvajsetih let ne moremo pritrđiti, saj njen programsko-politični razvoj nikakor ni vodil v fašistično, nacionalsocialistično smer, pač pa v politično zblížanje s tedaj vodilno slovensko liberalno stranko - Samostojno demokratsko stranko - s katero se je NSS združila leta 1928.¹³ Po vsej verjetnosti je omenjenemu enačenju NSS zlasti z nemško nacionalsocialistično stranko botrovalo dejstvo, da se je eden izmed vidnejših pripadnikov te stranke, Branimir Kozinc, v začetku dvajsetih let osebno srečal z Adolfom Hitlerjem. O tem je namreč nekaj let pred drugo svetovno vojno tudi javno spregovoril, s čimer je bil v slovenski javnosti nehote ustvarjen vtis, kot da bi bila NSS v stikih z NSDAP, kar pa je B. Kozinc že v pogovoru z A. Hitlerjem odločno odklonil.¹⁴ NSS je torej bila idejno povsem samostojna, po prvi svetovni vojni na novo nastala slovenska stranka, kateri se razen prvotne kadrovske

1979, str. 330, 333-335; isti, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868-1945)*. Maribor 1989, str. 20, 28-29 (dalje Stiplovshek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja*). - O NSS in njenem programsko-političnem razvoju v dvajsetih letih glej podrobneje Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 108-112; Perovšek, *Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje*, str. 181-184, 186-192, 284-292, 346-370.

⁹ Jugoslavija, III, 24.9. 1920, št. 229, Volilne koalicije.

¹⁰ Jugoslavija, III, 25.1. 1920, št. 23, N.S.S. Načela in smer dela Narodno socialistične stranke; 27.11. 1920, št. 286, NSS. Glej tudi Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 109.

¹¹ Glej *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979, str. 631 (besedilo je napisal Metod Mikuž); Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 111-112; isti, *Na istorijskoj prekretnici, Slovenci u politici jugoslovenske države 1918-1929*, Knjiga prva. Beograd 1985, str. 178 (dalje Zečević, *Na istorijskoj prekretnici*).

¹² M. Mikuž: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941*. Ljubljana 1965, str. 193-194. (dalje Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*). Prim. Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 112 in isti, *Na istorijskoj prekretnici*, str. 178.

¹³ Podrobneje glej Perovšek, *Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje*, str. 361-364, 369-370; isti, *Narodno socialistična stranka*. Enciklopedija Slovenije, 7, Marin-Nor, Ljubljana 1993, str. 333; Melita Pivec: *Programi političnih strank in statistika volitev. Slovenci v desetletju 1918-1929*. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, Ljubljana 1928, str. 363, 367, in Stiplovshek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja*, str. 52-53.

¹⁴ Na srečanje B. Kozinca z A. Hitlerjem me je opozoril akad. prof. dr. Janko Pleterški, ki o tem srečanju v svoji historični dokumentaciji hrani zabeležko, napisano na osnovi njegovega pogovora s sinom B. Kozinca, Savom Kozincem. Zabeležko objavljam po njegovem prijaznem soglasju z dne 21.2. 1994, za kar se mu na tem mestu še posebej lepo zahvaljujem. Zabeležka se glasi takole:

vezanosti k liberalnemu taboru in njene nedvoumne socialistične usmeritve ne more pripisovati noben drug politični atribut.

Kar zadeva ostala dva nosilca slovenskega avtonomizma socialistične smeri, naj za prvega - Združenje slovenskih avtonomistov - povemo, da je izšel iz Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS), od katere se je zaradi njenih unitarističnih in centralističnih stališč v narodnem vprašanju¹⁵ vodilno jedro ZSA (tvorili so ga Albin Prepeluh-Abditus, dr. Dragotin Lončar in Fran Erjavec) ločilo leta 1921 in pričelo 11. aprila 1921 izdajati svoje glasilo "Avtonomist", kar je predstavljalo njihovo "novo politično propagandno akcijo mimo socialne

"Pripovedoval mi Savo Kozinc 10. maja 1985 na vlaku, ko smo se vračali s posveta o gozdovnikih v Mariboru. Pogovarjala sva se o njegovem očetu Branimirju Kozincu, o njegovih živih stikih z mnogimi slovenskimi umetniki in drugimi kulturnimi delavci, o organizaciji Jugoslovanske narodno socialistične mladine, katere predsednik je bil in v kateri so delovali mnogi ljudje, znani pozneje v naši revoluciji, med drugimi Tone Čufar in drugi. Bil je zelo komunikativen in vrata njegovega stanovanja so bila široko odprta.

Ali pa veš, da se je moj oče tudi osebno srečal s Hitlerjem? Res, o tem je pripovedoval na ljubljanskem Radiu v letu 1938. Mnogi so ga napačno razumeli in še po vojni je zaradi tega imel težave. Stvar pa je bila takale:

V letu 1921 je bil v Salzburgu mednarodni sestanek tretje internacionale (socialističnih strank - op. J. Pe.), katere[ga] se je v imenu Jugoslovanske narodno socialistične stranke udeležil moj oče. Za udeležbo se je zanimala tudi Hitlerjeva stranka iz Nemčije. Kongres je udeležbo te stranke zavrnil. Po končanem kongresu je oče izrazil priložnost za izlet v Nemčijo, kjer je takrat vladala huda inflacija in je bilo mogoče potovati zelo poceni. Napolil se je v München, da bi si ogledal Pinakoteko. Na ulicah je videl plakate, ki so vabili v pivnico na zborovanje, kjer govori Adolf Hitler. Oče si je mislil, da je stvar vredna ogleda. In res se je podal v tisto veliko pivniško dvorano. Bila je nabito polna ljudi, menda blizu deset tisoč, in res je Hitler tam govoril. Njegov govor je bil sestavljen iz zelo raztrganih, med seboj nepovezanih stavkov, ki pa jih je izrekal s takšno ognjevitostjo in s takšnim sugestivnim fanatizmom v očeh, da ga je spominjal na indijskega fakirja. Oče se je prerinil v ospredje. Eden izmed organizatorjev ga je vprašal zaradi tega obnašanja, kaj hoče, oče pa mu je odgovoril, da nič posebnega, da le želi slišati govor. Oni je opazil, da ne govori v običajnem narečju in ga vprašal, od kod je in oče mu je povedal, da je iz Jugoslavije. Omenil je tudi, da je prišel iz Salzburga z mednarodnega kongresa. Nemec, ki je stvari očitno poznal, ga je vprašal, če je predstavnik Jugoslovanske narodno socialistične stranke in ali ni on gospod Kozinc. Seveda mu je pritrtil. Tedaj mu je Nmec rekel: To bo našega Führerja gotovo zanimalo! Počakajte tukaj, da konča, potem vas popeljem k njemu. In res je bilo tako. Ko je Hitler govor končal, je naglo odšel v sosednjo sobo, kjer je bila njegova pisarna. Očeta so peljali k njemu in Hitler ga je zelo prijazno sprejel. Izrazil je željo, da bi njegova stranka sodelovala z Jugoslovansko narodno socialistično stranko. Oče, ki je bil navajen naravnost povedati svoje mnenje, ne oziraje se na okoliščine, mu je takoj odvrnil, da to žal ne bo mogoče. Ko ga je Hitler vprašal, zakaj ne, mu je dejal: Vi sprejemate denar od kapitalistov, sprejemate denar celo od židovskih kapitalistov, proti katerim govorite, kakšna socialistična stranka je potem vaša! Nakar mu je Hitler odvrnil, da je to sicer res, toda da v politiki ni morale. ("In der Politik ist keine Moral"). Oče mu je rekel, da ni takega mnenja. Hitler je potem govoril o Jugoslaviji, da je slišal, da je lepa dežela. Oče mu je rekel, naj le pride in si jo ogleda. S tem sta pogovor končala. Ob slovesu mu je Hitler rekel, da želi Jugoslovanski narodno socialistični stranki uspeha in oče mu je vljučno odgovoril, da tudi podobno želi njemu. S tem je ta epizoda bila končana. Pozneje ni oče imel nikoli nobenega kontakta več s Hitlerjem oziroma z njegovim gibanjem. Branimir Kozinc je tako edini Slovenec, ki je bil v osebnem stiku z Adolfom Hitlerjem."

¹⁵ Glej Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 480-481, 483, 523-526, 535-537 (opomba se nanaša na razpravo Dušana Kermaunerja: Albin Prepeluh - Abditus, Njegov idejni razvoj in delo, ki je v navedenem delu objavljena med str. 295-562 (dalje Kermauner); Fran Zwitter: Dragotin Lončar. Zgodovinski časopis, VIII, 1954, št. 1-4, str. 183 (dalje: Zwitter); Fran Erjavec: Avtonomistična izjava slov. kulturnih delavcev leta 1921. (Iz spominov). Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1958, str. 13, 15, 16, 19 (dalje Erjavec); Toma Milenković: Socijalistička partija Jugoslavije (1921-1929). Beograd 1974, str. 662 (dalje Milenković).

demokracije.”¹⁶ Toda pri tem so ti nekdanji pripadniki JSDS svoj avtonomizem še vedno povezovali “z globljo, socialno preobrazbo slovenske družbe,”¹⁷ saj so odločno terjali demokracijo v socialnem pogledu,¹⁸ da bi bila z njo “zajamčena socialna pravičnost za vse.”¹⁹ Le-to pa so povezovali z družbeno emancipacijo dela in njegovo osvoboditvijo “od zasužnjenja po kapitalu ... (ki) se mora podrejati produktivnemu delu, dočim je sedaj narobe, ko gospoduje mrtvi kapital nad živim delom”. Družbeni in politični ideal vodilnega jedra Združenja slovenskih avtonomistov, ki se je kot samostojna politična organizacija oblikovalo 1. junija 1922,²⁰ je torej bilo “samoupravno organizirati produktivno delo z izločitvijo parazitstva,” ko bi država bila “zaščitnica in izvrševalateljica skupne volje delovnega ljudstva.”²¹ Zato se je Združenje slovenskih avtonomistov - po stališčih, ki jih je njegovo načelstvo oblikovalo 28. junija 1922 - povsem nedvoumno zavzemalo za “pravično razdelitev državnih in družbenih bremen v tem smislu, da dobi *produktivno delo* odločilen vpliv na vodstvo vseh javnih zadev. Kmet in delavec vzdržujeta državo,” je v tej zvezi poudarjalo načelstvo ZSA, “zato gre v njej njima prva beseda!”²² S temi stališči je tako ZSA zelo določno opredelilo tudi socialno vsebino svojega političnega programa, ki jo je seveda neposredno povezovalo s socializmom.²³ Enako je svoj socialistični program zelo jasno opredelila tudi SSDL, ki je terjala delavsko-kmečko vlado²⁴ in “spremembo današnjega družabnega reda v socialistični, kjer se bodo odpravili družabni razredi ter izkoriščanje in nasilje človeka nad človekom, razreda nad razredom.”²⁵

¹⁶ Kermauner, str. 534. - O razhajanjih A. Prepeluha, D. Lončarja in F. Erjavca z JSDS zaradi njenih unitarnocentralističnih stališč v nacionalnem vprašanju in oblikovanju Prepeluhovih, Lončarjevih in Erjavčevih avtonomističnih narodnopolitičnih pogledov, ki so vodili k ustanovitvi glasila “Avtonomist”, glej podrobneje, prav tam, str. 479, 485-486, 509-510, 520-522, 526-527, 531-534, 538-539; Erjavec, str. 17-24, 26; Zwitter, str. 183-184, Peter Vodopivec: Avtonomistična misel Albina Prepeluha. Nova revija, VIII, januar-februar 1989, št. 81/82, str. 201-203. (dalje Vodopivec).

¹⁷ Vodopivec, str. 206.

¹⁸ Avtonomist, I, 11.4. 1921, št. 1, Dr. Drag. Lončar: Za socialno in politično demokracijo slovenskega ljudstva.

¹⁹ Avtonomist, II, 14.10. 1922, št. 41, Kaj je avtonomija?

²⁰ Avtonomist, II, 3.6. 1922, št. 22, Organizacijska vest. - Ob svoji ustanovitvi je ZSA poudarilo, da je njegov namen “delovati za pridobitev avtonomije Slovenije na podlagi svobodne upravne in zakonodajne samoodločbe njenega kmečko-delavskega prebivalstva na političnem kakor tudi socialno-gospodarskem in kulturnem polju v protikapitalističnem smislu.” Začasno načelstvo ZSA, oblikovano ob njegovi ustanovitvi, so tvorili dr. Artur Gavazzi, D. Lončar in A. Prepeluh.

²¹ Avtonomist, II, 15.7. 1922, št. 28, Dr. Drag. Lončar: Kaj hočemo?

²² Avtonomist, II, 1.7. 1922, št. 26, Iz naše organizacije. - Podčrtano v Avtonomistu.

²³ Opozarjamo na - po našem mnenju - netočno oceno D. Kermaunerja, ki pravi, da ZSA oziroma njegov najvidnejši predstavnik, A. Prepeluh, svojega slovenskega narodno-avtonomističnega stališča “ni znal povezati s socializmom”. V podkrepitev svoje take ocene D. Kermauner še pripominja, da A. Prepeluh svojega avtonomizma tudi ni znal “politično opreti na socialistični proletariat, med katerim je dotlej politično deloval.” (Kermauner, str. 542-543). Na navedeno Kermaunerjevo oceno kritično opozarja tudi P. Vodopivec (Vodopivec, str. 206).

²⁴ Delavske Novice (dalje DN), III, 25.1. 1923, št. 4, Prehodni Delavni program ‘Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva’.

²⁵ DN, III, 8.2. 1923, št. 6, Socijalistična Stranka Delovnega Ljudstva. Volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi.

Socialistična stranka delovnega ljudstva je bila ustanovljena 21. januarja 1923,²⁶ ko je tedanje slovensko pokrajinsko vodstvo ilegalne KSJ, zbrano ob glasilu "Delavske Novice", skupaj z ljubljansko krajevno frakcijo Socialistične stranke Jugoslavije, t.i. "Zarjani", oblikovalo ta nov slovenski politični subjekt. Pri tem je potrebno opozoriti, da je pobudo za ustanovitev SSDL dalo takratno vodstvo KSJ v Sloveniji, in sicer na osnovi svoje ocene, naj temelji legalna stranka, preko katere bi delovali komunisti na zlitju komunističnih organizacij z reformističnimi skupinami znotraj delavskega gibanja, s čemer naj "bi ilegalna in samostojna KPJ postala sploh odveč."²⁷ Ti "zelo zanimivi, široki in originalni koncepti," s katerimi se je "slovensko komunistično vodstvo odpovedalo lastni organizaciji in lastni propagandi in mednarodni komunistični ideologiji",²⁸ so v tistem času predstavljali izjemo v evropskem in jugoslovanskem komunističnem gibanju in so razumljivo vzbudili "ostro obsodbo komunistov drugod po državi, ki so ravno tedaj ustanovili svojo Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije in tudi že nekaterih komunistov v Sloveniji."²⁹ To je slednjič privedlo do ukinitve SSDL, ko je - na strankini konferenci 15. aprila 1923 - prevladala strogo revolucionarna komunistična smer, ki je podpirala oblikovanje zgolj take zakonite delavske stranke, ki bi bila pod izključnim vodstvom KSJ. Na tej konferenci je bila izglasovana takojšnja vključitev dotedanje SSDL v NDSJ, najbolj vidna predstavnika povezovanja komunističnega proletariata z nekomunističnim, sekretar pokrajinskega vodstva KSJ Lovro Klemenčič in njegov tesni politični sodelavec ter idejni somišljenik Vladislav Fabjančič, pa sta bila izključena iz KSJ.³⁰

Kar zadeva narodno-avtonomistično vsebino političnih konceptov NSS, ZSA in SSDL, naj povemo, da je bila le-ta - tako kakor socialistična - pri vseh treh jasno razpoznavna že pred oblikovanjem njihovih narodnopolitičnih programov v letu 1923. Tako je NSS zelo določno poudarjala obstoj slovenske narodne

²⁶ Glej DN, III, 25.1. 1923, št. 4, Konferenca enotne fronte proletarijata Slovenije. 168 delegatov iz 42 krajev Slovenije soglasno manifestirala za skupno proletarsko, 'Socialistično Stranko Delovnega Ljudstva'.

²⁷ Janko Pleterski-Branko Božič: Politična in socialna zgodovina Jugoslavije, Maribor 1975, str. 51 (dalje Pleterski-Božič). - Opomba se nanaša na besedilo, ki ga je napisal J. Pleterski.

²⁸ J. Prunk: Politika KP v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, oktober 1922 - april 1923, posebnost v razvoju KPJ. Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974. Ljubljana 1975, str. 54, 53 (dalje Prunk, Politika KP v Sloveniji 1922-1923).

²⁹ J. Prunk: Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI-XII, 1971-1972, št. 1-2, str. 218 (dalje Prunk, Zveza delovnega ljudstva).

³⁰ Podrobneje o nastanku in delovanju SSDL ter idejnopolitični usmeritvi, ki je tedanje slovensko pokrajinsko vodstvo KSJ vodilo k političnemu povezovanju s socialističnim delavskim gibanjem glej v M. Mikuž: Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji. Zgodovinski časopis, IX, 1955, št. 1-4, str. 116-118; isti, Slovenci v stari Jugoslaviji, str. 248-249; Prunk, Zveza delovnega ljudstva, str. 217-219; isti, Politika KP v Sloveniji 1922-1923, str. 53-54; Lukač, Radnički pokret, str. 95; Milenkovič, str. 164-166; Pleterski-Božič, str. 50-51; Miroslav M. Nikolić: Komunistička partija Jugoslavije od Obznane do osnivanja NRPJ, Beograd 1979, str. 384-386; France Filipič: Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939, 1. knjiga. Ljubljana 1981, str. 111, 114 in Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 141-142.

individualnosti oziroma specifičnost slovenske "pokrajine", ki je izhajala "prvič iz posebnosti etnične psihe ljudstva, ki je na njej prebivalo, drugič pa iz duševnosti oblikujočih učinkov slovenskega jezika in kulturnih zakladov, ki so se bili v njem nakopičili. Ta dva činitelja sta ustvarila izvestno individualnost," je poudarjala NSS, "ki jo ravno imenujemo slovensko in ki je v temeljih zaznamovanje ljudstva, ki jo je začelo nositi z imenom slovenskega naroda." Zato za NSS slovenstvo ni bila "kaka teorija, še manj politični program, ampak ... enostavno ugotovitev danes obstoječih sil naše notranjosti, našega jezika in naše kulturne preteklosti."³¹ Ob jasni zavesti o obstoju slovenskega naroda je NSS - katere predstavnik v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS, Anton Brandner in Ivan Deržič, sta glasovala proti sprejemu centralistične in unitaristične vidovdanske ustave³² - brezpogojno terjala tudi avtonomistično revizijo ustave in oblikovanje upravno nedeljive Slovenije, torej tako državnopravno preureditev Kraljevine SHS, ki bo "vsled stoletnega popolnoma ločenega kulturnega, gospodarskega in deloma tudi jezikovnega življenja ... zagotovila vsem gospodarskim, kulturnim in jezikovnim enotam v državi najobširnejšo avtonomijo."³³ Taka stališča je poudarjala NSS tudi v letu 1923, ko je opozarjala, da so Slovenci, Hrvatje in Srbi kulturno trije narodi, od katerih se je vsak "do sedaj razvijal svojim posebnim prilikam odgovarjajoče".³⁴ Zato se je tudi izrekala za ustavno revizijo, s katero naj se uveljavi zakonodajna avtonomija za Slovence, Hrvate in Srbe. V tej zvezi je še posebej naglašala potrebo po upravni nedeljivosti Slovenije, ki naj kot avtonomna državnopravna enota doseže svojo samoupravno suverenost in politično enakopravnost v jugoslovanski državi.³⁵ V tem smislu se je tudi zavzemala, naj Slovenci služijo vojaški rok edinole v Sloveniji.³⁶ NSS je torej bila leta 1923 izrazito proticentralistično usmerjena stranka, katere pripadniki so svoje avtonomistično stališče - v času neposredno po volitvah v Narodno skupščino, na katerih se je zelo jasno izrazila slovenska večinska avtonomistična narodnopolitična opcija³⁷ - utemeljevali tudi s poudarkom, da mora NSS odločno podpirati načelo zakonodajne avtonomije, če se ne želi "postaviti proti narodovi volji".³⁸

Enako kakor pripadniki NSS se seveda proti slovenski avtonomistični narodni volji ni postavljalo Združenje slovenskih avtonomistov, ki je izhajajoč iz odločnega

³¹ Jugoslavija, IV, 29.11. 1921, št. 292, Kaj je s slovenstvom?

³² Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. II. knjiga (od XXXVIII do LXVIII redovnog sastanka), 62. redni sestanek, 28.6. 1921, Beograd 1921, str. 5.

³³ Nova Pravda (dalje NP) III, 8.4. 1922, št. 14, Proklamacija Narodno-socijalistične stranke sprejeta na III. strankinem zboru. - Podrobneje o pogledih NSS na narodno vprašanje glej Perovšek, Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje, str. 186-192, 284-292, 346-355.

³⁴ NP, IV, 24.2. 1923, št. 8, Oklic narodnih socialistov!

³⁵ NP, IV, 24.2. 1923, št. 8, Oklic narodnih socialistov!; 27.1. 1923, št. 4, Socialistična konferenca; prav tam, Resolucija sklenjena na seji načelstva NSS dne 18. januarja 1923.

³⁶ Naš dom, I, 12.3. 1923, št. 1, Anton Brandner, nosilec liste NSS mariborskega okrožja: Prekmursko ljudstvo! SOCIJALISTI! Delavci! Kmetovje! Mestri! Državni in privatni nameščenci!

³⁷ Podrobneje o tem glej Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o slovenski samoodločbi leta 1923, str. 17-18.

³⁸ NP, IV, 7.4. 1923, št. 14, Koprivniški: Avtonomija ali centralizem?

slovenskega nacionalnega samozavedanja in avtonomističnega stališča, katerega je od začetka svojega izhajanja vztrajno poudarjalo glasilo "Avtonomist",³⁹ terjalo revizijo vidovdanske ustave in "novo notranjo ureditev naše države." Načelstvo ZSA je v tej zvezi 28. junija 1922 posebej opozorilo, da zahtevajo slovenski avtonomisti "enakopravnost vseh teh narodov (Slovencev, Hrvatov in Srbov - op. J.P.) in vseh verstev", in ker "smo v načelu federalisti ... zakonodajno avtonomijo nedeljene Slovenije ter najširšo suvereno samoupravo ljudstva."⁴⁰ To svoje temeljno stališče je potem, ko je "Avtonomist" tudi formalno izhajal kot glasilo Združenja slovenskih avtonomistov,⁴¹ ZSA javno še posebej poudarjalo od 28. oktobra 1922 dalje, tj. od dneva, po katerem je bilo na čelu vsake številke "Avtonomista" pod geslom "Kaj hočemo?" objavljeno udarno programsko vodilo ZSA: hočemo "*lastno zakonodajo na lastnih tleh vraslega slovenskega ljudstva!*"⁴²

V skladu s tako zahtevo je v letu 1923 Združenje slovenskih avtonomistov tudi nadalje oblikovalo svoj narodnopolitični program. Tako je zelo slikovito zavračalo v vidovdanski ustavi uveljavljeno načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti, saj je pojasnjevalo, "da ,jugoslovanstva', t.j. enega, ,jugoslovanskega' jezika in enega ,jugoslovanskega' naroda ni in ga tudi nikoli ne bo". Za ZSA so namreč predstavljali Jugoslovani zgolj pojem, s katerim se lahko na kratko označi Slovence, Srbe, Hrvate, Bolgare in Makedonce, in sicer na podoben način, kakor se v naravoslovju uporablja beseda "žuželka". "*Žuželke' kot take pa nikjer na svetu ni,*" je pisal "Avtonomist", "pač pa poznamo pajke, stenice, muhe itd."⁴³ Združenje slovenskih avtonomistov, ki je terjalo da morajo biti Slovenci "priznani *v družini vseh narodov*",⁴⁴ je zato pred volitvami v Narodno skupščino svetovalo volivcem, naj vprašajo vsakogar, ki se poteguje za njihove glasove, če priznava, da so Slovenci samostojen narod ali ne. In če ne, je v tej zvezi poudarjal "Avtonomist", potem naj pokažejo vrata vsakomur, ki ne priznava, "da smo Slovenci *narod, sam svoj narod.*" Zlasti še, če "mešetari okoli vas z nekim ,jugoslovanskim' narodom in sleperi s slovenskim ,plemenom'"⁴⁵ Po globokem prepričanju ZSA

³⁹ O narodno-avtonomističnih nacionalnih konceptih, ki sta jih v letih 1921-1922 poudarjala "Avtonomist" in vodilno jedro kasnejšega ZSA, glej podrobneje Kermauner, str. 531-535, 538-541, 544-547; Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 113-114; Vodopivec, str. 202-206 in J. Prunk: Slovenski narodni vzpon, Narodna politika 1768-1992. Ljubljana 1992, str. 231-233. - Naj na tem mestu opozorimo tudi na posamezne članke in programske izjave, v katerih je bilo v letih 1921-1922 v "Avtonomistu" najbolj izrazito poudarjeno slovensko avtonomistično narodnopolitično stališče: 11.4. 1921, št. 1, A. Prepeluh, Kaj hočemo in kdo smo?; 27.6. 1921, št. 12, Zakon razvoja in naš problem; 4.7. 1921, št. 13, Kaj pa sedaj?; 11.7.1921, št. 14, Neodvisna Irska - neodvisna država; 18.7. 1921, št. 15, Poglejmo resnici v oči; 11.2. 1922, št. 6, Naš problem; 25.2. 1922, št. 8, Kako in kam?; 18.3. 1922, št. 11, Naš politični cilj; 10.6. 1922, št. 23, Organizacijska vest; 1.7. 1922, št. 26, Iz naše organizacije; 8.7. 1922, št. 27, (Dr. Drag. Lončar): Kaj hočemo?, I.; Avtonomija in avtonomija; 15.7. 1922, št. 28, (Dr. Drag. Lončar): Kaj hočemo?, II.; 19.8. 1922, št. 33, Boj za avtonomijo; 16.9. 1922, št. 37, Federacija (ali ,zvezna država'); 14.10. 1922, št. 41, Kaj je avtonomija?

⁴⁰ Avtonomist, II, 1.7. 1922, št. 26, Iz naše organizacije.

⁴¹ Glej Avtonomist, II, 14.10.1922, št. 41.

⁴² Avtonomist, II, 28.10. 1922, št. 43, in sl. - Podčrtano v Avtonomistu.

⁴³ Avtonomist, III, 17.2. 1923, št. 7, Hinavske krinke. - Podčrtano v Avtonomistu.

⁴⁴ Avtonomist, III, 6.1. 1923, št. 1, Kdo smo in kaj hočemo v tem letu? - Podčrtano v Avtonomistu.

⁴⁵ Avtonomist, III, 10.2. 1923, št. 6, Nasvet slovenskim volivcem. - Podčrtano v Avtonomistu.

je torej bila Kraljevina SHS mnogonarodna država, država petih nacionalnih entitet, ki jih predstavljajo "Slovenci, Hrvati, Srbi, *muslimani* (podčrtal J.P.) in Makedonci."⁴⁶

Glede na tako široko razumevanje jugoslovanskega nacionalnega pluralizma in odločnega stališča, da morajo biti Slovenci gospodarji "*v svojem lastnem domu*"⁴⁷ ter "morajo dobiti to, kar je njihovo, drugi pa tudi", je zato povsem razumljivo tedaj že načelno izhodišče ZSA, da politični položaj "*kar vpije po zvezni državi ali po federaciji*."⁴⁸ Z revizijo vidovdanske ustave in federativnim državnopravnim preoblikovanjem jugoslovanske skupnosti naj bi namreč bila uresničena zahteva po lastni državnosti slovenskega ljudstva,⁴⁹ ker zvezna država (federacija) omogoča "*kolikor mogoče veliko slovensko neodvisnost*."⁵⁰ Ta naj bi živela z doseženo lastno, slovensko zakonodajno močjo, v kateri bi bila udejanjena politična ideja slovenskega ljudstva za njegovo osamosvojitve.⁵¹ Po oceni ZSA je torej bila zvezna država (federacija) tista "*državna oblika, v kateri doseže zakonodajna avtonomija svoj višek*."⁵² S tem bi imeli Slovenci v upravno enotni avtonomni Sloveniji svojo zakonodajo in bi sami odločali o različnih družbenih vprašanjih - npr. na področju šolstva, verskih zadev, cest, socialne zakonodaje, delavskega zavarovanja, bolniških blagajn.⁵³ Tako bi bila v političnem in državnopravnem pogledu presežena tudi izguba slovenske državnosti, dosežene v novembru 1918 obstoječi posebni Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, preko katere so se Slovenci 1. decembra 1918 združili s Kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS.⁵⁴ "Avtonomist" je namreč pred volitvami v Narodno skupščino kritično opozarjal, da je bila Slovenija novembra 1918 "*svobodna državnica*". Te državnice ni Slovecem vzel nihče, je pisal "Avtonomist", pač pa so jo sami izročili Beogradu v svoji "politični otročnosti" in "megleni, jugoslovanski narodnostni pijanosti". Zato naj dobijo nazaj tisto, kar so Beogradu izročili v "nacionalni nezavesti."⁵⁵

Čeprav je bil zadnji izmed nosilcev slovenskega avtonomizma socialistične smeri v letu 1923, SSDL, oblikovan šele januarja tega leta, pa je gledanje Socialistične stranke delovnega ljudstva na jugoslovansko nacionalno problematiko imelo v vsebinskem pogledu oporo v stališčih, ki sta jih o njej že leta

⁴⁶ Avtonomist, III, 7.4. 1923, št. 14, Za zvezno državo.

⁴⁷ Avtonomist, III, 27.1. 1923, št. 4, Ali smo imeli prav? - Podčrtano v Avtonomistu.

⁴⁸ Avtonomist, III, 7.4. 1923, št. 14, Za zvezno državo. - Podčrtano v Avtonomistu.

⁴⁹ Avtonomist, III, 10.2. 1923, št. 6, Protič.

⁵⁰ Avtonomist, III, 17.2. 1923, št. 7, Hinavske krinke. - Podčrtano v Avtonomistu.

⁵¹ Avtonomist, III, 10.2. 1923, št. 6, Nasvet slovenskim volilcem; 7.4. 1923, št. 14, Za zvezno državo.

⁵² Avtonomist, III, 3.2. 1923, št. 5, Republikanstvo v Jugoslaviji. - Podčrtano v Avtonomistu.

⁵³ Avtonomist, III, 20.1. 1923, št. 3, Rusija - zvezna država; 3.2. 1923, št. 5, Uradništvo in centralizem.

⁵⁴ Podrobneje glej o slovenski državnosti, doseženi v okviru Države SHS J. Perovšek: Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1-2, str. 49-75; isti, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru leta 1918. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVIII, 1988, št. 1-2, str. 41-61; isti, Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918. Internationales Kulturhistorisches Symposium Mögersdorf 1985, zvezek 17, Szombathely 1992, str. 259-274 (Madžarski, nemški in hrvaški prevod razprave je v zborniku objavljen na str. 274-321).

⁵⁵ Avtonomist, III, 3.2. 1923, št. 5, Politika in politika. - Podčrtano v Avtonomistu.

1922 zastopala vodilna predstavnik SSDL ter tedanja politična in idejna usmerjevalca KSJ na Slovenskem, L. Klemenčič in V. Fabjančič. Tako je L. Klemenčič na I. državni konferenci KSJ (zbrala se je med 3. in 17. julijem 1922 na Dunaju) prvi v okviru komunistične stranke zahteval, naj KSJ sproži politični boj "za emancipacijo nacionalnih posebnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev",⁵⁶ zavzel pa se je tudi, naj KSJ politično podpre pravico južnoslovenskih narodov do samoodločbe in se v vprašanju državne ureditve opredeli za federativni državnopravni program.⁵⁷ Prav tako je 27. oktobra 1922 tudi V. Fabjančič, na shodu Zveze delovnega ljudstva (volilni povezavi krščanskih socialcev, komunistov in ljubljanske socialistične frakcije Zarjanov za ljubljanske občinske volitve, 3. decembra 1922), zagovarjal "načelo popolne samoodločbe narodov" in poudarjal, da je s tem proletariat "tudi za samoodločbo naroda slovenskega, naroda hrvaškega in naroda srbskega." Hkrati je še opozarjal, da "avtonomija in federacija spadata v okvir samoodločbe" - in "če večina slovenskega naroda zahteva kot neposredni, minimalni cilj avtonomijo ali federacijo" - je pojasnjeval, "bo razredno-zavedni proletariat podpiral boj zanjo, ker to odgovarja njegovim načelom v nacionalnem vprašanju."⁵⁸

Na osnovi takih narodnoprogramskih izhodišč je nato leta 1923 SSDL postopoma oblikovala svoj nacionalni koncept. Opozarjala je na etnično raznorodnost v Kraljevini SHS, pri čemer je v tej vsebinski zvezi deloma še uporabljala izraz 'pleme',⁵⁹ vendar pa to ni bilo v opreki z njenim gledanjem na vprašanje jugoslovenskega nacionalnega pluralizma, saj je stranka zelo jasno poudarjala, da različne nacionalne entitete v Kraljevini SHS razume kot "narodnosti".⁶⁰ Zato je ob tem, ko je pojasnjevala, da se bori za vzpostavitev delavsko-kmečke vlade v republikanski obliki, tudi posebej poudarjala, da bo ta vlada zagotovila "enakopravnost vseh narodnosti in narodnih manjšin."⁶¹ Poleg

⁵⁶ D. Lukač: Slovenački komunisti u naporima za nacionalnu afirmaciju južnoslovenskih naroda u teoriji i praksi KPJ 1921-1924. godine. Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974, Ljubljana 1975, str. 38.

⁵⁷ Arhiv Republike Slovenije, referat za dislocirano gradivo II. Gradivo Kominterne, B/1 (1920-1922) (dalje ARS II). Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ - na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11.7. 1922, str. 1-7.

⁵⁸ DN, II, 2.11. 1922, št. 44, Zveza delovnega ljudstva. (Govor s. Fabjančiča na shodu v 'Unionu'). - Podrobneje glej o oblikovanju Zveze delovnega ljudstva, njenem programu in delovanju Prunk, Zveza delovnega ljudstva, str. 199-227; isti, Politika KP v Sloveniji 1922-1923, str. 47-54; isti, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana 1977, str. 61-69.

⁵⁹ DN, III, 25.1. 1923, št. 4, Resolucija o političnem položaju v Jugoslaviji; 1.2. 1923, št. 5, Hlapci absolutističnega centralizma ('Naprejevci in ostali socijalisti', razbijači enotne proletarske fronte); 23.3. 1923, št. 12, Volilcem Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; 29.3. 1923, št. 13, 'Kladivar', 'Orjuna'. Glej tudi Zarja, II, 27.1. 1923, št. 4, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani.

⁶⁰ DN, III, št. 4, Prehodni Delovni Program Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; Zarja, II, 27.1. 1923, št. 4, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani; Republika in republika.

⁶¹ DN, III, 8.2. 1923, št. 6, Vodstvo Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; Volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi (podčrtano v DN). - Pripominjam, da je, sicer že ob svojem nastanku, poudarila SSDL načelno stališče o popolni enakopravnosti "vseh narodnosti v deželi" in zaščiti narodnih manjšin (DN, III, 25.1. 1923, št. 4, Prehodni Delovni Program, Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; Zarja, II, 27.1. 1923, št. 4, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani).

tega je SSDL še zelo ostro nastopala proti nacionalni hegemoniji in šovinizmu,⁶² opozarjala pa je tudi, da se "smatra za antidržavni element" tisti, "kdor noče postati Srb" - saj ga to postavlja "izven zakona in ustave". K temu je pristavljala, da "to govore fašisti (tj. SRNAO - op. J.P.)".⁶³

Vzporedno s temi opozorili pa je seveda SSDL namenila posebno pozornost tudi politično najbolj izrazitemu vidiku vprašanja emancipacije narodov v jugoslovanski državi - problemu nacionalne samoodločbe,⁶⁴ na katerega se je neposredno navezovalo vprašanje državnopravne preureditve Kraljevine SHS. SSDL se je zavzemala za "popolno samoodločbo narodov"⁶⁵ ter je posebej opozarjala, da predstavlja načelo samoodločbe njeno poudarjeno programsko vodilo.⁶⁶ Zato je zahtevala "ljudsko samoodločbo in samoupravo", ki naj se dosežeta v državi, pokrajini in občini,⁶⁷ kar pomeni "*avtonomijo*" v istem obsegu.⁶⁸ Ob svojih zahtevah po avtonomiji,⁶⁹ je SSDL opominjala, da se je po razsulu Avstro-Ogrske monarhije in centralnoevropskega imperializma, jugoslovanska skupnost oblikovala na podlagi načela samoodločbe narodov - in sicer v času, ko je ljudstvo pričakovalo, da mu bosta prinesla osvoboditev in združenje v novo državo mir, svobodo in narodno enakopravnost. Uresničitev svojih pričakovanj je videlo v konstituenti, ki naj "kot suverena uredi predvsem narodno vprašanje na podlagi enakopravnosti in samouprave."⁷⁰ Ker pa se ta pričakovanja niso izpolnila, je zato SSDL odločno terjala, da se "*iz temelja*" spremeni vidovdanska ustava,⁷¹ katere resnična revizija naj nato vzpostavi "*samoodločbo in samoupravo ljudstva*,"⁷² torej take državnopravne in narodnopolitične razmere, ko "ljudstvo samo odloča in vrši zakonodajno in upravno oblast."⁷³ SSDL je ocenjevala, da sta

⁶² DN, III, 25.1. 1923, št. 4, Resolucija o političnem položaju v Jugoslaviji; 23.2. 1923, št. 8, Naši shodi; 15.3. 1923, št. 11, Glasujte za Soc. Stranko Delovnega Ljudstva; Zarja, II, 27.1. 1923, št. 4, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani.

⁶³ DN, III, 15.3. 1923, št. 11, Glasujte za Soc. Stranko Delovnega Ljudstva.

⁶⁴ Podrobneje o državnopravnih in narodnopolitičnih razmerah, ki so v Kraljevini SHS porodile problem samoodločbe narodov glej v Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o slovenski samoodločbi leta 1923, str. 5-7.

⁶⁵ DN, III, 15.3. 1923, št. 11, Glasujte za Soc. Stranko Delovnega Ljudstva. - O zavzemanju SSDL za "samoodločbo naroda" glej prav tam, Delavci in kmetje za SSDL; Zarja, II, 17.3. 1923, št. 11, Manifestacijski shod Soc. Stranke Delovnega Ljudstva v Ljubljani; Volilni oglas SSDL, V boj za zmago pravice nad krivicami!

⁶⁶ ARS II, Partijski letaki, šk. 1 (1919-1934), letak SSDL Delovnemu ljudstvu na kmetih!

⁶⁷ DN, III, 25.1. 1923, št. 4, Prehodni Delovni Program, Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; 8.2. 1923, št. 6, Vodstvo Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva, Volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi; Zarja, II, 27.1. 1923, št. 4, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani.

⁶⁸ DN, III, 8.2.1923, št. 6, Vodstvo Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva, Volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi. - Podčrtano v DN.

⁶⁹ Glej DN, III, 1.2. 1923, št. 5, Glavar klerikalizma na pohodu; 8.3. 1923, št. 10, Delovno ljudstvo Slovenije se zbira pod rdeč prapor SSDL; 15.3. 1923, št. 11, Kmetom za volitve v premislek.

⁷⁰ DN, III, 25.1. 1923, št. 4, Resolucija o političnem položaju v Jugoslaviji. Glej tudi Zarja, II, 27.1. 1923, št. 4, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani.

⁷¹ DN, III, 29.3. 1923, št. 13, Pašič Radič Korošec ali pa Pašič Pribičević. - Podčrtano v DN.

⁷² DN, III, 2.3. 1923, št. 9, SSDL in volitve. - Podčrtano v DN.

⁷³ DN, III, 23.3. 1923, št. 12, Kaj pa sedaj?

tako razumljeni ‚samoodločba in samouprava ljudstva‘ lahko uresničeni le v federativni delavsko-kmečki republiki,⁷⁴ posamezne, avtonomne narodno-ozemeljske enote, ki naj bi po njeni zamisli tvorile to republiko, pa bi bile Slovenija, Hrvaška, Srbija, Makedonija, Vojvodina in Bosna.⁷⁵ Tako se je tudi SSDL - čeprav je podobno kakor ZSA svoj nacionalni program načeloma umeščala v koncept federativne države - povsem jasno zavzemala za zakonodajno avtonomijo Slovenije in je bila eden izmed tistih političnih dejavnikov, ki so leta 1923 sooblikovali tedanjo avtonomistično slovensko narodnopolitično smer.

Če ob sklepu na kratko opredelimo pomen slovenskega, socialistično usmerjenega avtonomizma iz leta 1923, potem je predvsem potrebno poudariti, da je predstavljal povsem samostojen fenomen znotraj tedanjega splošnega hotenja slovenskega naroda, ki je po sprejemu vidovdanske ustave terjal, da se mu ustavno „točno očrtajo njegove pravice in dolžnosti v obliki zakonodajne in finančne avtonomije zedinjene Slovenije.“⁷⁶ Zahteve po avtonomiji, ki so po letu 1921 preplavile slovensko politiko, tako niso bile last zgolj tistih, v narodni zgodovinski spomin tako izrazito vtisnjenih in medsebojno usodno izključujočih se označevalcev novejšega slovenskega zgodovinskega razvoja, kakor sta katoliški in komunistični politični pol - pač pa so ob podpori vseh treh temeljnih idejno-političnih taborov takratne dobe, katoliškega, liberalnega⁷⁷ in socialističnega, na Slovenskem živele ves čas obstoja prve jugoslovanske skupnosti. Zavest o slovenski narodni samobitnosti in voljo po suverenem položaju slovenskega naroda v jugoslovanski državi si je namreč tedaj delila večina sicer ideološko in politično izrazito razdeljenih Slovencev, katerim pa je bila v nacionalnem vprašanju skupna opredelitev, ki je precejšen del slovenske politike navedla k avtonomističnemu (in federalističnemu) nacionalnem stališču. Zato je pri obravnavanju slovenskega narodnega vprašanja in narodno-emancipacijskih naporov v prvi jugoslovanski državi vsekakor potrebno upoštevati tudi dejstvo, da so bili med političnimi subjekti, ki so leta 1923 zagovarjali načelo slovenske narodne avtonomije, tudi NSS, Združenje slovenskih avtonomistov in SSDL - torej tisti nosilci takratnega slovenskega avtonomizma, katere je povezovala socialistična in nerevolucionarno usmerjena zamisel družbene in politične ureditve.

⁷⁴ DN, III, 23.3. 1923, št. 12, Volilcem Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; Vladislav Fabjančič: Česa uče proletarijat te volitve?

⁷⁵ DN, III, 2.3. 1923, št. 9, SSDL in volitve (po referatu s. Klemenčiča na shodu v Kamniku).

⁷⁶ Fran Erjavec: Slovenci. Zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled. Ljubljana 1923, str. 78.

⁷⁷ Podrobneje glej o liberalno usmerjenem slovenskem avtonomizmu v slovenski politiki dvajsetih let Perovšek, Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje, str. 346-383.

Jurij Perovšek

DIE SLOWENISCHE AUTONOMIE DER SOZIALISTISCHEN RICHTUNG IM JAHRE 1923

Z u s a m m e n f a s s u n g

Bei der Studie der slowenischen national-autonomen politischen Richtung, die als slowenisches nationales Programm im ersten jugoslawischen Staat (Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen, im Jahre 1929 in das Königreich Jugoslawien umbenannt) endgültig im Jahre 1923 ihre Formen annahm, müssen auch Ansichten in Betracht gezogen werden, die diesbezüglich einzelne autonom orientierte slowenische Gruppen und Parteien vertraten. Diese forderten ebenso wie die am stärksten orientierten autonomen politischen Subjekte, die katholische Slowenische Volkspartei, die nur kurzweilig bestehende Slowenische republikanische Partei und die slowenischen Kommunisten, einen gleichberechtigten und selbständigen Status des slowenischen Volkes in der jugoslawischen Staatsgemeinschaft. Diese Parteien - die Nationalsozialistische Partei (NSP), die Vereinigung slowenischer Autonomisten und die Sozialistische Partei des werktätigen Volkes (SPWV), haben im Jahre 1923 auf der Grundlage ihrer nationalpolitischen Konzepte insbesondere die selbständige nationalautonome Richtung innerhalb des damaligen allgemeinen Willens des slowenischen Volkes begründet. Diese haben nach der Annahme der unitaristischen und zentralistischen Vidovdan-Verfassung im Jahre 1921 die gesetzliche und finanzielle Autonomie des verwaltungseinheitlichen Sloweniens gefordert. Die Forderungen nach der slowenischen Autonomie, die nach dem Jahre 1921 verstärkt die Mehrheit der slowenischen Politik vertrat, waren nicht nur auf der Seite derjenigen, die in der nationalhistorischen Erinnerung doch so geprägt sind, sich schicksalhaft voneinander ausschlossen und sich als Bezeichner der neueren slowenischen historischen Entwicklung betrachten, d.h. auf der einen Seite die katholische auf der anderen Seite die kommunistische Polarisierung. Diese lebte aber mit Unterstützung verschiedener slowenischer politischer Lager in der Zwischenweltkriegszeit, d.h. innerhalb der größtenteils ideologisch und politisch gespaltenen Slowenen. Aus diesem Grunde kann man bei der gesamthistorischen Bewertung der slowenischen Nationalemanzipationspolitik in der Zeit von 1918-1941 nicht die Tatsache umgehen, daß im Jahre 1923 das Prinzip der slowenischen Autonomie und der nationalen Emanzipation auch von der Nationalsozialistischen Partei, der Vereinigung slowenischer Autonomisten und von der Sozialistischen Partei des werktätigen Volkes vertreten wurde, von denjenigen, die Verfechter der damaligen slowenischen Autonomie waren, die vom sozialistischen und antirevolutionären orientierten Gedanken der gesellschaftspolitischen Ordnung miteinander verbunden waren.

Janko Prunk

Krščansko-socialni pogled na francosko revolucijo med njeno stoto in stopetdeseto obletnico 1889-1939

Krščansko socialno gibanje je v petdesetih letih v obdobjih med Mahničem in drugo svetovno vojno ali med Mahničem in Kocbekom močno opredeljevalo ideološko in politično sceno na Slovenskem. Zato je seveda zanimivo in pomembno, kako je gledalo na takšen zgodovinski dogodek, kakršen je bila francoska revolucija, ki je veljala po liberalnem in socialističnem izročilu še v prvi polovici 20. stoletja za začetek politične demokracije, svobode in družbene emancipacije.

Krščansko-socialni tabor je dokaj malo pisal o francoski revoluciji, kar je do neke mere razumljivo. Pod vplivom evropske krščansko-socialne ideologije, ki ji je nekako sledil, je slovenski krščanski tabor francosko revolucijo odklanjal ali vsaj zelo kritično ocenjeval.

V svojem intenzivnem petdesetletnem idejnem in političnem razvoju, ko je prešel od stališča o božjem legitimističnem izvoru oblasti do stališča o narodni suverenosti (ta sprememba se je zgodila v slovenskem krščansko-socialnem gibanju med 1. svetovno vojno), so se modificirali tudi njegovi pogledi na francosko revolucijo. Toda ob vseh modifikacijah ostaja ocena francoske revolucije pri vseh smereh slovenskega krščansko-socialnega gibanja, od skrajne leve do avtoritarne desnice, tudi še v letu 1939 kritična in odklonilna.

Ob stoti obletnici francoske revolucije je takrat mlado, nastajajoče krščansko-socialno gibanje o njej spregovorilo v Slovencu v daljšem podlistku z naslovom *Pred sto leti*.¹ Podlistek, ki ima kakšnih petnajst nadaljevanj, ni podpisan in je verjetno uredniški. Torej je moč oceniti, da se je z njim strinjal glavni urednik Slovenca dr. Ignac Žitnik, tedaj eden od mlade krščansko-socialne garde. Podlistek prinaša precej obsežno, v poljudnem slogu napisano podobo dogajanja v francoski revoluciji od 1789 do Napoleona. Jezikovni stil je za čuda starinski, mnogo bolj kot je tedaj bil jezik v Slovencu. Morda bo kakšnemu analitiku ta podatek lahko kaj več povedal, kakor je meni.

V članku se poleg opisa dogajanja gnete jasnih decidnih sodb o francoski revoluciji, ki ji dajejo očitno negativno oceno. Naj jih navedem samo nekaj: "Spomlad leta 1789 zapisana je v zgodovini francoske države s silnimi črtami. Tedaj je bil namreč pričetek velike francoske revolucije, tistega groznega prevrata v življenju cele Evrope, kakoršnega človeštvo ne pomni ne prej in ne kasneje. Le-ta prevrat je povsem podoben nevihti, kadar potoki in reke zapustivši odkazane

¹ Slovenec, VII, 11. 7.-9. 8. 1889, št. 156-181.

jim struge, uničujejo bogato polje, podirajo poslopja, pobirajo premoženje (...) in sploh v nič devajo vse, kar sta pridobila človeški um in neumorna pridnost z velikim trudom v teku več stoletij. Ta nevihta pa ni razsajala le po francoski deželi, temveč se je tudi na sosednje dežele raztegnila in po celi Evropi poznal se je zanjo krvav sled večinoma po nedolžnem prelite krvi."²

Nato pove, da je na Slovenskem veliko ljudi, ki poveličujejo in hvalijo revolucionarno dogajanje in v "svoji kratkovidnosti ne morejo nič več prav ločiti vzroka od učinka... Dan na dan Vam ti ljudje deloma vedoma, mnogi pa tudi nevedoč razširjajo pogubljiva liberalna načela, hladnokrvno gledajo, kako se narodu leto za letom uničuje najlepši dar, kar ga je verni Slovenec od svoje matere prejel - dar svete vere mislim, - kako se širijo zlasti med delavskim stanom nezmislne ideje o budalosti, ki se ji enakost - ali, če hočete pobratimstvo vseh ljudi - pravi. (...) Prav take, kakor dandanes, bile so okoliščine pred izbruhom francoske revolucije."³

V enem prvih nadaljevanj je tudi opis prostozidarjev, ki da so bili začetniki vsega zla: "Bili so ljudje na svetu, ki noč in dan niso na drugo mislili, kakor kako bi vero in prestole izpodkopali in ti ljudje so imeli mej seboj geslo, po katerem se še dandanes ravnaajo: *da na svetu ne bo popolnoma dobro, dokler ne bodo poslednjega vladarja s črevesom poslednjega duhovnika na altar obesili!* Ti ljudje s tako groznim naukom imenovali so se '*frajmavrerji*' ali '*prostozidarji*'. Jako vestni hlapci prostozidarjev pa so vede ali nevede *liberalci* vsi od konca do kraja, ker vsak po svoje framasonске nauke med narodom razširjajo. Ti prostozidarji so konec minulega stoletja posebno po Francoskem noč in dan po krtovo delali, da spravijo duhovščino in vero ob veljavo."⁴

Podlistek opisuje nato v tem duhu razvoj dogajanja od proglasitve Narodne skupščine junija 1789, napada na Bastillio 14. julija, razglasitev Deklaracije o pravicah človeka in državljana, do privedbe kralja iz Verseillesa v Pariz. Opisuje delovanje zakonodaje skupščine in opisuje posamezne struje in posameznike v njej. Govori o narodnem konventu, oriše v grozljivih tonih jakobince in njihovo radikalno krilo sansculote - brezhlachnike, znaša se ob usmrtitvi kralja in kraljice ter zadovoljno opiše, kako je zaslužna kazen v času jakobinskega terorja doletela njegove začetnike, Robespiera in njegovo skupino, in čisto na kratko zaključuje, da je moral priti na oblast Napoleon, s katerim je imel svoje dni mnogo opraviti tudi Slovenec.⁵

Ob stodeseti obletnici revolucije 1899 v slovenskem katoliškem časopisju nisem našel kakšnih zapisov in komentarjev, ki bi govorili o njej. Pač pa je Slovenec poln ostrih obračunavanj z liberalizmom in Slovenskim narodom ter jima prerokuje skorajšnji propad. Liberalizmu, otroku francoske revolucije, očita, da

² Slovenec, XVII, 11.7. 1889, 156.

³ Prav tam.

⁴ Slovenec, XVII, 15.7. 1889, št. 159, 16. 7. 1889, št. 160.

⁵ Slovenec, XVII, 19. 7.-9. 8. 1889, št. 163-181. Na koncu feljtona je opomba, da je vse skupaj napisano na osnovi besedila Petra Macherla, Kurzgefasste Geschichte Österreichs für das Volk, Graz 1888.

je pospešil individualizem, cinični ateizem in "zatiranje malih slabih narodov po močnejših." Gospodarskemu liberalizmu pa očita uničenje tisoče kmetov in obrtnikov.⁶

V enem od člankov 7. avgusta 1899 Slovenec ostro napada in kritizira Jana Husa, ki ga je Slovenski narod povzdignil na piedestal borca za narodno svobodo in svobodo misli.⁷

Toda krščansko-socialno gibanje ima ravno v tem času izredno pomembno in zanimivo oceno francoske revolucije. Ta ocena je zapisana v morda najpomembnejšem krščansko-socialnem publicističnem delu - v Socializmu J.E. Kreka (napisanem v tem času, izdanem leta 1901).

Krek v svojem Socializmu eno poglavje namenja tudi socializmu v času francoske revolucije. V poglavju Socialistični pisatelji pred francosko revolucijo najprej precej izčrpno oriše poglede J.J. Rousseauja. Naj navedem samo zaključno Krekovo oceno o Rousseauju: Takole se glasi: "Reči smemo, da jasneje in določneje pripravlja Rousseau prekucijo nego Voltaire in pa drugi sicer bolj umazani bolj podli in v bogotajstvu in zaničevanju vsake oblasti bolj propadli francoski pisatelji druge polovice 18. veka. Rousseaujeva opisana družboslovna knjiga (Contract social) naravnost taji izvor vsake oblasti od Boga, ponižujoč vladarstvo in v bleščeči obliki povzdiguje ljudsko oblast. Če povzamemo še načelo drugih Rousseaujevih spisov, zlasti njegov boj proti zasebnemu lastništvu in jih spravimo v soglasje z njegovim naukom v absolutni enakosti vseh ljudi in o absolutni svobodi, imamo pred seboj pravcatega socialno-demokratskega teoretika. Ni čudno, da se je imenovala Rousseau-ova 'družbena pogodba' EVANGELIJ DEMOKRACIJE. Ni čudo, da sta se kroloka Saint Just in Robespierre ob vsaki priliki sklicevala nanj in tako zagovarjala svoje ostudno počenjanje. Ob francoski revoluciji prelita kri preklinja Rousseaua. (...)"⁸

Ob orisu socialistične ideje in prizadevanj v času revolucije poda Krek tudi kratek pregled in oznako vseh revolucionarnih struj ter njihovih dejanj od žirondistov, jakobincev do sansculotov.

Naj iz tega njegovega zelo ilustrativnega in zanimivega orisa citiram samo dve oceni: o žirondistih in o jakobinski diktaturi:

"Žirondisti bi se najložje primerjali s sedanjimi liberalci. Večinoma so bili premožni ljudje, ki so na vsa usta proglašali svobodo, enakost, bratstvo, zraven pa skrivali in branili svoje zaklade. Francoska revolucija je ob svojem početku izrekla, da je zasebna last sveta, in žirondisti so se v celem obsegu držali tega načela. Samo po sebi je razvidno, da se ob prekucijskem času ljudstvo ni moglo toliko brzdati, da v tem oziru ne bi prestopilo zakonitih mej."⁹ (...)

"Jakobinci so hoteli s tem, da pobijejo bogatine, ki se jim sami ne vdade in razdale premoženje med ljudstvo, istinito tudi v lastnini izenačiti ljudi, toda

⁶ Slovenec, XXVII, 22.7. 1899, št. 166.

⁷ Slovenec, XXVII, 7.8. 1899, št. 179.

⁸ Janez Ev. Krek: Socializem. 2. izdaja, Ljubljana 1923, str. 262-263.

⁹ Krek, Socializem, str. 265-266.

enaka razdelitev vsega premoženja ne razdira pojma zasebne lastnine in je popolnoma različna od komunizma. Jakobinci so bili pač demokratije, toda ne komunisti.

Že ob jakobinskem času so se pojavile komunistične ideje. Njihovi zastopniki so bili najstarejši revolucionarji, ki so se imenovali sansculotje - kratkohláčniki. V jakobinskem klubu so hoteli prodreti s komunističnimi načeli proti Robespieru, toda ni šlo."¹⁰

In nazadnje še dobra zadeta sistematizacija revolucionarnih stanj:

"Žirondisti, jakobinci, sansculotje - struje: liberalna, demokratična in komunistična v francoski revoluciji, ki pomenjajo tri različna družbena načela."¹¹

Na koncu svojega orisa¹² govori Krek podrobno še o Saint-Justu in njegovih "republikanskih institucijah", poskusih vpeljave novega pravnega reda.

Iz povedanega se vidi, da je bil Krek v času pisanja Socializma še popolnoma v orbiti tradicionalne krščansko-socialne doktrine.

Premik v smeri resnične demokracije, ki priznava načelo narodne suverenosti, je pri njem moč ugotoviti šele v zadnjem letu življenja.

Kot pripadnika krščansko-socialnega tabora ga torej francoska revolucija ni zanimala ali inspirirala in tako pri njem v naslednjih letih nimamo posebnih spisov o njej. Tudi vsa ostala krščansko-socialna publicistika kaže precejšnjo skromnost oziroma nezanimanje za vprašanja francoske revolucije.

Le ob posebno pomembnih političnih in idejnih dogodkih v Franciji, zlasti tistih, ki se tičejo položaja francoskih katoličanov, spregovorijo tudi v slovenskem krščansko-socialnem taboru. Takšen dogodek, ki ga slovenski katoličani komentirajo v letih 1905-1906, je ločitev cerkve od države, ki jo je v Franciji izvedla radikalna vlada l. 1905.

Slovenec je konec leta objavil parotic s kritično distanco do te ločitve in zlasti do njenih implikacij, to je do laične šole in ločitve zakonske zveze.

V novoletnem uvodniku 30. decembra 1905 Slovenec poda oris mednarodnega razvoja v preteklem letu in za Francijo zapiše sledeče:

"Francozi so nesposobni zdaj za veliko mednarodno politično akcijo, dokler so doma tako razdvojeni. Brezvestna francoska gonja proti cerkvi je še bolj oslabila to državo, ki ne more nikdar priti do notranjega miru. Verolomno je jakobinski blok ločil cerkev od države po imenu, v resnici pa je cerkev oropal ter jo vrgel framasonom v pesti kot brezbrambno žrtev. A to brutalno nasilstvo vzbuja katoličane, da začno misliti na lastno organizacijo, ter da se z združeno silo upro močem temine, ki razdirajo krščanstvo in njegove ustanove."¹³

V januarski številki Katoliškega Obzornika za leto 1906 pa je dr. Aleš Ušeničnik napisal obsežno in ostro polemično razpravo o svobodnem zakonu in svobodni šoli. Odklanjanje francoskega liberalizma, framasonstva, sekularnega duha

¹⁰ Krek, Socializem, str. 266-267.

¹¹ Krek, Socializem, str. 267.

¹² Krek, Socializem, str. 267-270.

¹³ Slovenec, XXXIII, 30.12. 1905, št. 297.

francoske revolucije je slovenskim katoličanom dobro služilo v njihovem idejnem in političnem boju z domačimi liberalci.¹⁴

V jesenski številki Katoliškega Obzornika leta 1906 najdemo uredniški zapis o posledicah ločitve cerkve od države v Braziliji, kjer se po uvedbi leta 1890 kot posledico opaža upad šolstva in npravnega življenja.¹⁵

Ob stopetindvajseti obletnici revolucije, leta 1914, v katoliški publicistiki ni posebnih zapisov. Na dnevnem redu so bila takrat druga pomembna vprašanja.

V krščansko-socialnem časopisu v času po prvi vojni nisem našel posebnih člankov o francoski revoluciji. Zanje se ne zanimajo niti krščanski socialisti, niti na krščansko-socialni desnici. Prvi pomemben povod, da slovenski katoličani zopet nekaj rečejo o francoski revoluciji, je postavitve spomenika Ilirskim provincam in Napoleonu jeseni 1929.

Ob tej akciji, ki jo vodijo predvsem slovenski liberalci - frankofili, je katoliški tabor zelo zadržan. Od vsega katoliškega časopisja postavitve spomenika komentira edino Ilustrirani Slovenec.¹⁶ V tem njegovem komentarju prevladuje fotografija. V krajšem zapisu je dokaj prijazna in pozitivna ocena francoske vlade v času Ilirskih provinc, kar je bilo tedaj prevladujoče mnenje slovenske historiografije.

Ob stopetdeseti obletnici francoske revolucije 1939 je bil slovenski katoliški oziroma krščansko-socialni tabor idejno in politično globoko razcepljen v tri struje.

Prva najmočnejša okoli vodstva SLS, ki ji pripada tudi še vedno uradni ideolog dr. Aleš Ušeničnik, ne komentira stopetdesete obletnice. V Času, uradni znanstveni reviji krščansko-socialnega gibanja, ni nobenega članka o tem dogodku.

Slovenec pa je 18. julija prinesel izčrpen uvodnik, podpisan z inicialkami Č.Ž.

Ocena revolucije je v glavnem odklonilna, npr.: "Ne glede na različnost zgodovinskega tolmačenja in duhovno-političnega vrednotenja francoske revolucije že sam *relativno* francoski značaj in posledice francoske revolucije svarijo pred pretiranim posploševanjem njenega pomena. Sicer je res, da je liberalizem - poleg antiklerikalizma najbolj zakoniti otrok francoske revolucije - prestopil okvir francoskih političnih meja in razgibal v neki meri ves ožjeevropski kulturni krog razen Anglije. Toda (...) evropski narodi (so) po svoje sprejeli ta francoski duhovni val (...) S tem pa je tudi v veliki meri splahnela njegova 'revolucionarna' neposrednost in ostrina. Poleg tega si je individualistični liberalizem šele pozno izsekjal pot v politične oblike izven Francije in je bil kmalu obglavljen: leta 1882, ko je Bismark čital v nemškem državnem zboru Viljemovo poslanico o načelni uredbi državnega socialnega skrbstva in socialne politike. Ta dan je bil rojen tip predvojne in deloma še povojne polliberalne 'socialne države', ki je v novodobni politični zgodovini Evrope nadomestila individualistično liberalno državo."¹⁷

¹⁴ Katoliški obzornik X, 1906, str. 117-132.

¹⁵ Katoliški obzornik X, 1906, str. 307-309.

¹⁶ Ilustrirani Slovenec, V, 12. 10. 1929, št. 41.

¹⁷ Slovenec, XVII, 18. 7. 1939, št. 161.

Iz vsega tega in nadaljnega pisanja v tem uvodniku se razkriva sum, da inicialke v podpisu Č.Ž. morda pomenijo Cirila Žebota, mladega ideologa in voditelja avtoritarne desnice v katoliškem taboru.

Predstavniki tretje struje v katoliškem taboru, Edvard Kocbek, sicer ni napisal direktnega članka o francoski revoluciji, pač pa članek o sodobni Franciji, o njeni politiki in duhovni strukturi. Iz tega članka v Dejanju lahko indirektno razberemo tudi stališča krščansko-socialističnega personalista do individualističnega in liberalističnega duha francoske revolucije. Naj to njegovo, v bistvu odklonilno, stališče ilustriramo s par citati:

“Predvsem je treba vedeti, da je zgodovinska oblika francoskega duha pogojena po racionalizmu. Večina francoskih mislecev in tvorcev francoske usode je živela in mislila iz univerzalne kulturne ideje. Posebnost Francozov je, da že od nekdaj postavljajo težišče življenja v mišljenje, ne pa v sproščujoče delovanje. (...) Zato so zajemali človeka predvsem v logične kategorije. Življenje, ki si je med vsemi narodi izbralo Francoze za nosilce napredka, je začelo počasi zastajati v tesnih okvirih, razumske oblike in življenjske navade so se začele zoperstavljeni neizčrpnemu, večno živemu duhu človeka in njegovim vedno novim zahtevam (...) Vedno večja organizacija človekovih področij je govorila, da je zaupanje v življenje postalo vedno bolj posredno, da se je začelo spreminjati celo v nezaupanje.”¹⁸

“Francija se mora spremeniti moralno, gospodarsko, politično; dopolniti mora svojo racionalno miselnost, zavreči svoje individualistično čustvo, uničiti svoje meščanske navade. To pa bo mogla le tedaj, ko bo zopet našla svoje francosko poslanstvo, svojo mistiko, kakor pravijo, tisto pravilno življenjsko drznost, s katero bo potrdila svojo junaško preteklost (...) Vsem, ki nas prevzemajo mešani občutki, ko občudujemo francosko kulturo in se istočasno zavedamo njenega sodobnega političnega fatalizma, je do tega, da Francija čimprej zbere svoje sile. (...)”¹⁹ Zelo odklonilno stališče do francoske revolucije in do liberalizma (saj mu je omogočila prodor na političnem polju) najdemo v članku dr. Josipa Hohnjeca Edinost in stranpota v prvem letniku Revije Katoliške akcije l. 1940. Takole zapiše: “Bistvo teoretičnega in praktičnega liberalizma je borba svobode zoper avtoriteto... Historični vznik liberalizma je oni zli duh, ki je govoril iz kače katera je prvima človekoma sugerirala, naj se upreta božji volji in avtoriteti; s tem bosta dosegla svojo svobodo in srečo. S protestantovsko reformacijo, ki se je začela l. 1517, je izvršil pravo revolucijo na versko-cerkvenem področju. Dvesto let kasneje (l. 1717) je z ustanovitvijo framasonске lože prevzelo framasonstvo prvobornost liberalizma in ga ima še danes. Velika francoska revolucija l. 1789, čigar 150 letnico je letos vesoljni liberalizem strumno in šumno obhajal, pomenja prodor liberalnih idej na področje politike. Preludij za to je zlasti oskrbel Rousseau (...), ki je učil popolno dobrost človeške narave in najvišjo oblast ljudstva, ki daje s svojo voljo zakonom vso moč; kar hoče ljudstvo, je zakon,

¹⁸ Dejanje, II, 1939, št. 3, str. 121.

¹⁹ Prav tam, str. 43-44.

čprav je v nasprotju z božjimi zakoni. Anglež Adam Smith (...) je prenesel liberalizem na gospodarstvo.²⁰

Janko Prunk

DIE CHRISTLICH-SOZIALE BETRACHTUNG AUF DIE FRANZÖSISCHE REVOLUTION
ZWISCHEN IHREM HUNDERTSTEN UND HUNDERTFÜNFZIGSTEN JUBILÄUM 1889-1939

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das christlich-soziale Lager, das in der Zeit des Antritts von Mahnič und des zweiten Weltkrieges stark die politischen Verhältnisse auf slowenischem Boden bestimmte, befaßte sich sehr wenig mit der französischen Revolution, das unter dem Einfluß der christlich-sozialen Ideologie diese als solche ablehnte, bzw. sie sehr kritisch bewertete. Zum hundertsten Jubiläum der französischen Revolution hat die damalige junge slowenische christlich-soziale Bewegung in ihrer Entstehungsphase zum ersten Mal in einem längeren Feuilleton darüber umfangreich geschrieben, das im katholischen Blatt "Slovenec" (Slowene) im Juli und August 1889 erschienen ist. Das Feuilleton "Vor hundert Jahren" hat die französische Revolution als ein negatives Phänomen in der europäischen Geschichte verurteilt. Es bewirkte die Verbreitung negativer liberaler, wirtschaftlicher, gesellschaftlicher und politischer Grundsätze, worauf zehn Jahre später - als er seine bekannte Arbeit "Der Sozialismus" verfaßte - noch besonders auch der Begründer des slowenischen christlichen Sozialtums, J.E. Krek, aufmerksam machte. Solche Bewertungen betonte die christlich-soziale Publizistik auch in den nächsten Jahren. Dies zeigte sich am deutlichsten im Jahre 1939, zum hundertfünfzigsten Jubiläum der französischen Revolution, als bei allen Richtungen der slowenischen christlich-sozialen Bewegung, von der äußersten Linken bis zur autoritären Rechten, die Betrachtung auf die französische Revolution noch weiterhin kritisch und ablehnend blieb.

²⁰ Revija Katoliške akcije, I, 1940, št. 1, str. 43-44.

Anka Vidovič-Miklavčič

Srednješolska mladina in Savez jugoslovenskih srednješkolskih udruženja (SJSU) 1929-1934

Ko so bile januarja 1929 v okviru zakona o zaščiti javne varnosti in reda razpuščene vse politične stranke v državi, je liberalno-unitarna oziroma nacionalna študentska mladina na ljubljanski univerzi še nadalje delovala v Jugoslovanskem narodno akademskem društvu Jadran in v Jugoslovanskem akademskem društvu Triglav, srednješolska pa je bila prek Župe za Slovenijo vključena v vsedrjavni Savez jugoslovenskih srednješkolskih udruženja (SJSU),¹ že od leta 1919 s sedežem v Beogradu. Že v prvih mesecih šestojanuarske diktature je pokazala nacionalna mladina naklonjenost novi državni politiki. To se je tudi izrazilo v sprejeti resoluciji poleti 1929. Ob desetletnici obstoja in delovanja SJSU je bil namreč 6. julija 1929 v Celju enajsti kongres jugoslovenskih srednješolcev. Po referatu o zgodovini in dejavnosti "dijaškega saveza" (zveze) in poročilih posameznih žup so izvolili osrednje državno vodstvo, osrednji odbor. Sicer pa se je ob sprejemanju novih pravil organizacije v razpravi med udeleženci potrdilo, kot je poročalo Jutro, da je "omladina pokazala, da so njeni pogledi na glavni program saveza, to je jugoslovenstvo, jasni in brezkompromisni".²

Na kongresu so sprejeli resolucijo, v kateri je poudarjen jugoslovanski unitarizem: popolno duhovno "ujedinenje jugoslovenskih omladincev", okrepitev dela za zблиževanje slovenskih srednješolcev, uveljavljanje enotne pisave po vsej državi in sicer latinice. Prosvetni minister naj s posebno akcijo pobudi šolske oblasti, da bodo podpirale župne uprave in družine SJSU in na vseh področjih pospeševale delo nacionalne mladine.³

Srednješolske družine v Sloveniji, ki so bile z upravno razdelitvijo države oktobra 1929 poslej vključene v Župo SJSU za Dravsko banovino, so bile seveda že od prej tesno povezane z drugimi organizacijami v tem taboru, tako z liberalno-unitarističnimi akademskimi društvi na ljubljanski univerzi kot z drugimi starešinskimi organizacijami, ki so tudi vplivale na njihovo idejno usmeritev. V Ljubljani je delovala v okviru SJSU družina "Preporod", ki je bila tesno povezana s starešinsko organizacijo "Preporod", vanjo so bili vključeni tudi znani preporodovci dr. Janže Novak, Evgen Lovšin, Ivan Kolar itd. Na gimnaziji v Novem mestu je delovala "Prosveta", v Kočevju "Omladinski prosvetni odsek SKJ," v Celju "Sloga" in "Korotan", v Mariboru "Napredek" in "Udruženje mariborskega učiteljskega naraščaja (UNUM) in nekoliko kasneje ustanovljena družina "Društvo jugoslovenskih srednješolcev" v Kranju.

¹ V reviji Val najdemo tudi poimenovanje Župa Saveza jugoslovenskih srednješkolskih udruženja za Dravsko banovino. Val I, 1932/33, str. 158; Val II, 1934, str. 214.

² Jutro X, 7.7.1929, št. 156.

³ Jutro X, 10.7.1929, št. 158.

S snovanjem nove vsedržavne politične stranke Jugoslovanske radikalne kmetijske demokracije (JRKD), o kateri je liberalno-unitarni tisk na Slovenskem pisal z naklonjenostjo, je tudi nacionalna mladina dobila trdnejšo oporo pri postavljanju svojih smernic delovanja. Kmalu po ustanovitvi banovinskega odbora JRKD v začetku junija 1932 je vodstvo Župe SJSU za Dravsko banovino sklicalo kongres 25. in 26. junija v Celju istega leta. Ob prisotnosti zastopnikov srednješolskih družin, njihovih starešin ter akademskih društev Jadran in Triglav, so na kongresu med drugim poudarili enotno voljo in potrebo po enotnem nastopu srednješolske in akademske mladine, ki naj bi bila zvesta geslu "Z narodom za narod". Obenem so pozivali k sodelovanju kmečko in delavsko mladino, s čimer naj bi ustvarili "močan in v duhovni usmerjenosti enoten pokret mlade generacije".⁴ V sprejeti resoluciji, ki je dvignila mnogo prahu med skrajnimi nacionalisti, o čemer bomo še pisali, je zapisano naslednje: 1. Slovenci smo narod z vsemi pravicami in dolžnostmi, rastemo in se razvijamo iz svojske kulturne samobitnosti. Ko obenem priznavamo srbsko in hrvaško kulturno samobitnost, "odklanjamo vsako neprirodno stapljanje, kakor tudi razdvajanje". Obsojamo samoslovensko ekskluzivnost, ki hoče slovenskemu narodu poiskati mesto izven naše narodne države. Nasprotno pa sodimo, da bodo "vzajemno zблиževanje, enakopravnost in močna državljanska zavest" jamčile obstoj Jugoslavije. 2. Obsojamo "materialistični gospodarsko-socialni sistem liberalizma, ki dopušča izrabljanje splošnih socialno-gospodarskih interesov širokih vrst v korist posameznika", kar vodi ljudstvo v skrajno ubužanje in proletarizacijo ter v propad narodne kulture. Ob spoznanju, da je kmečko-delavsko ljudstvo osnova naše države, bo mladina v smislu "socialno gospodarskih interesov večine" delovala v korist "socialno gospodarske skladnosti", da bo vsakemu sloju in stanu zagotovljen boljši in trdnejši življenjski obstoj. 3. Srednješolska mladina bo podpirala kulturo kmečkega in delavskega ljudstva, ker je to narodna kultura. Ob tem bodo sodelovali s kmečko in delavsko mladino. 4. Zaradi razkosanja slovenske zemlje, bomo vedno zahtevali rešitev manjšinskega vprašanja. Skrbeli bomo za ohranjanje materinega jezika, narodne kulture in narodne zavesti med našimi rojaki zunaj jugoslovanske države.⁵

Tisti del resolucije, ki poudarja vlogo kmečko-delavskega sloja in posebej vlogo mladine pri vzajemnem sodelovanju vseh stanov je našel odmev v Pučljemem Kmetiskem listu, ki je pozdravil odločitev mlade generacije pri utiranju novih pogledov na vsa bistvena vprašanja tedanje družbe.⁶

Toda v skrajno nacionalistični skupini, ki se je kasneje zbirala ob glasilu Pohod in se organizirala v Mladino (Omladino) Narodne odbrane (MNO), je prav prva točka celjske resolucije vzbudila veliko nejevoljo in še okrepila v naslednjem obdobju napeto ozračje med vodstvom Župe SJSU za Dravsko banovino in

⁴ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I (prej Zgodovinski arhiv CK ZKS), fond CK ZKS, fasc. Delo partije z mladino, mapa IV (dalje AS I).

⁵ Prav tam.

⁶ Kmetiski list XIV, 6.7. 1932, št. 27.

nastajajočo MNO. Boris Sancin, član glavnega starešinstva MNO v Beogradu pa tudi banovinskega starešinstva MNO v Ljubljani, je namreč čez dobro leto v članku z naslovom Spor v omladinskih vrstah, v listu Omladina 1933, napadel vsebino omenjene resolucije. Avtor je sodil, da je resolucija plod "vznemirjenosti po slovenofilski gonji",⁷ pri tem je mislil med drugim na favoriziranje srbo-hrvaškega jezika in učbenikov, kar je nasploh vzbudilo med slovensko mladino veliko razburjenja. Sancin je vodstvo Župe obtožil, da je napravilo v Celju veliko napako, ker ni zavzelo pravilnega stališča do jugoslovanstva. Tako inteligenčna mladina ni zaigrala "vloge voditelja in borca za novo idejo", kot je to bila predvojna revolucionarna "omladina," ampak je klonila, namesto, da bi "ona vodila maso, je masa vodila njo". B. Sancin je še zatrdil, da "celjska resolucija ni resolucija tiste omladine, ki hoče veljati za naslednico predvojne, nacionalno-borbene generacije".⁸

Vsekakor napad odbranašev na SJSU in sprejeto celjsko resolucijo poleti 1932 kaže na tesno sodelovanja srednješolcev z akademskima kluboma Jadran in Triglav, zlasti s slednjim, ki se je od poletja 1931 vse bolj osamosvajal in svoje poglede preusmerjal v prid slovenstvu, slovenskemu narodnemu vprašanju. V času napada Omladine in Pohoda pa je že veljal za klub, v katerem delujejo tudi študentje levičarji (marksisti), ki so "slovensko avtonomistično" usmerjeni."⁹

Razširjeno vsebino celjske resolucije s pojasnilom o vprašanju slovenstva in jugoslovanstva oziroma o narodnem vprašanju je prinesel tudi nov list visokošolske in srednješolske nacionalne mladine - Val. Sicer pa so idejo "jugoslovenstva" razčiščevali ob vsaki priložnosti, tako npr. pred začetkom pokrajinskega zbora SJSU za Dravsko banovino, ki je bil 25. in 26. septembra 1932 v Kočevju. Tedaj je imel France Gerželj, eden izmed takratnih predsednikov Jadrana, sicer pa član vodstva Zveze kmetskih fantov in deklet in pisec idejnih člankov v Grudi, pred začetkom zbora "dobro obiskano" predavanje. Kot je poročilo navajalo, je govoril o idejnih osnovah in ciljnih mlade generacije, pri tem pa se je sukalo okoli narodnega vprašanja, ki ga mora nacionalna mladina še vedno ne po njeni krivdi obravnavati.¹⁰

Četudi so imele nekatere srednješolske družine svoja glasila, tako npr. mariborska družina Napredek - Mlada obzorja, celjska Sloga - Jugoslovansko misel, so srednješolci ves čas pogrešali osrednje glasilo, ki so ga naposled dobili z izhajanjem mesečnika Val. Glasilo je priklical v življenje medsebojni boj med nazorsko različnimi skupinami o pojmovanju in reševanju narodnega vprašanja znotraj nacionalnega tabora (jadranaši in triglavani) in seveda med njim in nasprotnima taboroma, katoliškim in marksističnim. Uredništvo Vala, ki so ga sestavljali člani vodstva kluba Jadran, je takole predstavilo svoje poglede na

⁷ Omladina I, 1933, št. 1, str. 18.

⁸ Prav tam, str. 19.

⁹ Primerjaj Slavko Kremenšek: Slovensko študentsko gibanje 1918-1941. Ljubljana 1972, str. 148-156; Pohod II, 7.1. 1933, št. 1, O čudnih poteh J.A.D. Triglav v Ljubljani.

¹⁰ Val I, 1932/33, št. 2, str. 48.

vlogo mladine. Današnji mladi rod živi v nejasnosti, kakšna bo prihodnost, toda prav v tem času jim je "naložena velika in odgovorna naloga. Daljnosežna socialna in družabna presnavljanja in premikanja so vsebina našega časa".¹¹ Predvsem mora vsaka generacija poznati samo sebe in si poiskati ustrezno mesto v zgodovinskem dogajanju. V času gospodarske krize, stisk in krivičnih odnosov do tega ali onega stanu ali sloja je krivda v sedaj vladajočem kapitalističnem gospodarskem sistemu, ki dopušča izrabljanje širokih slojev kot tudi posameznika. Zato je naloga nacionalne mladine, da se bo bojevala za tak gospodarski sistem in z njim povezan družbeni red, ki bo ustvarjal "pravično socialno sožitje na podlagi socialnega čuta, nikoli pa ne na podlagi socialnega srda". Pri tem morajo biti interesi posameznika podrejeni interesom "najširših vrst naroda".¹²

V idejnih smernicah so se opredelili tudi do krščanstva, priznavajo ga kot "moralno vrednoto našega naroda", vendar bodo hkrati obsojali vse, ki vero izrabljajo "v kakršnekoli materialistične in politične" namene. Ko upoštevajo univerzalnost krščanstva, zahtevajo od Cerkve, ki je nosilec krščanstva, "da ne služi kot sredstvo tujemu imperializmu".¹³

Znova so poudarili zahtevo po vztrajnem reševanju manjšinskega vprašanja, in to tem bolj, ker so Slovenci zunaj meja matične domovine izpostavljeni nasilju, s čimer merijo zlasti na fašistično Italijo. Skrb nacionalne mladine bo še naprej ohranjanje materinega jezika in nasploh slovenske kulture, ki je izraz samobitnosti, s čimer se ohranja narodna samozavest naših rojakov zunaj meja matične domovine.¹⁴

Kako je bilo narodnostno vprašanje, vprašanje slovenstva in jugoslovanstva v središču pozornosti med mladino govori dejstvo, da je uredništvo Vala namenoma posvetilo prvo številko prav tej tematiki. Med drugim so zapisali, da se prav na teh vprašanjih razhaja mlada slovenska generacija in da nastaja med njo splošna zmeda, ki ne obeta pozitivnega sadu.¹⁵ Na kratko bomo povzeli razlago Andreja S. Uršiča, primorskega Slovence, doma iz Kobarida, ki je bil nekaj časa predsednik Jadrana, predstavnik konzorcija lista Val in kasneje eden od idejnih voditeljev Mladine Jugoslovanske nacionalne stranke (MJNS), ki se je v Dravski banovini organizacijsko razvijala v drugi polovici tridesetih let. Pod naslovom Naš problem je Uršič zapisal, da želi postaviti jasno besedo v času, ko se vrstijo vse bolj žgoče razprave, razne ankete, novega netiva pa je naposled dala še knjižica J. Vidmarja "Kulturni problem slovenstva". Uršič vidi narodno in politično realiteto Slovencev, Srbov in Hrvatov "izključno le v močni Jugoslaviji", ki je garancija proti tuji ekspanzivnosti. Prepričan je, da so dani pogoji za ustvaritev harmonične celote, uresničitev tega vidi v naravni evolucijski poti, zavrača pa nasilje, prav tako tudi "umetno oviranje". Uršič tudi zatrjuje, da naravni razvoj ne bo izbrisal

¹¹ Val I, 1932/33, št. 1, str. 1.

¹² Prav tam, str. 2.

¹³ Prav tam, str. 3.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Val I, 1932/33, št. 1, ovitek.

bistvenih znakov slovenstva, ker sodi, da so prirojeni, marveč le one "bistvenosti", ki so rezultat stoletja trajajočega suženjstva. To načelo, piše avtor dalje, je tudi v skladu s pojmom naroda, ki je v kulturno-socialnem pogledu individualna prirodno-dinamična družbena tvorba. Torej tu ne gre za vprašanje jezika, običajev in kulture, trdi Uršič, marveč kako v vzajemnem jugoslovanskem sodelovanju "preobraziti našega človeka", kako ga spremeniti v državotvorni element, vendar ne samo v političnem pogledu, marveč v njegovem čustvovanju. Uršič ne zaupa le političnemu "jugoslovenstvu", želi si še "duhovno-čustveno jugoslovenstvo" in pri tem enačuje pravo jugoslovanstvo s pravim slovenstvom. Sicer pa odklanja "integralno jugoslovenstvo", ki hoče ustvariti neko amorfno maso, kakor tudi tiste, ki "v svoji centrifugalnosti grade bariere na Sotli".¹⁶ Podobno stališče je zapisal tudi dr. Branko Alujević, nekdanji predsednik Jadrana in kasnejši član ožjega vodstva Mladine JNS v prispevku Slovenska univerza. Ko v njem obravnava tedaj med slovensko mladino sporno vprašanje, ali ima univerza v Ljubljani slovenski ali jugoslovanski značaj, poudarja, da je škodljivo tako samoslovenstvo kot pretirano "integralno jugoslovenstvo."¹⁷

Nadstrankarsko, demokratično glasilo Slovenija je ocenilo Val za list pripadnikov "oficielnega jugoslovenstva med akademsko in srednješolsko mladino". Piscisti lista da so idejno šibki, neživljenski in da prav zato "tudi valovanje tega 'Vala' niti na površini ne bo zagrabilo".¹⁸ Res je Val s svojo ideologijo v času široke študentske fronte in burnega demonstracijskega gibanja ostal vsekakor v defenzivi, še zlasti, ker je imel konzorcij zaradi denarnih zagat tudi težave z rednim izhajanjem revije.¹⁹ Medtem pa so srednješolske družine šle svojo pot, del srednješolcev je prišel pod vpliv odbranašev, drugi pod vpliv levičarjev, tretji pa je ostal zvest ideologiji jadranašev.

Kot je razvidno iz raznih podatkov, je za nacionalno mladino skrbela tudi Zveza kulturnih društev. V času "protipunktaškega gibanja" je kot odgovor unitaristov na Slovensko deklaracijo katoliške Slovenske ljudske stranke konec leta 1932 npr. Zveza kulturnih društev v Mariboru v sodelovanju z družino SJSU Napredek in Združenega mariborskega učiteljskega naraščaja organizirala za srednješolce "idejni mladinski tečaj". Po poročilu v "Mariborskem večerniku Jutra" je bilo osem predavanj, katerih se je mladina polnoštevilno udeležila.²⁰ Med predavatelji je bil tudi vodilni liberalni politik dr. Albert Kramer, govoril je o nastanku in političnem razvoju Jugoslavije.²¹

Za nacionalno mladino, ki je bila nasploh privržena "uradnemu jugoslovenstvu", bi težko sprejeli trditev, da je to le plod oportune politične orientacije. Predvsem je kazatelj globokega prepričanja, želje in mladeniškega navdušenja po

¹⁶ Val I, 1932/33, št. 1, str. 10-12.

¹⁷ Val I, 1932/33, št. 1, str. 18, 19.

¹⁸ Slovenija II, 3.11. 1933, št. 44, Val.

¹⁹ Primerjaj S. Kremenšek, nav. d., str. 146, 147.

²⁰ Mariborski večernik "Jutra" VII, 27.3. 1933, št. 70.

²¹ Prav tam, 11.2. 1933, št. 34.

močni državi južnih Slovanov, torej po močni naciji, kot so jo imele npr. Francija, Nemčija itd. Pri tem bi posebej omenili srednješolsko mladino, ki je svoj idealizem v jugoslovanstvo hranila iz domoljubnih čustev in zlasti iz duhovne veličine junakov in idejnih voditeljev preporodovega gibanja. Tu bi zlasti omenili ljubljansko družino "Preporod", ki naj bi se imela za naslednico predvojne revolucionarne jugoslovanske mladine, organizirane v Preporodu, in dejstvo, da je bila v tesnih stikih s starešinsko organizacijo Preporod.

Župa SJSU je imela leta 1933 8 družin s 750 člani,²² njene družine so bile na šolah dokaj dejavne. Tu bi posebej omenili proslavo 20. obletnice revolucionarnega Preporoda z jubilejnim zbornikom pod naslovom "20 let Preporoda 1912-1932".²³ Sicer pa se je vodstvo župe otepal z vse večjo napadalnostjo Mladine NO, ki je izvajala pritisk na njene organizacije in člane. Njun spor je dobil vse večji obseg ne le na velikem srednješkem zborovanju v Mariboru, ki je bilo, kot je poročal Val, pod pokroviteljstvom dr. D. Marušiča 25. in 26. marca 1933, marveč tudi na bližnjem župnem kongresu. Tedaj je vodstvo MNO hotelo vriniti svojo resolucijo, katere vsebina je zahtevala tudi od župe "borbeni nacionalizem".²⁴ Zanimivo pa je, kar kaže na tedanje razpoloženje srednješolske mladine ali vsaj njenega dela, da so resolucijo s podpisi odobrili predstavniki petih družin, zavrnili so jo le ljubljanski Preporod in obe mariborski družini. Ker odbranaši niso uspeli rešiti "časti jugoslovenstva" na mariborskem kongresu, so znova poskušali na IX. kongresu Župe SJSU za Dravsko banovino 30. septembra in 1. oktobra 1933 v Novem mestu. O poteku in sporih sta enostransko pisala Pohod in Omladina. Pisec v Pohodu je celo zahteval, naj država postavi na mestu župne uprave - komisarija, dokler se "stvar ne razčisti".²⁵

11. maja 1934 je minister za prosveto razpustil SJSU z utemeljitvijo, da je v svojem delovanju prešel na politično področje.²⁶ Pri tem pa je bil poleg spora z odbranaši vsekakor tehtnejši razlog živahno delovanje levičarjev in članov Zveze komunistične mladine Jugoslavije (ZKMJ), ki so imeli svoje privrženice med srednješolci, zlasti v Mariboru, Ljubljani, Ptuju in Novem mestu.²⁷

Zanimivo sodbo o srednješkoli mladini v Mariboru, ki pa jo moremo do neke mere posplošiti na vse srednješolce, je prinesla februarja 1935 Naša misel, omladinski kulturno-politični list (1935/36 - 1939/40), ki je zajemala nacionalno srednješkolsko in študentsko mladino. Ugotavljala je, da se je veliki prelom pričel v letih 1931-1932 in da je bila večina dijakov tedaj še vedno "usmerjena po stari tradiciji: liberalci-klerikalci", vendar so tudi že v njihovih vrstah delovali

²² Slovenski narod LXVI, 3.10. 1933, št. 225.

²³ Val I, 1932/33, št. 2, str. 48; št. 3, str. 70-72; primerjaj Slovenija II, 13.1. 1933, št.2; Slovenija, II, 3.3. 1933, št. 9.

²⁴ Pohod III, 8.4. 1934, št. 14.

²⁵ Primerjaj Pohod II, 14.10. 1933, št. 41. Omladina I, 1933/34, št. 2, str. 52; Prav tam, str. 56.

²⁶ AS, BAN 16-2, fasc. 20161-27110/ 1940; primerjaj Olga Janša: Prispevek k zgodovini kranjske gimnazije med obema vojnama. Kranjski zbornik, Kranj, 1975, str. 291.

²⁷ Primerjaj Mirosljub Vasić: Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929-1941 godine. Beograd 1977, str. 211-213.

“levičarski agitatorji”, čemur je sledilo, da so bili naklonjeni “slovenoborski propagandi”, zlasti še kasneje, ko so odšli na univerzo. Slabo odpornost proti komunizmu in slovenoborstvu je Naša misel pripisala po pravici mariborski družini SJSU - Napredek, ki da je zaradi dolgoletnega delovanja istega predsedništva zapadla v nekakšno mrtvilo. Zlasti se vodstvo društva ni zanimalo za miselnost svojega članstva, niti ga ni svetovnonazorsko vzgajalo. Odtod tudi vzrok, da je bila srednješolska generacija v preteklih dveh letih vse bolj levičarsko usmerjena in da je polnila levičarske organizacije na univerzi.²⁸

Še jasnejši je bil srednješolski list Naša volja (1935/36 - 1940/41), s podnaslovom Glasilo jugoslovenske mladine, ki je januarja 1936 zapisal, da so se v mariborskem društvu Napredek “leta 1932 vgnezdili elementi”, ki je del nacionalne mladine s spretno propagando spravil pod vpliv “marksistično orientiranih akademikov”.²⁹

Po že omenjenem razpustu SJSU maja 1934 srednješolci niso imeli več osrednjega vodstva, marveč so se na posameznih zavodih glede na naklonjenost ravnateljstva ustanavljala društva z zavodnim vodstvom. Tu bomo omenili gimnazijo Celje, kjer je delovalo društvo Sloga, v Kranju pa je bilo spomladi 1935 ustanovljeno društvo Jugoslovan.

V Mariboru nacionalna mladina ni uspela obnoviti prejšnjih družin SJSU, zato so dijaki pričeli delovati intenzivneje v Podmladku Jadranske straže in drugih društvih. Pri tem ne gre prezreti, da je bil del nacionalne mladine pod vplivom ilegalne Zveze komunistične mladine Jugoslavije, ki je sredi aprila 1934 dobila svoj nov pokrajinski komite. Na okrepljeno komunistično mladinsko gibanje je nekoliko kasneje opozorilo tudi notranje ministrstvo v dopisu banski upravi Dravske banovine 28. marca 1935. Med drugim ugotavlja, “da se je komunizem zelo razširil med srednješolsko mladino po gimnazijah”, zato ministrstvo zahteva, da se iz šol odstranijo vsi, ki “zastrupljajo šolsko mladino s komunističnimi in drugimi razdiralnimi idejami”.³⁰ O vplivu levičarskih, komunističnih idej med nacionalno mladino na mariborskem območju, pri čemer so bile mišljene zlasti srednje šole, je bil govor tudi na občnem zboru obnovljene katoliške Prosvetne zveze za lavantinsko škofijo 7. novembra 1935 v Mariboru. V okviru uspešne obrambe naj bi zdaj v času nove vladavine SLS v okviru vsedržavne Jugoslovske radikalne zajednice učinkovito delovala “katoliška prosvetna akcija”.³¹

Srednješolska nacionalna mladina, ki je bila v času vladavine JRKD oziroma JNS močno favorizirana v Dravski banovini, je z delovanjem Slovenske ljudske stranke v Jugoslovanski radikalni zajednici v letih 1935-1941 delila usodo z

²⁸ Naša misel I, 1.2. 1935/36, št. 3, Mariborski srednješolci.

²⁹ Naša volja II, 21.1. 1936, št. 1.

³⁰ AS I, fond ZA CK ZKS, policijski material, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, zaupno II, DZ, št. 1126/1, Ljubljana 28.3. 1935 in zaupno II/2, št. 361/30, 13.5. 1935, povzeto po France Filipič: Organizacijska in vsebinska usmerjenost delovanja SKOJA v Sloveniji 1933-1938. Napredno mladinsko gibanje na Slovenskem, Ljubljana 1982, str.80, 81; primerjaj M. Vasič, nav. d., str. 281.

³¹ Primerjaj Domoljub XLVIII, 13.11. 1935, št. 46, Temelji naše prosvete.

drugimi organizacijami v liberalno-unitarnem taboru. Več ali manj se je znašla v vlogi defenzivnosti oziroma ji je pripadala vloga opozicije. Nacionalno srednješolsko mladino je poslej zbiralo že omenjeno glasilo Naša volja. Z idejnimi članki je usmerjala svoje privrženke k jugoslovanskemu integralizmu in centralizmu, utrjevala nacionalni solidarizem in državni etos. Predvsem pa je dijake pripravljala za aktivnejše delo v nacionalnih organizacijah na univerzi, pri čemer jih je na eni strani opozarjala na nevarnosti komunizma, boljševizma, na drugi pa na uvajanje katoliškega radikalizma in tako na "klerikalizacijo" mladinskih organizacij v katoliškem taboru. Znotraj svojega tabora so poslej "voljši" bolj ali manj veljali tudi za potencialne bodoče člane Mladine JNS, pri čemer so imeli tesnejše stike s krogom študentskega lista Naša misel. Ne gre pa tudi prezreti, da je bil manjši del teh dijakov v zadnjih letih pred aprilskim razpadom 1941 naklonjen levičarjem.

Anka Vidovič-Miklavčič

MITTELSCHULJUGEND UND DER BUND DER JUGOSLAWISCHEN

MITTELSCHULVEREINIGUNG (BJMV) 1929-1934

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die nationale Mittelschuljugend war durch Anstalten im Rahmen von Familien unter der Zentralführung des Bundes der jugoslawischen Mittelschulvereinigung (BJMV) mit seinem Sitz in Belgrad organisiert. Mit Gründung der im ganzen Staate existierenden Jugoslawischen radikalen Bauern-demokratie (JRBD) bekam der Bund die Unterstützung seiner Politiker. Im Sinne der jugoslawischen nationalen Idee war der Kongreß BJMV am 25. und 26. Juni 1932 in Celje, wo auch ein Beschluß gefaßt wurde. Die nationale Jugend betonte darin die Notwendigkeit nach einem einheitlichen Auftritt der ganzen Mittelschuljugend sowie Studenten, ebenso sollte die Arbeiter- und Bauerjugend mit der Parole "Mit dem Volk für das Volk" hinzugezogen werden. Im Einvernehmen mit dem Parteienprogramm setzte sich die nationale Jugend für soziale und wirtschaftliche Veränderungen ein, die ein gerechtes soziales Zusammenleben auf der Grundlage des sozialen Mitgefühls ermöglichen würde. Dabei wurde entscheidend der Klassenkampf abgelehnt. Große Aufmerksamkeit wurde in ihrem Tätigkeitsfeld auch der Frage des Slowenen- und Jugoslawentums gewidmet und ihr Organ "Val" schrieb auch darüber. Die Organisationseinheit der BJMV für die Drau-banovina zählte im Jahre 1933 acht Familien mit 750 Mitgliedern, die in den Gymnasien ziemlich aktiv waren. Die extreme nationalistische Jugend, die sich um die beiden Zeitungen "Pohod" und "Narodna obrana" versammelte, hat schaft die Richtung der Führung der BJMV abgelehnt, ihr den "Slowenenkampf" vorgeworfen und von ihr gefordert, den "Kampfnationalismus" aufzunehmen. Das Ergebnis der immer größer werdenden Auseinandersetzungen, die auch von der Öffentlichkeit mitverfolgt wurden, war die Auflösung der Organisationseinheit der BJMV am 11. Mai 1934 in der Drau-banovina. Danach versammelte sich die nationale Mittelschuljugend um die Zeitung "Naša volja" (1935/36-1940/41), ein Teil dieser arbeitete aber noch weiterhin aktiv in der kommunistischen Bewegung.

Bojan Godeša

Madžarski okupator v Prekmurju in slovenski izobraženci

I.

Madžarski okupator je zasedbo Prekmurja utemeljeval s podobnimi razlogi kot nemški. Kar je pomenil Nemcem Versailles, je predstavljal za Madžare Trianon. Obe državi, poraženki v prvi svetovni vojni, sta bili nezadovoljni s povojno ureditvijo in se z njo nista nikoli sprijaznili. Značilnost madžarske politike med obema vojnama je zato bila vztrajna težnja po reviziji mirovne pogodbe ter stalna prisotnost idej o ponovni vzpostavitvi tisočletne (milenijske) Madžarske v njenih "zgodovinskih" mejah. Vanje je sodil tudi najbolj severovzhodni del slovenskega etničnega ozemlja, Prekmurje, ki je do nastanka jugoslovanske države, za razliko od velike večine slovenskega ozemlja, spadalo v ogrsko polovico habsburške monarhije. Ob vzhodni meji v Prekmurju je v 26 vaseh sicer res strnjeno živelo madžarsko prebivalstvo, vendar so Madžari zasedbo opravičevali predvsem z zgodovinskimi razlogi. Tako kot nemški okupator tudi madžarski ni priznaval domačemu prebivalstvu v Prekmurju, da je del slovenskega narodovega telesa. V dokazovanju tega se je podobno kot nemški okupator z vindišarsko teorijo oprijel njene madžarske inačice, vendske teorije o izvoru prekmurskega slovensko govorečega prebivalstva, čeprav je ta teorija imela avtohton izvor, ki ni bil neposredno zvezan z nastankom vindišarske. Podobno kot nemški okupator na zasedenem ozemlju, predvsem na Štajerskem, so se tudi Madžari lahko opirali na avtohtono madžarsko manjšino v teh krajih in na madžarsko misleče Prekmurce slovenskega rodu.

Po odhodu nemške vojske, ki je prve dni po napadu na Jugoslavijo zasedla tudi Prekmurje, so 16. aprila 1941 prišle madžarske enote. Uvedena je bila vojaška uprava z dvema vojnoupravnima poveljstvoma v Murski Soboti in Lendavi. Ti sta bili neposredno podrejeni Poveljstvu vojaško-upravne skupine južne armade s sedežem v Subotici in nato v Novem Sadu.¹ Njena naloga je bila ustvariti pogoje za uvedbo civilne uprave. To je v praksi pomenilo odstranitev vseh sledov dvaindvajsetletne jugoslovanske uprave v teh krajih ter vzpostavitev temeljev za njeno madžarizacijo. Madžari so od vseh treh okupatorjev najkasneje uvedli civilno upravo, šele 15. avgusta 1941. Obnovili so upravno-teritorialno razdelitev izpred leta 1919, tako da Prekmurje ni bilo niti posebna upravna enota niti ga niso priključili k eni sami madžarski upravni enoti. Murskosoboški okraj so priključili Železni županiji s središčem v Sombotelju (Szombathely), pred vojno je bil v uporabi tudi izraz Sobotišče. Doljnelendavski okraj pa je bil priključen županiji

¹ Metka Fujs: Značilnosti madžarske okupacijske uprave v Prekmurju. Kronika XXXIX, 1991, št. 1-2, str. 65.

Zala s središčem v Zalaegerszegu. Formalno-pravno je madžarski okupator priključil Prekmurje kot del Južnih pokrajin (Delvidek - .Bačka, Baranja, Medžimurje) k Madžarski 16. decembra 1941.²

II.

V zasedbeni politiki je madžarski okupator strogo ločil staroselce in priseljence. Do prvih, ki jih je imel za Vende ali Vendszlovene ali tudi Vogrske szlovene, je v začetku vodil prijazno in strpno politiko, podobno italijanski v Ljubljanski pokrajini. Te so namreč nameravali pridobiti za lojalno sodelovanje. Odnos do vseh prišlekov pa je bil že v načelu strog in odklonilen. Med priseljenci, ki so prišli v Prekmurje iz osrednje Slovenije, so prevladovali slovenski profesorji in učitelji ter uradništvo, torej predvsem izobraženci. Razlog za to je bil v dejstvu, da je imelo Prekmurje drugačen zgodovinski razvoj v ogrskem delu monarhije ter je bila zato narodna zavest med slovenskim prebivalstvom v krajih onkraj Mure šibkeje razvita. Slovenske oblasti so zato podpirale politiko duhovnega zbliževanja Prekmurcev z ostalim slovenskim prebivalstvom. Domače v slovenskem duhu vzgojene inteligence, razen dela duhovščine, skoraj ni bilo, zato je bilo profesorjem in učiteljem iz osrednje Slovenije namenjeno poslanstvo, da s svojim delovanjem dvigajo narodno zavest v teh krajih. Podobna naj bi bila tudi vloga slovenskega uradništva.

Zato je bil prvi ukrep madžarskih okupacijskih oblasti takojšen odpust vsega slovenskega uradništva in učiteljstva. Sestavljen je bil tudi poseben spisek, na katerem se je znašlo okoli 900 prišlekov, ki so jih nove oblasti nameravale izseliti. Nadzorovali so tudi vse vplivnejše ljudi (npr. odvetnike).³ Tudi kasneje so madžarske oblasti nastopale proti njim. Tako je bilo v nekem poročilu iz začetka leta 1943 zabeleženo: "Prav te dni se govori, da so v Murški Soboti aretirali nekatere slovenske inteligente (dr. Gregorc, bivši srezki ref., dr. Šumenjak, sodni predst., dr. Vadnjal, odv. Vehovar, bivši srezki šolski nadz.). To so sami 'prišleki'".⁴

Ko je bilo očiščevalno delo opravljeno, so jih okupacijske oblasti začele selektivno sprejemati na delo. Na novo so bili sprejeti vsi Vendi, tj. prekmurški domačini ter seveda učitelji madžarskega rodu. Odpustili so ves učiteljski kader, ki je prišel iz osrednje Slovenije, razen redkih izjem v soboškem okraju. Te učitelje je bil madžarski okupator prisiljen zaposliti v Medžimurju, odkoder so hrvaški učitelji odšli v Nezavisno državo Hrvatsko.⁵

Madžarske oblasti so priznavale položaj vendske krajine (Vendevidek) v zasedenem Prekmurju le soboškemu okraju, medtem ko so lendavskega imele za

² Tone Ferenc: Madžari kot okupatorji. Naša obramba, februar 1969, št. 2, str. 48 (dalje Ferenc, Madžari kot okupatorji).

³ Jutro, 23.6. 1941, Življenje v Murški Soboti in Prekmurju.

⁴ Glej Arhiv Slovenije, dislocirana enota II (bivši Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino), osebna zbirka Izidorja Cankarja, fasc. 8 (dalje AS II, Izidor Cankar).

⁵ Miroslav Kokolj - Bela Horvat: Prekmursko šolstvo, Od začetka reformacije do zloma nacizma. Murska Sobota 1977, str. 386-388 (dalje Kokolj-Horvat, Prekmursko šolstvo). Glej tudi AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Razmere Slovencev na ozemlju okupiranem od Madjarov.

povsem madžarskega. Zato so iz slednjega okraja takoj izgnali vse učitelje. Ti so se morali v težavnih razmerah prebijati čez nemško zasedbeno ozemlje v Ljubljansko pokrajino.⁶

V maju 1941 so učitelji morali zapriseči lojalnost novim oblastem. Do konca šolskega leta je ostal le še mesec dni, zato so ga zaključili s tečaji za duhovno preusmeritev učencev. To je bila le začasna ureditev. Z začetkom šolskega leta 1941/42 so bile uvedene korenite spremembe, ki so odkrito odražale težnje zasedbenih oblasti. Iz Madžarske je v Prekmurje prišlo okoli 160 učiteljev. Poleg tega so k delu pritegnili upokojene prekmurske učitelje, ki so se šolali na madžarskih šolah pred prvo svetovno vojno. Njihova naloga je bila vpeljati v delo mlajše kolege ter opravljati nadzorne posle. Domačim "vendskim" učiteljem niso povsem zaupali, zato so jim dodelili zanesljive madžarske učitelje, ki so jih nadzorovali pri njihovem delu. Na murskosoboški gimnaziji so sprva pustili domače prekmurske profesorje, kasneje pa so jih premestili v notranjost Madžarske. Nadomestili so jih za madžarsko stvar bolj zagrizeni profesorji iz notranjosti.

III.

Načelen odnos madžarskih oblasti do priseljenega učiteljskega kadra je bil podoben nacističnemu na Štajerskem in Gorenjskem, medtem ko so zavzele do domačega izobraženstva prijazen odnos. Tega so skušale, podobno kot italijanski okupator v Ljubljanski pokrajini, pridobiti za sodelovanje. Tako je prišlo v prvem obdobju zasedbe tudi do pogovorov med njima. Izraz teh pogovorov je bila tudi spomenica madžarski vladi, v kateri so zahtevali ohranitev doseženega narodnostnega razvoja (ohranitev slovenskega jezika v uradih itd.).⁷ Spomenica, ki jo je poslal predsednik Kluba prekmurskih akademikov, je vzpodbudila različne odmeve.⁸

Zadržanje prekmurskih izobražencev med vojno je ocenil Ferdo Godina: "Za umik na Madžarsko so se odločili največ intelektualci iz Sobote in Goričkega. Vzrok za to ni bila samo želja preživeti vojni čas, ampak je zaradi domače ali protestantske verske vzgoje tlela v njih nostalgija po 'anyaország' (po materi Madžarski). Ob prihodu okupatorja je ta nostalgija le oživela in dobila svoj izraz v odhodu na Madžarsko. Pred odhodom se je večina tistih, ki so odšli v Budimpešto in druga madžarska mesta, včlanila v društvo VMKE, katerega člani so ostali do konca vojne. S tem članstvom so imeli namen izpričati pred okupatorjem lojalnost

⁶ Razmere so bile za selitev zelo neugodne. Vsi izgnanci so imeli na voljo le dva kamiona za prevoz do Ljubljane in še tu se je marsikdaj zapletlo zaradi pomanjkanja bencina. Poleg tega je bil prevoz izredno drag in je vožnja do Ljubljane stala kar 6000 dinarjev. Glej Jutro, 23.6. 1941, Življenje v Murski Soboti in Prekmurju.

⁷ Milan Ževart: Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilni boj na Slovenskem Štajerskem, v Mežiški dolini, na območju Dravograda in v Prekmurju 1941. leta z orisom nadaljnega razvoja. Slovenski upor, Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja, Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneih 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. Ljubljana 1991, str. 101 (dalje Ževart, Slovenski upor).

⁸ Vanek Šiftar: S poštenostjo do resnice. Borec XLIII, 1991, št. 1-2-3, str. 208-218.

do 'anyaorszaga', do Madžarske, saj so se tako lažje vpisovali na madžarske univerze in promovirali za doktorje (posebno prava), inženirji so lažje dobili službe v tovarnah, precej izmed teh, ki so se umaknili, pa je šlo v oficirsko šolo, kjer so napredovali do karpasomanyov, kadetov in so kot taki urili madžarsko soldatesko za boj proti zaveznikom. (...) Čeprav so tudi v ostali Sloveniji posamezniki odhajali študirat v Gradec, na Dunaj ali v Rim, tako močnega pojava odhoda inteligence v okupatorjeva mesta kot v Prekmurju ni bilo nikjer."⁹

V Prekmurju je bila duhovščina poleg učiteljev in profesorjev najvplivnejša izboraženska skupina. Odnos zasedbenih oblasti do prekmurske duhovščine sprva ni bil odklonilen. Okupator je pokazal pripravljenost za sodelovanje z njo, seveda pod določenimi pogoji. Takšno politiko je narekoval splet več dejavnikov, ki so se bistveno razlikovali od tistih na nemškem zasedenem ozemlju. Razlike so bile tako na strani madžarskega okupatorja kot tudi na strani domače duhovščine. Madžarska politika je imela v času med obema vojnama vero in cerkev ter v njenem ozadju Vatikan za enega od stebrov svoje politike in si nikakor ni mogla privoščiti odkritega nastopanja proti duhovščini. Ta splošna značilnost madžarske politike pa v prekmurskem primeru ni bila najpomembnejša, bistveno je bilo, da se je odnos zasedbenih oblasti do prebivalstva ravnal po tem, ali so bili staroselci ali priseljenci. Duhovščina pa je bila v veliki meri domačega porekla.

Prav na verskem področju se je navzven najbolj izrazito kazala dolgoletna pripadnost tega dela slovenskega ozemlja ogrski polovici monarhije, saj v Prekmurju obstaja poleg katoliške tudi dokaj številna evangeličanska verska skupnost. Evangeličanska cerkev v Prekmurju je bila ves čas med obema vojnama blizu tistim krogom, ki so si prizadevali za vzpostavitev razmer kakršne so vladale v teh krajih pred letom 1918. Zato je ta skupnost prihod madžarskih čet v Prekmurju tudi pozdravila kot osvoboditev. Z zasedbenimi oblastmi so evangeličanski pastori redno sodelovali in jih tudi podpirali. Tako so se v Madžarsko izobraževalno društvo (Venvideki Magyar Közműveldösi Egyesület - VMKE), ki so ga nove oblasti spomladi 1941 znova obudile in je združevalo Madžare in madžarsko misleče Prekmurce, vključili vsi evangeličanski pastori razen dveh (Štefan Lepoša in Ludvik Čurman), ki sta sodelovala v partizanskem gibanju.¹⁰

V Prekmurju je po priključitvi k Jugoslaviji delovanje katoliške v primerjavi z ostalo slovensko duhovščino imelo mnogo posebnosti. Prekmurska katoliška duhovščina je med obema vojnama poudarjala pokrajinske značilnosti (zagovarjala je posebnost Prekmurja, dajala je prednost narečnem jeziku pred knjižno slovenščino...). Razlogi za to so bili predvsem politične narave. Začetni odpor iz vrst prekmurske duhovščine proti osrednji ljubljanski politiki je izviral iz ukinitve odločujočega vpliva duhovščine na šolstvo, ki je bil značilen za ogrsko polovico monarhije pred prvo svetovno vojno. Jugoslovanske oblasti so namreč uvedle

⁹ Ferdo Godina: Prekmurje 1941-1945, druga dopolnjena izdaja. Murska Sobota 1980, str. 50-52 (dalje Godina, Prekmurje 1941-1945).

¹⁰ Ferenc, Madžari kot okupatorji, str. 48. Glej tudi AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Razmere v Prekmurju.

državne šole. Poudarjanje prekmurskega narečja je imelo tudi strankarsko ozadje, saj so bili učitelji iz osrednje Slovenije, ki so bili nosilci politike duhovnega in političnega zблиževanja s Slovenci tostran Mure, največkrat liberalno usmerjeni. Po drugi strani pa je tako stališče duhovščine pomenilo tudi določeno prilagajanje glasu ljudstva, ki je mnogokrat čutilo prenašanje knjižne slovenščine v njihovo vsakdanje življenje kot tujek, ki jim ga vsiljujejo prišleki.

Z zasedbo se je pojavilo tudi vprašanje cerkveno-teritorialne razdelitve tega ozemlja, ki v času prve Jugoslavije ni bilo razrešeno.¹¹ Pred prvo svetovno vojno je bilo Prekmurje del somboteljske škofije. Leta 1923 je prišlo pod apostolsko administraturo lavantinske škofije. Prvi apostolski administrator je bil bivši tržaški in tedanji lavantinski škof Andrej Karlin. Ker pa konkordat med Kraljevino Jugoslavijo in Vatikanom iz leta 1935, ki bi uskladal tudi cerkvene meje z državnimi, ni bil ratificiran, je še naprej ostalo pri tej začasni rešitvi. Takoj po madžarski zasedbi (24. aprila 1941) je lavantinski škof dr. Ivan Jožef Tomažič imenoval lendavskega dekana Ivana Jeriča za generalnega vikarja, vendar je ta službo opravljal le do 1. junija 1941.¹² Po madžarski zasedbi Prekmurja je cerkveno upravo tega ozemlja, imenovanega Murska krajina (Muravidek), 1. junija 1941 prevzel kot apostolski administrator somboteljski škof Jozsef Grösz.¹³ Tako je tudi salezijanski zavod v Martinišču dobil madžarsko upravo ter so ga prevzeli madžarski redovniki.¹⁴ To je omogočalo madžarskim oblastem uporabo bolj pretanjenih metod za onemogočanje vpliva zavednih slovenskih duhovnikov med domačim prebivalstvom. Zasedbenim oblastem se v glavnem sploh ni bilo potrebno formalno vmešavati v reševanje tega vprašanja, ker je imel somboteljski škof Grösz, kasnejši nadškof v Kaloczi (od leta 1943), pravico razmeščati njemu podrejene duhovnike v Prekmurju po celotnem ozemlju škofije. Takoj po zasedbi je bil interniran v Czernöldyju pri Sombotelju upokojeni župnik Jožef Klekl, predvojni vodja Ljudske stranke v Prekmurju.¹⁵ 16. septembra 1941 pa je bilo premeščenih 16 zavednih slovenskih kaplanov v notranjost škofije.¹⁶ V poročilu, ki je govorilo o cerkveno-verskih razmerah v Prekmurju, je bilo ob tem zabeleženo: "Mladi prekmurski duhovniki, postavljeni kot kaplani po raznih župnijah, ali pa kot begunci iz Štajerske, so premeščeni na popolnoma madžarske župnije in s tem prisiljeni učiti se madžarskega jezika. Nič ni pomagala prošnja pri škofu, da bi te mlade duhovnike pustil prekmurskemu ljudstvu, ki so iz njega izšli."¹⁷ Do premestitve je prišlo potem, ko je somboteljski škof Grösz 13. julija 1941 opravljal

¹¹ Urejeno je bilo šele leta 1964, ko je Prekmurje v cerkvenem pogledu postalo sestavni del lavantinske škofije.

¹² Ivan Zelko: Zgodovinski pregled cerkvene uprave v Prekmurju. Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije, Maribor 1978, str. 116.

¹³ Jože Smej: Priključitev delov somboteljske, krške in sekovske škofije mariborski škofiji leta 1964. Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije, str. 20.

¹⁴ AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Položaj v Prekmurju, maj 1942.

¹⁵ AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Razmere v Prekmurju.

¹⁶ Ferenc, Madžari kot okupatorji, str. 49.

¹⁷ AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Prekmurje, cerkveno-versko področje.

vizitacijo v Prekmurju in se je duhovščina lendavske dekanije zbrala v Lendavi na skupni konferenci. Na njej je imel glavno besedo madžarski vojni kurat György Winter, ki je zahteval, da naj duhovniki opravljajo molitev v šoli in cerkvi le v "vendščini", ne pa v knjižni slovenščini. Temu se je uprla večina slovenske duhovščine.¹⁸

Nedvomno so za to odločitvijo stale domače lokalne oblasti. Te pa se kljub temu niso vedno le "skrivale" za cerkvenimi oblastmi, temveč so včasih nastopile tudi povsem odkrito proti slovenskim duhovnikom. Za razliko od protestantskih so se le redki katoliški duhovniki včlanili v kulturno društvo VMKE. Večina katoliških duhovnikov je bila sicer lojalna do novih oblasti, toda brez posebnega navdušenja zanjo. Skoraj vsi so ostali narodno zavedni. Kot izjema se omenja le dekan Krajnc, ki da se je "močno izpostavil za Madžare".¹⁹

Nekateri med njimi pa so se madžarskim oblastem na različne načine tudi upirali. Tako sta bila aretirana duhovnika Mihael Jerič in Ivan Camplin ter poslana v budimpeštanske zapore, od koder ju je rešil poljski jezuit pater Stanislav Laski, ki je kasneje umrl v Dachau.²⁰ V takih primerih sta civilna in cerkvena oblast sodelovali, saj je moral dati pristanek za aretacijo duhovnikov tudi škof. Do leta 1943 je bil to že omenjeni Grösz, nato pa je postal somboteljski škof Aleksander Kovacs. Plodovi takega sodelovanja so bili za slovensko duhovščino škodljivi. Tako poročilo z začetka februarja 1943 pravi: "Škof v Sobotišču je odločen Madžar ter neprijazen naši duhovščini. Veliko duhovnikov je bilo že premeščenih iz narodnostnih razlogov. Nekatere naše duhovnike je škof izročil celo vojaškimi oblastem in so zdaj zaprti".²¹ Vendar škof ni vedno upošteval želja Slovincem nenaklonjenih lokalnih oblasti glede postopanja s slovensko duhovščino, čeprav v celoti gledano to splošnega vtisa ne spreminja. Tako je na primer zavrnil zahtevo po premestitvi duhovnika Franca Kolenca, ki so ga v rodno Prekmurje izgnali nemški okupatorji.²²

IV.

Kulturno delovanje v Prekmurju, ki je bilo odmaknjeno od središč slovenskega kulturnega ustvarjanja, so madžarske oblasti po okupaciji dopuščale v zelo skromnem obsegu. Vse kar je pred zasedbo izhajalo v knjižni slovenščini, je bilo prepovedano, okupator je pobral iz javnih knjižnic tudi vse slovenske knjige. Pustil je le knjižnice privatnikov in študijsko knjižnico Prekmurskega muzejskega društva, ki jo je zavaroval dr. Avgust Pavel.²³ Oblasti so dovoljevale le verski tisk.

¹⁸ AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Razmere v Prekmurju.

¹⁹ AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Položaj v Prekmurju, maja 1942.

²⁰ Mihael Jerič: Dobrotnik (Patru Laskemu v spomin ob deseti obletnici njegove smrti). Nova pot (Glasilo Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov LRS) 1955, št. 7-9, str. 271-282. O življenju v budimpeštanskih zaporih piše isti avtor tudi v članku Krik po svobodi, ki ni našel odmeva, Nova pot 1954, št. 1-2-3, str. 101-108.

²¹ AS II, Izidor Cankar, fasc. 8.

²² Franc Kolenc: Avdijenca pri škofu. Nova pot 1954, št. 1-2-3, str. 98-101.

²³ Kokolj-Horvat, Prekmursko šolstvo, str. 392.

Izhajala sta luteranski Dūševni list in koledar ter katoliški Kalendar Srca Jezusovega, ki je bil pisan v prekmurskem narečju ter v madžarskem črkopisu. Izid slednjega je odmeval tudi v ljubljanskem katoliško usmerjenem časopisju. O tem sta poročala članka "Slovenska beseda v ogrski Slovenski krajini"²⁴ ter "Nasa knizsevnost med Murov i Rabov".²⁵ Nekateri so se zavzemali za opustitev vendščine oziroma prekmurskega narečja ter prevzem madžarskega jezika. Tako je dr. Rudolf Šegula 2. julija 1943 naslovil na Prekmurce celo odprto pismo s tako vsebino. Podobno je prof. Balint, razširjevalec vendske teorije, napadal Jožefa Klekla ter zlasti Vilka Novaka (Ravenszkega) kot nezvesta Venda.²⁶

V.

Med tistimi izobraženci, ki se niso odrekli svojemu slovenskemu poreklu ter so ostali v Prekmurju, širšega nasprotovanja proti madžarski okupaciji ni bilo. Odkrito se je upiral le mlajši rod slovenskih intelektualcev, ki je zrasel v slovenskih šolah in je bil pred vojno deloma levičarsko usmerjen, deloma pa je šlo za tiste, ki so bili katoliško vzgojeni. Med seboj niso bili povezani.

O razvoju osvobodilnega gibanja v Prekmurju je pisal Ferdo Godina, na delo katerega se bom v tem delu razprave v glavnem tudi naslanjal.²⁷

Okrog KPS v Prekmurju, ki jo je vodil Štefan Kovač, se je pri organiziranju odpora zbralo tudi nekaj izobražencev, med katerimi je bil najbolj izpostavljen Miško Kranjec, tedaj že znan pisatelj tudi izven krajevnih okvirov. Toda celotna akcija je po aretacijah vodilnih ljudi jeseni 1941 zamrla.

24. junija 1941 so se v Beltincih po stenah hiš pojavili napisi "Slovenci smo! Slovenci, bratje, svoboda je blizu! Mi vstajamo! Vogri nazaj v Azijo!" To akcijo so izvedli katoliški študenti, člani "Zavednosti" in "Straže v viharju". Zbrali so tudi okrog 20 pušk. Madžarske zasedbene oblasti so jih poimenovala "slovenska skupina" in takoj zaprle.²⁸

Nekateri izmed njih so svoje zoperstavljanje oblastem plačali tudi z življenjem. Večina pa se je prilagodila novim razmeram, vendar ne zaradi navdušenja, temveč predvsem iz eksistenčnih razlogov. Vzrok za to je bil v neugodnih zemljepisnih razmerah za ilegalno delovanje, zlasti za oboroženo akcijo, ter odmaknjenosti krajev od osrednje Slovenije, prav gotovo pa tudi v odsotnosti množičnega osvobodilnega gibanja, ki bi s politično in vojaško akcijo ter ne nazadnje tudi z moralnega vidika ustvarilo psihološko razpoloženje nasprotovanja celo pasivnemu sodelovanju. Poleg tega pa se je mlada prekmurska inteligenca, kolikor ni ostala v Ljubljani, porazgubila po madžarskih univerzah (Budimpešta, Peč in Segedin). Bogoslovci, ki so prej študirali v Mariboru, so odšli v semenišče v Sombotelju.²⁹

²⁴ Slovenec LXXI, 15.2. 1943.

²⁵ Slovenski dom, 27.2. 1943.

²⁶ Kokolj-Horvat, Prekmursko šolstvo, str. 396.

²⁷ Godina, Prekmurje 1941-1945.

²⁸ Prav tam, str. 54.

²⁹ AS II, Izidor Cankar, fasc. 7, Razmere v Prekmurju.

Osvobodilno gibanje v Prekmurju se je znova prebudilo v drugi polovici leta 1944, tokrat v spremenjenih domačih okoliščinah in ob drugačnem razmerju moči na mednarodnem prizorišču, predvsem pa tudi ob pomoči iz osrednje Slovenije, ki je potekala preko vzhodne Štajerske. Takrat naj bi bilo v Prekmurju tako razpoloženje, da je bilo z OF pripravljeno sodelovati celo nekaj "stražarjev".³⁰ Poročilo, ki ga je poslal centralnemu komiteju KPS 2. januarja 1945 Ferdo Godina, je govorilo, da je tudi v najbolj klerikalnih vaseh možno zastaviti delo.³¹

Ob tem se postavlja vprašanje delovanja prekmurske duhovščine in njenega odnosa do osvobodilnega boja in OF. Protestanti mu niso bili naklonjeni, saj sta z OF sodelovala le dva pastora, velika večina pa jih je bila madžarsko usmerjenih in so zasedbo doživljali kot osvoboditev. Zato ni čudno, da so se v ljubljanskih katoliških krogih posmehovali tezam Ivana Prijatelja in dr. Franca Kidriča, ki sta povzdigovala slovenski protestantizem kot začetnika slovenskega književnega jezika in tako kot izjemno pomembnega za slovenstvo, medtem ko sta katolicizem opisovala kot manj zaslužnega v narodnostnem pogledu.

Povsem drugače je bilo s katoliško duhovščino, ki se je v veliki meri držala narodnozavedno v odnosu do madžarskih zasedbenih oblasti in bila zato tudi na različne načine preganjana. Že ob začetkih odpora v Prekmurju je Miško Kranjec navezal stike z Danijelom Halasom, župnikom v Veliki Polani. Podobno je tudi Štefan Kovač poiskal stik z duhovniki Ivanom Camplinom, Mihaelom Jeričem in Janezom Bejekom. Ti so se posvetovali z dekanom Ivanom Jeričem, ki jim je dejal, da s KPS ne morejo sodelovati, a da se v določenih stvareh z njimi strinja.³² Mlajši prekmurski duhovniki so še naprej simpatizirali z OF, tudi jeseni 1944, župnik Janez Bejek pa je celo aktivno sodeloval s partizani. Toda prihajalo je tudi do nesoglasij, saj se je dekan Ivan Jerič v pogovoru s Frančkom Majcnom, ki je tedaj deloval v Prekmurju, sporekel glede nekaterih oblik delovanja partizanskega gibanja, odklanjal je namreč likvidacije. Čeprav je ostala narodno zavedna, kot piše Godina, tedaj večina duhovščine OF ni več podpirala.³³ Kljub tej veliki zavednosti, ki je bila polna gneva na madžarske zasedbene oblasti in na Madžare nasploh, pa je med nekaterimi duhovniki vladalo prepričanje, "če bo J.(ugoslavija) bila komunistična, Ogrska pa ne, ostanejo raje pod Ogrsko".³⁴

Pravih možnosti za razvoj protirevolucionarne akcije, "uvožene" iz osrednje Slovenije, ni bilo in poskus dr. Franca Bajleca, advokata iz Murske Sobote in predvojnega poslanca Jugoslovanske radikalne zajednice oziroma Slovenske ljudske stranke, ki pa je bil med vojno v Ljubljani, ni uspel.³⁵ V vodstvu OF so se

³⁰ Godina, *Prekmurje 1941-1945*, str. 164.

³¹ Prav tam.

³² Prav tam, str. 67-68.

³³ Prav tam, str. 168-169.

³⁴ AS II, Izidor Cankar, fasc. 8, Položaj začetek februarja 1943 v Prekmurju.

³⁵ Godina, *Prekmurje 1941-1945*, str. 130.

sicer bali te možnosti,³⁶ glavno središče razširjanja "belogardističnega" vpliva naj bi bil salezijanski zavod v Martinišču,³⁷ vendar se ta bojazen ni uresničila.

VI.

Kljub tej, v primerjavi z drugimi slovenskimi pokrajinami, skoraj idilični podobi, pa se tudi Prekmurci niso izognili nadlogam okupacije, ki so se kazale v različnih oblikah nasilja. Politično sumljive Slovence in zlasti izobražence so madžarske oblasti ves čas okupacije pošiljale v različna koncentracijska taborišča (Komarom, Szarvar, Velika Kaniža, Garanyi, Beac, Kistarzsa, Szigetvar in Veresberenyi).³⁸ Med žrtvami je bilo precej učiteljev: padlo jih je 7, ustreljenih kot talcev je bilo prav tako 7, v internaciji jih je umrlo 11, 14 pa jih je preživel internacijo.³⁹ Ob tem je zanimiva ugotovitev dr. Antona Žnideršiča v elaboratu o splošnem pregledu vojnih zločinov v Prekmurju, kjer je zapisal: "Okolnosti, da v času od jeseni 1941 do jeseni 1944 v Prekmurju ni bilo očitnega osvobodilnega gibanja, je pripisati, da v Prekmurju ni zaznamovati toliko vojnih zločinov, kot bi jih sicer bilo, ker bi bili madžarski orožniki v svoji znani brutalnosti pomorili sigurno vsaj polovico slovenskega prebivalstva Prekmurja."⁴⁰

³⁶ Arhiv Slovenije, dislocirana enota I (bivši Zgodovinski arhiva CK ZKS), fond CK KPS, fasc. 1, ae 19, zapisnik seje CK KPS 10.10. 1944. Na seji je dr. Aleš Bebler po svojem prihodu iz Štajerske opozoril, da v Prekmurju obstajajo večje možnosti za nastanek protirevolucije kot pa na Štajerskem.

³⁷ Godina, Prekmurje 1941-1945, str. 130.

³⁸ AS, fond Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (dalje KUZOP), fasc. 1/I, elaborat o splošnem pregledu vojnih zločinov v Prekmurju (referent dr. Anton Žnideršič).

³⁹ Kokolj-Horvat, Prekmursko šolstvo, str. 399-400.

⁴⁰ AS, KUZOP, fasc. 1/I.

Bojan Godeša

DER UNGARISCHE OKKUPATOR IN PREKMURJE UND DIE SLOWENISCHEN GEBILDETEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der ungarische Okkupator fand seine Entschuldigung für die Besetzung von Prekmurje insbesondere in historischen Gründen, weil dieser nordöstlichste Teil des mit Slowenen besiedelten Gebiets vor dem ersten Weltkrieg Teil der ungarischen Hälfte der Habsburger Monarchie war. Ähnlich wie der deutsche Okkupator hat auch hier der ungarische den Bewohnern von Prekmurje nicht zuerkannt, daß sie Bestandteil der slowenischen nationalen Einheit sind. Dabei stützte er sich auf die "Wenden" - Theorie, in ihrer Eigenschaft ähnlich wie die "Windische" - Variante. Im Verhältnis zu den slowenischen Gebildeten in Prekmurje unterschieden die ungarischen Besetzungsorgane streng die Urbewohner und die Zuwanderer. Zu den Zuwanderern hatten sie eine sehr ablehnende Stellungnahme, ähnlich der deutschen auf dem besetzten Gebiet, die sie in großer Zahl vertrieben. Die Urbewohner hielten sie für "Wenden" oder "Wendszlovene" (Wendenslowene), auch "Vogrski szloveni" (Ungarslowenen) und beabsichtigten sie, ähnlich wie der italienische Okkupator in der Laibacher Provinz, für eine loyale Zusammenarbeit zu gewinnen. Die wichtigsten und zahlreichsten gebildeten Gruppen waren die Lehrer und die Professoren sowie die Geistlichen. Unter den ersten waren viele Zugewanderte, viele wurden vertrieben und Lehrer aus Zentralungarn eingesetzt. Die protestantische Geistlichkeit war im großen Maße proungarisch orientiert und sah die Okkupation als Befreiung an. Aus diesem Grunde arbeitete sie auch mit der Okkupationsgewalt zusammen. Auf der anderen Seite aber zeigten die slowenischen katholischen Geistlichen ein nationales Bewußtsein und wurden aus diesem Grunde in den ungarisch sprechenden Teil der Diözese von Szombathely versetzt. Prekmurje kam nämlich durch die Okkupation erneut zur Diözese von Szombathely, während in der Zeit der beiden Weltkriege Prekmurje der apostolischen Verwaltung der lavantischen (Maribor) Diözese angehörte. Einige katholische Geistliche, die sich öffentlich gegen die Okkupationsgewalt stellten, wurden eingesperrt und einer sogar getötet. In Prekmurje entwickelte sich der Widerstand aus verschiedenen Gründen in kleinerem Umfang (ungeeignete Umgebung für einen militärischen Einsatz, abgelegen von Widerstandszentren, schnelle Kernvernichtung der Widerstandskämpfer), die kleine Zahl der Gebildeten ging in verschiedenen Städten verloren (Ljubljana, Budapest, Pécs usw.) und während des Krieges waren sie in heimischer Umgebung fast nicht zu finden. Trotz all dieser Tatsachen waren unter ihnen einige Opfer der Gewalttaten der ungarischen Okkupationsgewalt.

Zapisi

Peter Volasko

Sociologija in zgodovina Med "idiografijo" in "nomotetiko"

Ko je sredi 19. stoletja prišlo do prvih poskusov sintetične teoretske refleksije človeške družbe, njene geneze, razvoja in strukture, so se modeli in metode, ki jih je družbenim vedam ponujala takratna znanost, pokazale za močno pomanjkljive. "Narativna", v deskripcijo pomembnih dogodkov in ljudi usmerjena družbena znanost ni zmogla abstrakcij in prehoda od posebnega k občemu. Metodološke meje so postale razvidne in konec 19. stoletja se je prej relativno enovita "znanost o družbi" razcepila na "idiografsko" in "nomotetično". Pri tem naj bi zgodovino zadevale (idiografske) "analize posameznosti, opisi posameznih, neenakih fenomenov", za razliko od (nomotetične) sociologije, ki "generalizira s pomočjo formulacije teorij in jih aplicira na posamezne kategorije pojava" (Goldthorpe, 1991: 212).

Delitev je implicirala hierarhizacijo obeh disciplin. Prvi sociologi so zgodovinske študije razumeli kot vir, iz katerega lahko sociologija črpa časovno in prostorsko determinirane podatke ter nato oblikuje aksiome, obče zakone družbenih gibanj in sprememb. Comte je tako menil, da delo zgodovinarja pomeni ukvarjanje "z nepomembnimi podrobnostmi, ki jih otročje zbira z iracionalno radovednostjo zaslepljenih sestavljalcev brezplodnih anekdot" (P. Burke, 1992:9). Herbert Spencer je npr. sociologijo razumel kot "velikansko zgradbo, ki je odvisna od kupa kamnov in opeke (zgodovinskih dejstev - op. P.V.), vgrajene vanjo...", o zgodovini pa je sodil, "da je najvišja pisarna (v "stavbi", ki se imenuje sociologija - op. P.V.), ki jo zgodovinar lahko doseže ta, da opisuje življenje narodov, kar pomeni opremo za komparativno sociologijo..." (Spencer, 1904: 9). Zgodovinpisju so sociologi 19. stoletja določili vlogo zbiralca "surovega" materiala. Iz takšnih opredelitev zgodovine in sociologije je izšla posplošitev, da je zgodovina "praktična" znanost, medtem ko naj bi bila sociologija usmerjena izključno v "teorijo".

Konec 19. stoletja se je v polemiki o prostoru in mejah med sociologijo in zgodovino izoblikovala diferenciacijam med disciplinama povsem nenaklonjena teza. Wilhelm Dilthey je sociologiji, kakršno sta zasnovala Comte in Spencer, celo odrekal znanstvenost. Psevdoznanstveni značaj sociologije je po njegovem mnenju izhajal iz dejstva, da nova veda, tj. sociologija, ponuja vzročne razlage. Te more po Diltheyu dajati le naravoslovna znanost, medtem ko humanistika, vključno z zgodovino, razlaga z "govorico izkustva" (P. Burke, 1992: 7). Teze o

tesnem odnosu med sociologijo in zgodovino so se, sicer z drugačnimi argumenti, ohranile vse do danes. Tako Philip Abrams v svojem izjemno vplivnem delu "Historična sociologija" (1988) ugotavlja, da "sta bili sociologija in zgodovina vselej eno in isto in sta to še danes" (Abrams, 1988: X). Pri tej trditvi se je Abrams skliceval na Giddensa, ki je v delu *Osrednji problemi v socialni teoriji* (1979) zapisal, da "preprosto ni logičnih ali celo metodoloških distinkcij med družbenimi znanostmi in zgodovino ...".

Poleg obeh skupin z diametralno različnimi stališči obstaja še tretja skupina sociologov in zgodovinarjev, ki išče med obema strujama stičišča. Tako npr. Herminio Martins poskusno identificira štiri oblike, v katerih se sociologija in zgodovina lahko povezujeta, a kljub temu ostajata samostojni disciplini. Martins razlikuje med socialno zgodovino, sociološko zgodovino, historično sociologijo in "retrospektivno sociologijo" (Banks, 1990: 531).

Zgodovina v sociologiji

"Idiografsko-nomotetična" dihonomnost je vsekakor primerno izhodišče za razmejevanje med disciplinama, vendar je pri tem potrebna previdnost. Takšne delitve ne gre razumeti kot princip, temveč kot posledico različne intenzivnosti v poudarku. V zgodovinski analizi imata pomembno vlogo čas in prostor, ki ju zgodovinar beleži z veliko mero natančnosti. Zato je zgodovinska disciplina predvsem "disciplina konteksta" (Goldthorpe, 1991: 212). Sociolog pa verjame, da je smisel njegovega dela v iskanju obrazcev, ki presejajo časovne in prostorske koordinate. Vendar je slednji kljub temu odvisen od zgodovinskih dejstev, saj lahko le-ta potrdijo ali zavržejo še tako izpopolnjeno teorijo. Zgodovina zato sociologom služi kot "rezidualna kategorija, s pomočjo katere..., brzdajo svoje vzgibe po posploševanju oziroma po sociološki razlagi in sprejemajo vlogo posebnega in naključnega pri oblikovanju, tj. pri vzpostavljanju začetkov in meja svojih lastnih analiz" (prav tam). Zgodovina in sociologija sta zato komplementarni, dopolnjujeta prizadevanja po generalizaciji oziroma partikularizaciji druga druge, obenem pa se kot znanosti razvijata avtonomno. Temeljna distinkcija med obema se kaže kot metodološka že na ravni dejstev, ima pa izjemno pomembne posledice za nadaljnjo sociološko prakso. Gre za razliko, ki zadeva samo "naravo dejstev, ki jih obe disciplini uporabljata pri svoji analizi, oziroma za način, s katerim ta dejstva kot dejstva šele zaživijo" (Goldthorpe, 1991: 214). Nekateri so do te Goldthorpove teze kritični in menijo, da sicer "obstaja resnična razlika med sociologijo in zgodovino, vendar le v pristopu, ne v dejstvih" (Hart, 1994: 29).

Zgodovinski dokazi so utemeljeni na dokumentiranih podatkih (Goldthorpe jih imenuje "relikte") iz preteklosti. Zgodovinarji sodijo o preteklem na podlagi konkretnih materialnih virov. Brez njih si je njihovo delo nemogoče predstavljati. Viri in dokumentirana gradiva pa so pogosto nepopolni, zato so naporu zgodovinarjev usmerjeni predvsem v zapolnjevanje praznin, kar bi na koncu moglo

podati popolno podobo nekega dogajanja. Le tako lahko razumemo, zakaj so sklepi zgodovinarjev pogosto nepopolni in nedokončni. Zgodovinarji zavestno puščajo odprta nekatera vprašanja, na katera zaradi pomanjkanja podatkov ne morejo argumentirano odgovoriti.

Znanstveni prispevek zgodovinarja je zato v neposredni zvezi z odkrivanjem in širjenjem "zaloge" podatkov oziroma kvantitete virov. Tudi sociolog izhaja v prvi vrsti iz zgodovinskega "spomina". Tako kot zgodovini tudi sociologiji predstavljajo viri in dokumentirano gradivo izhodišče za nadaljnje analize. Vendar se sociolog v sklepanju ne ustavi takrat, ko dokumentiranih dejstev zmanjka, temveč poseže prek "meja", česar pa zgodovinarju njegove metode praviloma ne dopuščajo. Zgodovina zato uporablja takšne metode zbiranja podatkov, s pomočjo katerih odkriva manjkajoče vsebinske člene, brez katerih ni mogoče razumeti celote. Sociologija zbira podatke drugače, predvsem pa se osredotoča na sklepe in na podlagi njih sodi tudi o manjkajočih elementih. Sociologi "kot osnovo za nadaljnje sklepe ustvarjajo gradiva (podatke - op. P.V.), ki prej niso obstajala" (Goldthorpe, 1991: 214). Gre torej za temeljno metodološko distinkcijo, saj predstavlja "tako generirani dokaz v obliki relikta oziroma dokaz, ki je narejen in ne odkrit, osrednji empirični temelj moderne sociologije" (prav tam). Neposredni razlog te diference v načinu nastanka zgodovinskega ali sociološkega dokaza je očiten: zgodovinarji se ukvarjajo s "preteklostjo", medtem ko sociologi lahko analizirajo tudi "sedanjost". Kadar sociologu "praznin" ne uspe zapolniti, je to večinoma posledica neuporabe vseh razpoložljivih metod oziroma posledica njihove površne uporabe. Vendar obstajajo tudi praznine, ki jih sociologi ne morejo in celo ne smejo zapolniti, kolikor ne želijo preiti v tvegane spekulacije. Želja po pojasnjevanju vseh socialnih procesov za vsako ceno se lahko sprevrže v obliko profesionalne nezrelosti. Če o nekem socialnem fenomenu ne obstaja relativno dovolj podatkov, potem si sociolog ne more privoščiti prenašanih, slabo argumentiranih interpretacij. Ne glede na to pa "imajo makro-sociologi v primerjavi z večino zgodovinarjev mnogo več izkušenj pri oblikovanju teorij. Prav tako imajo tudi širši vpogled v sociološke in zgodovinske disciplinarne zmožnosti" (Mann, 1994: 41).

Sociologija je zlasti po 2. svetovni vojni svoj "raison d'être" utemeljila v raziskovanju družbenih fenomenov "tukaj in zdaj". V ta namen je razvila nove raziskovalne prijeme, še posebej empirične (intervju, anketa ipd.). P. Burke sklepa, da "sociologi ustvarjajo svoje lastne podatke in preteklost pojmujejo kot v bistvu irelevantno za razumevanje vzrokov človeških ravnanj" (1992: 13). Razloge za takšno usmeritev povojne sociologije, ki se je s tem odrekla tudi "tranhistorični" usmerjenosti njenih začetnikov (Marx, Durkheim in Weber so poleg svoje teoretske izvirnosti v teorijo vnašali obsežne zgodovinske analize in zlasti komparacije) ter zapadla v neke vrste "ahistoričnost", najdemo tudi v dejstvu, da se je središče socioloških študij iz Evrope preneslo v ZDA. V ameriških razmerah je bila obremenjenost s preteklostjo, z verskimi, političnimi, ekonomskimi, etničnimi in drugimi družbenimi fenomeni manj izrazita kot na "stari celine". Poleg tega so

sociologi svojo zagledanost v sedanost mogli argumentirati tudi z naraščajočo profesionalizacijo znanosti in sociologije. "Neodvisnost od zgodovine in zgodovinarjev je bila nujna za oblikovanje nove disciplinarne identitete" (prav tam). Francoski politični sociolog Bertrand Badie ugotavlja, da je ponovno odkrivanje zgodovine s strani družbenih ved in še posebej političnih ved samo v sebi paradoksalno: "Izključitev časa iz znanosti (sociologije, op. P.V.), ki se po definiciji ukvarja z družbenimi spremembami, je nekoliko presenetljiva" (1992: 320).

Konvergenca med znanostma?

Konec šestdesetih let je bilo v socioloških študijah zaznati porast zanimanja za zgodovino (sociologi so pri tem pogosto omenjali, da gre za reakcijo zoper pozitivizem). Izidi študij, kot je bilo npr. delo B. Moora, Jr. "The Social Origins of Dictatorship and Democracy" (1966), ki so mu sledila dela I. Wallersteina in T. Skocpola, so postavili temelje novi usmeritvi v sociologiji, "veliki historični sociologiji". Ob tem so oživele stare polemike in vprašanja, ali tovrstne študije pravzaprav ne podreajo zgodovine sociologiji v Comtovem ali Spencerjevem smislu. Zastavilo se je metodološko vprašanje (ne)dopustnosti, da primere iz zgodovine sociologi uporabljajo selektivno, izpostavljajo pri tem samo določene (časovne ali prostorske) segmente, ki bodisi potrdijo ali zavržejo koncept, model oz. sociologovo teorijo. Sociologi so problematizirali objektivnost sekundarnih virov, katere mnogi izmed njih pri interpretacijah pogosto jemljejo kot relativno nevprašljive (vprašanje razmejevanja med tistim, kar se je o zgodovinskih dogodkih pisalo, in med tistim, kar se je v resnici zgodilo). V tem smislu nekateri analitiki govorijo celo o "zlorabi zgodovine" in opozarjajo, da se sociologi ne bi smeli nepremišljeno in prehitro zatekati k zgodovini: "To lahko storijo samo z dobrimi razlogi in če se povsem zavedajo meja, na katere bodo ob tem naleteli" (Goldthorpe, 1991:214). Sociologi očitajo zgodovinarjem, da so v svojih študijah primarnih virov pogosto nastopali selektivno ali bili premalo kritični do njih. Znanе so kritične reakcije "sociologije drugega vala", zlasti sociologov kulture in feminističnih sociologinj, ki so zgodovinopisju očitali ignoranco do zgodovine različnih "marginalnih" družbenih skupin.

Historična sociologija pomeni poskus sobivanja obeh disciplin. Za Abramsa je sinteza nujna, saj je po njegovem mnenju delitev med zgodovino in sociologijo povsem umetna: "Zgodovina mora biti teoretična, kajti razumevanje poteka dogodkov zahteva od zgodovinarja predstavitev značilnih oblik. Sociologija mora biti empirična, kajti ukvarjanje s procesi strukturiranja dela zgodovinske dogodke za objekte sociološke analiz'. Če se zgodovinarji tega zavedajo ali ne, je predpostavka o nujnosti razumevanja sedanosti kot rezultata preteklosti pomembno sociološko spoznanje" (Abrams, 1982: 200). Abrams s historično sociologijo napoveduje povratek k enoviti znanosti.

V nasprotju z Abramsom drugi avtorji obravnavajo historično sociologijo kot poddisciplino ene ali druge matične discipline in raje govorijo o konvergenci

med njima (Abrams pojem konvergence zavrača). Pri tem poudarjajo, da do prekrivanja prihaja v primerih preučevanja družbenih sprememb na mikro in makro ravni, in da historična sociologija pri analizi družbenih sprememb, kjer so pomembni tako posamezni dogodki kot "temeljne strukture", ponuja analitične prednosti (P. Burke, 1992:20). Angleški družboslovec Dennis Smith je v prispevku o konvergenci interesov, ki so se prepletali do srede 70-ih let, sklepal, da razlike med disciplinama ostajajo in da ju ločijo tudi dandanes: "Sociologija mora ponuditi natančno to, kar socialna zgodovina potrebuje: teorijo družbenih sprememb, izdelano v smislu empirične raziskave zgodovinskih in sodobnih podatkov, ki bi bila nenehen objekt kritike in ponovnih raziskav z različnih vidikov... Primerno izobražen historični sociolog bi moral biti sposoben že na samem začetku umestiti svojo empirično raziskavo v okvir medsebojno povezanih teoretičnih vprašanj o naravi družbe in procesov družbenega razvoja, vprašanj, na katera so Marx, Weber, Durkheim in drugi dali odlične odgovore. Ali povedano z drugimi besedami, historična sociologija mora od samega začetka postavljati ne le teoretična vprašanja o empiričnih podatkih, ampak tudi uvideti, da so vprašanja, ki so si jih zastavljali cenjeni družbeni teoretiki, pomembnejša kot posebni teoretski sistemi, ki so jih razvili" (Smith, 1982: 289-290).

Zanimivo je, koliko modelov ter metod je skupnih sociologom, zgodovinarjem in tudi antropologom. Sociolog lahko napravi nepopravljivo napako, če analizira nek socialni fenomen, ki poteka v daljšem časovnem intervalu in pri tem premalo upošteva specifične družbene razmere (sistem socialnih interakcij) v neki poljubni časovni točki. Neupoštevanje časovno-prostorske determiniranosti fenomenov in procesov ima za posledico pomanjkljive ali celo napačne sklepe. Zato je v odnosu med zgodovino in sociologijo nesmiselna kakršnakoli disciplinarna "ljubosumnost" ali "samovšečnost". Obe sta komplementarni, zato "most" med njima obstaja, utopično pa bi bilo pričakovati, da se bosta znanosti približali druga drugi do mere, ki bi napovedovala fuzijo v novo, "sintetično", "univerzalno" znanost. Zgodovina in sociologija razvijata znanstvene metode vsaka zase, zato se v tej dimenziji obe avtonomizirata. Vendar je njuno sodelovanje nujno, saj je "brez povezave med zgodovino in socialno teorijo le malo verjetno, da bomo razumeli bodisi preteklost bodisi sedanost" (P. Burke, 1992: 19).

L I T E R A T U R A :

ABRAMS Ph. (1988): *Historical Sociology*. Open Books, Bath.

ABRAMS Ph. (1982): *Historical Sociology*. Open Books, Shepton Mallet, Bath.

BADIE B. (1992): "Comparative analysis and historical sociology". *International Social Science Journal*, 133,3.

BANKS A.J. (1990): "From universal history to historical sociology". *The British Journal of Sociology*, 40, 4.

BURKE P. (1992): *History & Social Theory*. Polity Press, Cambridge.

GIDDENS A. (1979): *Central Problems in Social Theory*. Macmillan, London.

- GOLDTHORPE H. J. (1991): "The uses of history in sociology: reflections on some recent tendencies". *The British Journal of Sociology*, vol. 42, 2.
- GOLDTHORPE H. J. (1994): "The uses of history in sociology- a replay". *The British Journal of Sociology*, vol. 45, 1.
- HART N. (1994): "John Goldthorpe and the relicts of sociology". *The British Journal of Sociology*, vol. 45, 1.
- MANN M. (1994): "In praise of macro-sociology: a reply to Goldthorpe". *The British Journal of Sociology*, vol. 45, 1.
- SMITH D. (1982): "Social theory and sociology". *Sociological Review*. vol. 30.
- SPENCER H. (1904): *An Autobiography II*. Williams and Nordgate, London.

Peter Volasko

SOCIOLOGY AND HISTORY

S u m m a r y

The first attempts at theoretical reflection on the human society occurred in the mid 19th century. Demands for a scientific generalisation and formulation of the social theory caused a split in the hitherto unified "Science of Society". This was divided into an "idiographic" history and a "nomothetic" sociology. The former endeavours to analyse particularities and embrace different phenomena in a descriptive manner, while the latter seeks to generalise the variety of phenomena into a theoretical whole. The differentiation between the two disciplines gave rise to some conflicting situations. There were disputes between historians and sociologists over the limits and scientific values of their respective disciplines. Some claimed that there are no differences between the two and that there is only one discipline, while others believed that they are divided by a great distance. A third group, however, advocates "Historical Sociology" as a bridge. As a consequence, an interest in historical methods and knowledge has reemerged among sociologists, while the old dilemmas about the complementariness of the disciplines also resurfaced. New realisations allow the expansion of old interdisciplinary models and the introduction of new ones.

Damijan Guštin

Poročanje o vojni Revija Svetovna vojska, 1914-1915

Slovenecem je, podobno kot večini evropskih narodov, pomenil začetek svetovne vojne konec nekega dolgo gojenega sveta, sveta 19. stoletja. Naša tedanja država Avstro-Ogrska, ki je sicer končno sprožila vojno, je živela že nekaj desetletij v miru, vse od leta 1866, če seveda ne štejemo bosanske ekspedicije 1878, katere nasledek se je zdaj kroni vrnil v obliki atentata radikalne srbske skupine na prestolonaslednika.

Začetek vojne je slovenska javnost sprejela z različnimi občutki. Ogorčenje - povečini pristno - zaradi umora prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu se je mešalo z domoljubno navdušenostjo in je pod taktirko Šušteršičevega krila Slovenske ljudske stranke doseglo celo prave šovinistične in revanšistične izpade. Drugi dve stranki in preostali del SLS so kazali bolj zadržano razmerje do vključitve v vojno, a še vedno v osnovi pozitivno.¹

Ne glede na osebne opredelitve posameznikov pa je vojna mašinerija, ki se je sprožila po izteku ultimata Srbiji, potegnila vase vse in vsakogar, ki ga je potrebovala, od množic vojaških obveznikov do poslednjega obveznika za vojne dajatve, hkrati pa pritisnila na vse, ki so ji bili kakorkoli sumljivi ali se ji postavljali po robu. Kar številna množica nacionalno in neavstrijsko orientiranih Slovencev se je preselila v zapore in nekateri so izgubili celo življenje.²

Prvotno vojno navdušenje, ki ga sicer ni bilo preveč, posebej ne pri nenemških narodih, je pospeševala propaganda, ki je dobila najrazličnejše oblike, od razglednic do kampanj za vojno posojilo. Glede na razvitost medijev je bila poleg neposredne ustne propagande najbolj razprostranjena tiskovna propaganda,³ ki jo je težko ločiti od poročanja, saj je celo izbira dogodkov in tem običajno subtilna oblika propagandnega delovanja. Tudi časopisje se je postopoma prilagodilo vojnim razmeram. Poleg uradne se je posebej v začetku razvila tudi avtonomna propaganda različnih političnih sil in združenj.

Revija Svetovna vojska je bila po vsej verjetnosti pobuda zasebne, avtonomne vrste. Prepoved Slovenskega ilustriranega tednika, ki je s 13.500 izvodi naklade zapolnjeval potrebe Slovencev po lažjem tisku,⁴ je najbrž spodbudila založnike iz

¹ Prim. J. Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Politika na domačih tleh med vojno 1914-1918. Ljubljana 1971, str. 9-19.

² Glej J. Pleterski: Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917. Viri 1, 2. Ljubljana 1980, 1982.

³ Prim. Hans Weigel, Walter Lukan, Max Demeter Peyfuss: Jeder Schuss ein Russ, jeder Stoss ein Franzos, Literarische und graphische Kriegspropaganda in Deutschland und Österreich 1914-1918. Wien 1983.

⁴ Maja Žvanut: Prva svetovna vojna v očeh dveh slovenskih ilustriranih časopisov. Kronika XXVII, 1979, št. 2, str. 112-116.

kroga okoli Slovenske ljudske stranke v Ljubljani, da so se lotili posebnega projekta. Uredništvo Svetovne vojske je prevzel v Katoliški bukvarni zaposleni Ivan Podlesnik, po politični orientaciji bližnji sodelavec Janeza Evangelista Kreka,⁵ odgovorni urednik je postal Ludovik Tomažič.

Okoliščina, ki je omogočila izdajanje take revije, je bila še vedno ostra ločnica med vojaštvom in civilnim prebivalstvom, med frontami in ostalim delom države, saj je to dejstvo ustvarjalo zainteresirano publiko, večini civilnega prebivalstva je bila vojna dovolj daleč, da je zbužala zanimanje.

Ustanovitelji so želeli ustvariti specializirano, a poljudno revijo za spremljanje vojne kot novega, posebnega dogodka, ki je zanimal široke množice tistih, ki so iskali splošno informacijo, in onih, ki so imeli katerega od svojcev v tej moriji. Kot lahko posnamemo iz napovedi in vsebine, se je prvotni koncept nekoliko prilagajal, saj so prvi zvezki začeli z obširnimi in kar temeljitimi presojami vojne in ekonomske moči v vojno vpletenih držav in hkratnih povzetkov vojnih operacij, zvezki v nadaljevanju pa so bili kombinacija prvotnega koncepta in domačijske, osebne note, ki so jo posredovali skozi množico dnevnikov, pisem in izpovedi slovenskih vojakov. Pomembna in privlačna sestavina revije so bile tudi ilustracije, fotografije (redkejše) in risbe v realistični maniri, redke topografske skice, zemljevid Evrope v velikem formatu, nekaj pa je bilo tudi propagandnih risb.

Koncept revije se je razlikoval od splošnih ilustriranih časnikov, ki so lahko prinašali zanimive in slikovno opremljene zapise o vojni, vendar pa to ni bila njihova edina tema. Na to kaže tudi istočasna (3. septembra 1914) ustanovitev Ilustriranega glasnika, ki je izhajal pri isti Katoliški bukvarni.⁶

Glede na ambiciozno zamišljen tempo izhajanja - dvakrat mesečno - lahko sodimo, da je prva številka izšla v začetku novembra 1914, torej v tretjem mesecu vojne. Cena je znašala 60 vinarjev za vsak snopič, četrletna naročnina (6 sešitkov) pa je bila 3 krone.⁷ Izgleda, da je bil osemnajsti zvezek ("sešitek") zadnji, ki je izšel. V petnajstem so namreč naročniki dobili obvestilo: "Zaradi izrednih razmer, na katere začetno nikakor nismo mogli računati, smo prisiljeni naznaniti vam, da moramo s koncem tretjega četrletja, t. j. z 18. sešitkom začasno prekiniti izdajanje "SVETOVNE VOJSKE". Poleg urednika je vpoklicanih v vojaško službo toliko tiskarniških uslužbencev, da z delom ni mogoče nadaljevati. Tudi se je papir in drugi tiskarski material tako izredno podražil, da smo prisiljeni ustaviti nadaljevanje. Vsled obstoječih razmer tudi 16, 17 in 18 sešitek ne morejo iziti v

⁵ Ivan Podlesnik (11.7. 1881 - 18.7. 1936), sodelavec J. Ev. Kreka, soustanovitelj trgovske šole v Ljubljani, učitelj knjigovodstva. 1914-1918 zaposlen v Katoliški tiskarni, pozneje družbenik trgovskega podjetja Juhan, knjigovodja v Strojnih tovarnah in livarnah in gradbenem podjetju Fr. Dedek. Tudi pisec esejev, npr. Socialna demokracija in vojna, Čas 1915, in spominov (Spomini iz Ljubljane, Ljubljana 1932). Glej Slovenski biografski leksikon, II. knjiga, Ljubljana 1933-1952, str. 400.

⁶ Glej M. Žvanut, nav. d., str. 112-113.

⁷ Svetovna vojska, 1914, 1. sešitek (dalje SV 1).

Katoliška bukvarna je prvo številko očitno založila sama, brez zbiranja prednaročil, nato pa je naročila sprejemala za četrletja. Za primerjavo: celoletna naročnina Ilustriranega glasnika je znašala 8 kron. Glej op. 4.

rednih 14 dnevni presledkih. Kedaj se bo delo nadaljevalo in v kaki obliki je pač odvisno od nadaljnih razmer.”⁸ Očitno razmere Svetovni vojski niso bile nikoli več naklonjene. Njen mnogo ambicioznejši program⁹ (v njem so bile teme: turško-ruska fronta, vojskovanje v zraku, odlikovani slovenski vojaki, gradivo o ujetnikih Slovincih, razmere doma) je tako ostal neuresničen.

Revija ni temeljila na dopisniški mreži, ki bi prinašala poročila iz prve roke, pač pa na povzemanju uradnih in agencijskih poročil in tiska, najbrž dunajskega, evropskega in domačega. Tako ne moremo trditi, da je bilo poročanje tudi objektivno, saj je bilo v vojni že takoj spočetka pod močnim vplivom cenzure na eni strani in vladnih oddelkov za propagandno delovanje na drugi.¹⁰

Balkanska fronta

Bojišče s Srbijo in Črno goro je bilo prvo in najbližje, ne le geografsko. Dobršen del prvega zvezka je posvečen predzgodovini spopada, vključno s kratko zgodovino Srbije od leta 1903 in zlasti zanimivo presojo srbske vojaške moči, ki jo je prispeval “znani pisatelj in poročevalec dunajskih listov, ki se je udeležil balkanskih vojsk”. Opis je kljub temu, da je šlo za sovražno vojsko, kar naklonjen srbski vojski in je navedel poleg dovolj natančnih podatkov o formaciji in številčnosti srbske vojske vrsto pozitivnih konotacij: “Moštvo stoji častništvu v miru in v boju zelo blizu. V vojski gre častnik na čelu moštva. Vpliv častnikov na moštvo je zelo velik. (...) Srbski vojak je že od narave brihten. Drugače pa skromen, ubogljiv.” Zabeležil pa je tudi zanj nenavadno političnost oficirjev: “Vsi častniki so prepojeni neke nestrpne ljubezni do domovine. V politična vprašanja se vtikajo tako zelo, da zna postati to nevarno njih disciplini.”¹¹ Največje slabosti srbske vojske vidi v njenih velikih izgubah v balkanskih vojnah (ceni jih na 50 do 60.000 vojakov), pomanjkljivi izvežbanosti moštva in skromni oskrbi s strelivom. Izkušnje prvih bojev na srbsko-avstroogrski fronti je povzel v zaključek: “Ljudje pri nas so si predstavljali boj s Srbi mnogo lažji kot je v resnici.”¹²

Ne da bi naravnost omenjal nasilje avstroogrške armade nad civilnim prebivalstvom, ga poročevalec opravičuje s tem, da so često ženske in otroci streljali na čete, “ki so korakale na srbsko zemljo pravzaprav kot osvoboditelji ondotnega tlačenege, siromašnega ljudstva.” Opisuje starca, ki je skozi vas premikajoči se oddelek vojske hotel prepričati, da v okolici ni srbske vojske oziroma “komitašev”, pa je bil oddelek napaden takoj po izhodu iz naselja in se je komaj obranil. “Naši so jih po hudem boju premagali in naša četa se je po boju vrnila nazaj v navidezno zapuščeno vas. Starec, ki se je delal prej tako prijaznega,

⁸ SV 15, vloženi list. Prim. tudi Razstava slovenskega novinarstva; J. Šlebinger: Slovenski časniki in časopisi. Ljubljana 1937, str. 70.

⁹ SV 15, naslovnica.

¹⁰ Prim. Phillip Knightley: Prva žrtev, Vojni dopisnik kot junak, propagandist in ustvarjalec mitov od krimske do vietnamske vojne. Ljubljana 1981, str. 90-96.

Cenijo, da sta najboljšo propagando imeli Velika Britanija in Francija.

¹¹ SV 1, str. 14-15.

¹² SV 1, str. 21.

je bil takoj ustreljen.”¹³ In še drug primer: “Na južnem koncu mesta (Šabca, op.p.) je stal petnadstropen paromlin, iz katerega je med naše vojake padlo par granat. Naših to ni niti za hip zmedlo: otvorili so ogenj proti odprtim oknom in kmalu je stalo veliko poslopje v plamenu. V poslopju se je nahajalo 650 četašev in še veliko več žensk in otrok, ki so vsi od prvega do zadnjega našli smrt, bodisi v plamenu, bodisi od krogel naših vojakov.”¹⁴ Najti je tudi prvo omembo Slovencev na srbski fronti, ranjenega poročnika Pavla Cvenkla, ki je služil v 79. “Jelačičevem” pešpolku. Pripovedoval je o okrutnosti, ki so jo srbski vojaki kazali do ujetnikov in o težavah boja s četniki (komitaši).¹⁵

Kjer se je zaključil prvi sešitek, namreč z umikom izpred Šabca, je nadaljeval deveti. V sicer podobnih poročilih o bojih so se začele pojavljati vesti o znatnih srbskih izgubah. Uničene naj bi bile Moravska in Šumadijska divizija ter tako izločena že tretjina srbske in polovica črnogorske vojske, ki je medtem vstopila v vojno. Kljub temu se je avstroogrška armada v septembru umaknila na mejo, kar naj bi pomenilo popolno podreditev vojaških operacij vzhodni fronti, vdore srbske vojske v Sandžaku in Sremu pa je urednik opravičil z odsotnostjo avstrijskih sil na omenjenih odsekih fronte.

Iz poročil je mogoče razbrati zagrizenost bojev na tej fronti, ki je temeljila tudi na nespoštovanju pravil vojskovanja. Nasilje nad civilnim prebivalstvom je bilo obojestransko. Avstroogrški viri tega niti ne skrivajo, pogosto poročajo tudi o požigih vasi in obešanjih ali streljanjih civilistov, kar vse opravičujejo z delovanjem “četašev”. Teh avstroogrška armada ni imela za vojne ujetnike, pač pa so jih takoj po zajetju ustrelili. Poročajo tudi o obojestranskem topniškem obstreljevanju “odprtih mest” Beograda, Zemuna in Mitrovice. Na drugi strani so srbske enote, ki so prodrle v Bosno do planine Romanija, oplenile vse mohamedanske vasi, tudi v Sremu naj bi srbske čete nastopale proti nemškemu in zlasti hrvaškemu prebivalstvu zelo surovo (plenjenja, umori, uničenja nekaterih vasi, uničevanje “hrvaškega” v Zemunu).¹⁶

Ta zvezek je prinesel tudi kratko označitev Črne gore, ki je medtem vstopila v vojno, in kroniko bojev v Hercegovini, nadaljeval pa s posebnostmi črnogorskega vojaka: bojujejo se hrabro, so slabo oboroženi, oskrbujejo jih ženske in otroci, boje se topništva, svoje mrtve odnašajo s seboj v zaledje.¹⁷

Vtise dopolnjuje dnevnik na tej fronti padlega rezervnega poročnika Franca Pavšiča iz Ljubljane, ki je sicer tako nevojaško intoniran - zanj je vojna le zmes streljanja, nesmiselnih telesnih naporov in vremenskih neprilik - da kar čudi, da je sploh bil objavljen. Po objavljenih pismih vojakov sodeč je bil jeseni in zgodaj pozimi 1914 na tem bojišču 26. črnovojniški polk in 87. polk, ki je imel naborni okoliš Celje. Vojake so zlasti prizadevale velike izgube moštva, saj so se čete

¹³ SV 1, str. 22.

¹⁴ SV 1, str. 30.

¹⁵ SV 1, str. 27. Poročila poročnika Cvekla je najti tudi v drugem časopisu.

¹⁶ SV 9, str. 46, 47, 53, 56, 58, 61.

¹⁷ SV 9, str. 33-34.

skrčile na tretjino in še manj prvotnega števila: "Od naše tretje kompanije, ki je štela 260 mož, jih je sedaj zdravih nekaj čez 60." ali "Naša kompanija je zdaj že precej manjša; od začetka nas je bilo 280 mož, zdaj nas je pa - 83."¹⁸ Pisma so sicer objavljena dovolj avtentično, z domotožjem in vdanostjo v usodo, nasveti o gospodarjenju in vojaških potrebah, da lahko zaključimo, da vojna cenzura še ni bila ostra. Govorijo celo o taki zadevi, kot je bila napačna taktika v utrjevanju: "Naši vojaki spočetka niso delali takšnih utrd. Naši jarki so v okolici Mitrovice zelo nizki, brez streh, komaj da krijejo ležeče telo. Toda skok za skokom so se naši učili: kolikor dalje gremo proti Valjevu, toliko boljša so naša kritja. V neki gotovi daljavi so že celo boljša nego srbska. Srbska šola je bila dobra, tega ni moč tajiti, a draga je bila, zelo draga..."¹⁹

Vzhodna fronta

V drugem zvezku je bila najprej predstavljena predzgodovina nasprotij med Nemčijo in Avstroogrsko in Rusijo, diplomatske igre okoli ruskega vstopa v vojno. Piščeva usmeritev je izrazito protiruska, podprta tudi z verskimi momenti, a se ni mogoče znebiti vtisa, da gre za strahospoštovanje.²⁰ Še izraziteje se to pokaže v karakterizaciji odnosov med Nemčijo in Rusijo.²¹ Uradna propaganda si je namreč prizadevala Rusijo prikazati kot izključnega krivca za internacionalizacijo konflikta med Avstroogrsko in Srbijo, torej za razširitev vojne v evropske razsežnosti. Pisec skuša prepričati bralstvo o impozantni nemški vojaški pripravljenosti in opremljenosti, medtem ko naj bi v ruski javnosti bilo navdušenje nad vojno pomešano s skrbjo zaradi nezadostne pripravljenosti, na opredelitev za vojno pa naj bi vplivale notranje razmere: "Skoraj se vsiljuje človeku misel, da so Rusi proti delavskim nemirom porabili zopet svojo staro taktiko, vojsko. Gotovo je, da bodo delavski nemiri izbruhnili po vojski, če konča vojska za Ruse neugodno, z novimi silami revolucije."²²

Med opisi prvih bojev je zlasti zanimiv prikaz boja s kozaki, ki so bili sprva strah in trepet avstrijskih vojakov; izkazalo pa se je, da tudi njim sodobna vojna tehnika (strojnice) ne prizanaša. V bojih pri Krasniku naj bi se posebej obnesle tudi slovenske enote, ki pa številčno niso pomenile veliko več kot delček v polmilijonski armadi. Po obveznih predstavitvah vojskovodij sledi domačijiški blok: dnevnik Jožefa Horvata, vojaka 27. domobranskega polka, ki je bil ranjen konec avgusta, o dogajanju okoli mobilizacije pa veliko pove opis desetnika Jožefa Sitarja iz istega polka.²³

¹⁸ SV 10, str. 83-84, 85.

¹⁹ SV 10, str. 93.

²⁰ SV 2, str. 12. Značilen je ponatisnjeni članek iz Slovenca (1.8. 1914, št. 173), v katerem se SLS odreka upravičenosti ruske obrambe slovanskih interesov, če to meri na varovanje "kraljevskih morilcev": "Rusija stoji pred odločitvijo. Še ni padla zadnja beseda. Naj pomisli, da, če potegne meč za srbsko sramoto, potem izgubi Rusija enkrat za vselej vsak moralničen ugled med poštenim Slovanstvom. Rusofilstvo postane potem ravno tako sramota kakor srbofilstvo ..."

²¹ SV 3, str. 1-11.

²² SV 3, str. 10.

²³ SV 2, str. 30-32.

Bitka - "čudež" - pri Tannebergu, kjer je generalu Hindenburgu uspelo z malimi silami zaustaviti in odbiti prodirajočo rusko glavnino (kar je bila odskočnica za njegovo povojno politično kariero, op.p.), zaživi v skoraj simpatični zgodbi o že upokojenem generalu Hindenburgu, katerega fiksna ideja je bil študij obrambe vojaško skrajno neprimernega terena Mazurskih jezer.²⁴

Orisi jesensko-zimskih bojev so objavljeni v šestem zvezku. To je bil čas velikih "umikov iz strateških ozirov", ruske armade so zasedle večji del Galicije in se pokazale na karpatskih prelazih. Poleg poročil o bojih okoli Lvova sestavljajo večino gradiva pričevanja slovenskih vojakov, v katerih se že opaža spremenjeno dojemanje vrednosti življenja. Opisi vjakovega počutja in stanja se ne izogibajo tudi slabim platem vojne, vendar brez emocionalnih primesi. Kež originalov nimamo na voljo, seveda ne moremo vedeti, ali in kako so objave pisem in pričevanj prirejene, vendar pa tudi tako omogočajo rekonstrukcijo življenja in dojemanja slovenskih vojakov v tej moriji. Pisma s fronte so seveda morala skozi vojno cenzuro, tako da ne prinašajo konkretnih podatkov.²⁵ A včasih je najti kakšen podatek o izgubah. Četa 27. pešpolka je že v prvem tednu bojev od 250 mož izgubila 175, oktobra je število mož padlo v nekaj dneh zopet s 160 na 65; največ jih je izločila kolera.²⁶

Veliko je omemb vohunov in njihovih eksekucij, lahko je opaziti nerazpoloženje proti galicijskim Judom kot oderuhom, vohunom. Pozornejši opazovalci opozarjajo na veliko razliko v družbeni razvitosti.²⁷ Obširnejši zapis o bojevanju 17. pešpolka v Galiciji naj bi odgovoril na govornice, ki so se očitno širile, da se vojaki tega polka niso hoteli boriti. Avtor, ranjeni podčastnik "kranjskih Janezov", to zanika.²⁸

Preden je vzhodna fronta v Svetovni vojski spet prišla na vrsto, se je tam zgodilo veliko novega. Vsebinska dvojnega zvezka, ki je izšel maja 1915, povzema jesensko-zimsko obdobje na Karpatih. Ruska armada je po bitki pri Lvovu začela tipajoče, a vztrajno prodirati proti karpatskim prelazom. Velikega pomena je bil boj za utrjeno območje Przemysla, ki je varovalo dohode do Karpatov. Toda trdnjava se je morala predati marca 1915, ko je bila povsem obkoljena, zmanjkalo ji je hrane. V ujetništvo naj bi odkorakalo 117.000 vojakov, med njimi tudi precej slovenskih topničarjev, kar kaže, za kako obsežne utrdbe je šlo. Zimska obrambna črta na vrhovih Karpatov je vzdržala, maja 1915 je avstroogrška vojska prešla v protinapad in prodrla spet v Galicijo, do Lvova in Dnjestra.

V Karpatih se je v prvi polovici leta 1915 bojeval kot armadni poveljnik tudi pozneje slavni feldmaršal Borojevič. Od pretežno slovenskih enot so bile tam 7., 26. in 27. domobranski pešpolk, omenja se tudi 17. pešpolk. Boji v Karpatih so

²⁴ SV 3, str. 17-22.

²⁵ Eden od vojakov v pismu pravi: "Saj ti veš več nego jaz, ker izveš iz časopisov. Kar se pa tukaj zgodi, pa pisati ne smem." SV 7, str. 76.

²⁶ SV 7, str. 65-69.

²⁷ SV 7, str. 77.

²⁸ SV 7, str. 94-96. Članek je prevzet iz tržaške Edinosti.

bili prototip modernega gorskega vojskovanja v zimskih razmerah. Izgube obeh strani so bile zaradi mraza in bolezni še hujše. Trpljenje in napore na fronti nam kljub nadzoru dovolj plastično posredujejo črtice in poročila slovenskih vojakov: "Napetost živcev v topniškem ognju, ako je namenjen naravnost tvojim kritjem, je nepopisna. Naenkrat prifrči granata par korakov pred kritje, nato udari blizu za kritjem; na levi je že vse ranjeno, na desni vidiš ležati mrtve in ranjene. Vsak hip pričakuješ, da trešči tudi v tvoj okop, in če to traja cel dan, kakor v prvih bitkah, si zvečer popolnoma zdelan in napol neumen; žeja ki te muči v takih napetih urah, je naravnost strašna."²⁹

Zahodna fronta

Revija je v četrtem zvezku najprej kratko presodila na zahodnem bojišču sodelujoče države. Za vojno naj bi bila najbolj odgovorna Velika Britanija, ki je odigrala dvolično vlogo pomirjevalca in hujskača, hkrati pa na tistem računala, koliko bo zaslužila z vojno in izločitvijo Nemčije iz svetovne trgovine. Francije, ki je čakala le na povračilo za boleč poraz leta 1870, ji ni bilo težko pridobiti, uspela je še pri Rusiji, kar je pomenilo velike množice žive sile, in pri strateško pomembni Belgiji. Vendar pa je Belgija kljub taki argumentaciji trozveze ostala nevtralna in nemško kršenje belgijske nevtralnosti je kmalu po vdoru priznal celo nemški kancler.³⁰

Prav belgijski operaciji je namenjeno uvodno poglavje. Oborožena nevtralnost (pol belgijske vojske je bilo v trdnjavskega pasu ob nemški meji in okoli Antwerpena, ki je bil največja trdnjava) naj bi Nemčiji omogočila prodor preko nebranjene francosko-belgijske meje proti Parizu. Tehnični in taktični napredek je že po nekaj dneh omogočil preboj trdnjavskega pasu, kar je bilo tedaj veliko presenečenje. Tu je svojo moč pokazala najtežja artilerija, topovi kalibra 420 mm ("debela Berta"), ki so razbili do tedaj neprobojne bunkerje s štirimetrskimi betonskimi zidovi in polmetrskimi jeklenimi oklepi. Tudi avstroogrski najtežji topovi, motorizirane havbice kal. 305 mm ("črne Micke"), so sodelovali kot avstrijska pomoč pri tem pohodu, skupaj z njimi pa tudi vojaki Slovenci. Mnoga njihova poročila in pisma o bojnem pohodu od Vipave (tam in v Ajdovščini je bil pred vojno stacioniran 8. polk trdnjavskega topništva) do Belgije in po belgijskem bojišču je objavila tudi Svetovna vojska.³¹

Kot posebnost je Svetovna vojska obdelala tudi pojav "francitireurjev", prostostrelcev, civilistov, ki so se samostojno, neodvisno od redne armade bojevali proti nemški okupacijski armadi in ji povzročali nemalo težav. Nemške oblasti so ostro ukrepale: "Ako se udeležujejo prebivalci kakšne občine bojov proti našim četam, bodo postreljeni ne samo udeleženci bojov, temveč tudi župan dotične občine, kraj sam pa bode razdejan. Naše čete so dobile ukaz, da morajo ustreliti

²⁹ SV 16-17, str. 145.

³⁰ SV 4, str. 5-6, 10-11.

³¹ SV 3, str. 31-32; SV 12, str. 92-96.

vsakega lastnika hiše, ki bi skrival francoske vojake ali francoske civiliste, ki pripadajo vojski. Ustreliti ga morajo tudi, ako doženejo, da je vedel, da so bili pri njem skriti francoski vojaki ali civilisti, pa tega naši vojaški oblasti ni naznanil. Kdor bi razdejal telefonske in brzojavne naprave, bo ujet in ostro kaznovan. Vsak meščan mora izročiti vse orožje, tudi lovske puške, na županskem uradu. (...)”³² Razčlemba tega razglasá nemške okupacijske uprave kaže, da se sistematizirana krutost proti prebivalstvu ni značilna le za drugo svetovno vojno, saj navedeni razglas že vsebuje sistem talcev, nagla sodišča celo proti civilistom, omejitve posedovanja orožja. Da proglas ni ostal le črka na papirju, namenjen zastraševanju, nam povedo poročila o požganih vaseh in trgih v Lotaringiji, ki so jih nemške enote požgale ali obstreljevale s topovi po tistem, ko so padli strelci “francitireurjev”.³³ Podobno poročá Svetovna vojska tudi o belgijski stvarnosti, kjer se je odpora proti osvajalcem udeleževalo večje število ljudi. Zato so nemške enote neusmiljeno uničevale naselja, tudi mesto Loewen, kjer se je prebivalstvo ob (neresnični) novici, da se bliža mestu francosko-britanska vojska, spravilo na manjši nemški oddelek in mu zadalo velike izgube. Posredujoče čete so zažgale del mesta in tam pobile moško prebivalstvo. Eden od poročevalcev posebej poudarja, da ženam in otrokom niso storili ničesar žalega. Pač pa so izmed najuglednejših meščanov vzeli talce, ki so morali nato miriti prebivalstvo; ker pa boji po dveh dneh še niso ponehali, so namesto ustrelitve teh talcev požgali še del mesta.³⁴ Ni čudno, da so ljudje množično bežali pred prodirajočimi četami. Na Nizozemsko je pobegnilo poldrugi milijon ljudi. Panika je dosegla vrh tik pred zasedbo Bruslja 20. avgusta: “Od zgodnjega jutra tega dne se je valilo tisoče ljudi iz Diensta, Cumticha, Pirkmasta in Loewena proti Bruselju. Proti poldnevu so se tem tisočem pridružili še begunci iz ozemlja med Loewnom in Mechelnom. (...) Strah je gnal ljudi, da so bežali iz mesta (Bruslja, op.p.) daleč proč pred strašnim sovražnikom, pred ulanci, huzarji z mrtvaškimi glavami, meklenburškimi grenadirji, pred vsemi temi nemškimi vojaki, ki vse požigajo, vse moré. To je vedel vsak in vsak je to drugemu pripovedoval.”³⁵

Vojna na morju

En zvezek je bil v celoti posvečen tudi vojni na morju, ki pa po nemški pasivnosti v Severnem morju v začetnem obdobju vojne ni imela večjega pomena. Razmerje med številom bojnih ladij vseh kategorij je bilo izrazito neugodno za sili osi, saj jih je antantna mornarica dvakratno prekašala.

Za nas je najzanimivejši prikaz avstroogrške mornarice na Jadranu; dlje namreč ni segla. Pomorski boji so se začeli z blokado črnogorske obale, pristanišč Ulcinj in Bar. Kmalu nato je v Jadransko morje vplulo francosko ladjevje in potopilo

³² SV 11, str. 39.

³³ SV 11, str. 38-39.

³⁴ SV 12, str. 66-71.

³⁵ SV 12, str. 73.

prvo avstrijsko ladjo, oklopno križarko "Zenta", katere poveljnik Pachner je bil menda iz Maribora. O potopu Zente govori pismo mornarja Ludvika Erjavca.³⁶ O usodi mornarjev, ki so se rešili s potopljenih ladje, izvemo na drugem mestu, da so prišli v črnogorsko vojno ujetništvo, nekaterim je pozimi uspelo zbežati v Albanijo in se nato vrniti v mornarico.³⁷ Najti je tudi kratko omembo rečne mornarice na Donavi.³⁸

Ujetniki in žrtve

Osmi zvezek prinaša prvi izbor gradiva o padlih slovenskih vojaki. Gre za zasebno zbrane podatke, očitno iz informacijskega kroga okoli SLS. Svetovna vojska je sicer najavila namen, da postopoma sestavi spomenico o vseh v vojni padlih Slovencih.³⁹ Ker je bilo padlih veliko, nas zanimajo predvsem posebej imenovani. Tako so med njimi vojni kurat Valentin Rozman, sinova "uglednih slovenskih rodbin" Franc Požlep in Matevž Zaplotnik, profesor na celovski gimnaziji Karel Peče, Andrej Beričič, posestnik z Rakeka in član Izvršnega odbora SLS, Samo Vošnjak, sin dr. Josipa Vošnjaka, stotnik po činu in poveljnik 2. čete 17. pešpolka, stotnik Ivan Kobe, nekaj aktivistov v organizacijah SLS in Orлу, ljubljanski zdravnik dr. France Primšar, poročnik Vladimir Babič, nekaj študentov, pa brata Alojz in Josip Velkavrh, oba aktivna oficirja, prvi major, drugi podpolkovnik in poveljnik 55. pešpolka. Najštevilnejši so preprosti ljudje, člani strankinih organizacij.⁴⁰ Ni se mogoče upreti vtisu, da je strankarska pripadnost ločevala tudi po smrti, čeprav sicer ni bila posredovana vsiljivo.

Posebna tema, ki ji je posvetil urednik cel zvezek, so bili tudi vojni ujetniki, saj so masovne operacije dale tudi mase vojnih ujetnikov. "Mrtev ali ujet? Tako se povprašuje dan na dan mnogo sto slovenskih žena in mater, sester in očetov, ker že dolge mesece o njih dragem, ki je odšel na bojno polje, ni nobenega poročila. Ta negotovost je strašna!"⁴¹ Zvezek nato pojasnjeje pravno ureditev statusa vojnih ujetnikov (haaško konvencijo 29.7. 1899). Pojasni njihove pravice do obvestila svojcem o zajetju (državna poizvedovalnica), da zadrže osebne stvari, da žive v urejenih ujetniških taboriščih, da so obvezni delati, da imajo zdravniško oskrbo. Slede pisma vojakov iz ujetništva, povečini ruskega. Glede na stroge omejitve o vsebini pisanja pisma ne dajejo posebno bogatih podatkov, povečini se pisci omejujejo na osnovne informacije o svojem položaju in vožnji, ki se pokaže kot najzanimivejši del ujetništva, saj so potovali v daljne in od domačih zelo različne kraje okoli Urala.⁴²

Pisma iz srbskega ujetništva se nekoliko razlikujejo. Poročajo o dobrem ravnanju s slovenskimi ujetniki. V Ljubljani so krožile govornice, da imajo Srbi za

³⁶ SV 5, str. 18-19.

³⁷ SV 9, str. 40-44.

³⁸ SV 10, str. 71.

³⁹ SV 6, zadnja ovojna stran.

⁴⁰ SV 8, str. 1-32.

⁴¹ SV 15, str. 1.

⁴² SV 15, str. 1-32.

slovenske in hrvaške vojne ujetnike poseben oddelek v Nišu s posebnimi ugodnostmi, ki pa jih Svetovna vojska odločno pobija s pričevanjem pobeglega ujetnika iz 27. črnovojniškega polka.⁴³

Soška fronta

Osemnajsti sešitek, ki je tudi zadnji v prezgodaj zaključeni seriji, je odprl novo temo, vojno z Italijo, s katero je frontno klanje seglo tudi na slovenski teritorij. Po že ustaljenem redu je Svetovna vojska najprej predstavila predvojna razmerja med Avstro-Ogrsko in Italijo, označila italijanska stališča do vstopa v vojno in pogajanja o kompenzacijah za vstop v vojno. Tu revija povzema po uradni avstrijski "rdeči knjigi", ki jo je objavilo zunanje ministrstvo. Italijanske natančne ozemeljske zahteve so prispele na Dunaj 10. aprila 1915. Obsegale so Južno Tirolsko, vključno z njenim nemškim delom, del Koroške, Soško dolino, obrežje do Nabrežine, Trst naj bi postal svobodna luka, otoke Hvar, Vis, Korčulo in Lastovo, priznanje pridobitev v Albaniji. Vse ozemeljske spremembe naj bi se izvedle takoj. Kljub šoku je Avstro-Ogrska nadaljevala s pogajanj; njena zadnja ponudba je obsegala: takojšen odstop italijanskega dela Južne Tirolske, zahodnega dela Posočja, kjer prebivajo Italijani, proglašenje Trsta za svobodno cesarsko mesto z razširjeno avtonomijo, ustanovitev italijanske univerze, razširitev proste luke, priznanje italijanskih pridobitev v Albaniji in Grčiji. Toda to je bilo premalo in 23. maja je italijanski poslanik izročil avstroogrski vladi vojno napoved.⁴⁴ Vojaške operacije na fronti so bile posebej dobro predstavljene, saj je šlo v veliki meri za domače kraje. V pismu vojaka M. Omladiča, Slovenca s Štajerskega, je tudi zanimiva opazka: "Naši so bili pa tudi pozneje od samega armadnega vodstva toplo pohvaljeni. V tem pohvalnem povelju so se (menda prvič) omenjali Slovenci kot hrabri in zvesti branilci Avstrije ob Adriji."⁴⁵

Svetovna vojska je v svojih osemnajstih številkah na 576 straneh predstavila obširen kolaž prvega leta svetovne vojne: političnih in vojaških analiz, poročil o vojaških operacijah, obilico podatkov, ki pač danes nimajo pomena vira, od koder bi črpal zgodovinar, pač pa bolj odgovarjajo na zanimivo vprašanje o tem, kaj se je sodobnikom zdelo pomembno in zanimivo, kaj je bilo mogoče in potrebno objaviti. Posebej to velja za del, ki se tiče slovenskega sodelovanja v vojni, seveda izključno v avstroogrski vojski. Objavila je izčrpno gradivo o doživljanju vojne (tudi o stenicah, pričakovanju pošte in domačih časopisov) in doživetjih slovenskih vojakov. Gradivo sicer nima izvirne pričevanjske moči osebnih dnevnikov in podobnega gradiva, saj je šlo skozi vojno cenzuro, vendar pa je prav zaradi začetnega obdobja, ko so se nova pravila šele oblikovala, dokaj svobodnega izraza, tako da ohranja pomembno sporočilno vrednost.

⁴³ SV 15, str. 15-18.

⁴⁴ SV 18, str. 1-6.

⁴⁵ SV 18, str. 23.

Damijan Guštin

KRIEGSBERICHT

Zeitschrift WELTKRIEG, 1914-1915

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Weltkrieg als ein interessantes und bewußtes Medienereignis hat auf slowenischem Boden, als Teil von Österreich-Ungarn, die Herausgabe der Zeitschrift angeregt, die besonders als Informationsquelle der Ereignisse auf den Kriegsschauplätzen bestimmt war. Die Informationen wurden hier globaler und gleichzeitig illustrativer als in der Tagespresse vermittelt. Die Zeitschrift "Weltkrieg" gab drei Monate nach Kriegsbeginn die Katholische Bücherei, ein Verlag unter dem Einfluß der Slowenischen Volkspartei in Ljubljana, heraus. Ihr Redakteur war Ivan Podlesnik. Bis zum Herbst 1915, als die Herausgabe der Zeitschrift wegen Papier- und Drucker mangels eingestellt wurde, erschienen 18 Hefle. Die Zeitschrift hat speziell und gleichzeitig volksnah über die Kriegereignisse und Frontenkämpfe berichtet und besonders diejenigen hervorgehoben, an welchen die österreich-ungarischen Soldaten, unter ihnen natürlich auch die Slowenen, beteiligt waren. Außer der Berichterstattung über die Kämpfe und Bewegungen an der Front wurde dem Schicksal der heimischen, slowenischen Soldaten im Krieg eine besondere Aufmerksamkeit gegeben. Aufgrund der Tatsache, daß die Zeitschrift mit Zeitverschiebungen erschien, konnte man sich bei der Berichterstattung auf heimische und fremde Presse sowie offizielle Militärmitteilungen stützen und die Themen konnten globaler erörtert werden. Am Anfang des Krieges, als der Druck der Zensur noch nicht so stark war, war die Berichterstattung ausreichend reell. Die Absicht des Redakteurs war es nicht, die dunklen Seiten des Krieges, z.B. die Willkür unter der Zivilbevölkerung, den falschen Umgang mit Kriegsgefangenen, große Menschenverluste, zu verschleiern.

Janko Pleterski

Državlјanska vojna v Italiji in Sloveniji
Ob knjigi Claudia Pavoneja: Una guerra civile.
Saggio storico sulla moralitá nella Resistenza.
Bollati Boringhieri, Torino 1991

Knjiga Claudija Pavoneja je mojstrovina, ki se bralcu sama dovolj pohvali. Avtor pove, da je prvotno nameraval raziskati politične in socialne ideje v italijanski Rezistenci. V teku raziskovanja se je njegova pozornost odvrnila od programov k ljudem. K njihovim moralnim prepričanjem, h kulturnim strukturam, ki v njih obstajajo, k čustvenim nagnjenjem, k strastem, ki jih je vzburkal vrtnec dogodkov. Hotel je dognati, na čem so ljudje utemeljevali svoja dejanja v času, ko so se običajne strukture njihove dejavnosti razdirale in na novo sestavljale. Na čem in kako so se vzpostavljale njihove nove privrženosti, včasih celo na njim nasprotnih mislih. Ob tem je spraševal, kako in zakaj naj bi bilo dopustno nasilje, v času in položaju, ko ga je bilo treba izvajati brez običajnega in nedvoumnega institucionalnega pokritja države, v položaju, ko ga ta ni več zmožna zanesljivo in monopolno obvladati. Za povzetek takšnih vidikov se Pavoneju zdi primerno uporabiti besedo "moralitá". To ni "morala", pravi, temveč je to področje njenega srečevanja s politiko. Okvirno in skupno merilo tega srečevanja pa mora biti zgodovinsko, tj. izhajati mora iz zgodovinskih okoliščin vsakega in vseh pojavov. Takšen pristop narekuje avtorju, da se ne omejuje prvenstveno na "visoke" vire, temveč da se kar največ obrača k "ponižnim" virom. Ne loteva se rekonstrukcij početja strankarskih vodstev in odporniških organizacij, temveč hoče ugotovljati, kako so splošna navodila z vrha sprejemali in doživljali ljudje na različnih ravneh, kako so se jim prilagajali v teku lastnih individualnih in kolektivnih izkušenj. Kolikor sta politična in vojaška linija v kapilarni širitvi izgubljali v svoji koherentnosti, toliko sta v tem prilagajanju pridobivali v svoji ustreznosti realnim razmeram. Če to kdaj pa kdaj ni bilo posebno všeč politikom, je pa danes gotovo v veselje zgodovinarjem, meni Pavone.

Rezistenca sama po sebi ostaja osrednja tema njegovega raziskovanja in slej ko prej mu pomeni kapitalno vrednoto v zgodovini sodobne Italije. Dosledno jo piše z veliko začetnico. "Moraliteto" umešča v Rezistenco samo ("nella Resistenza"), ki je kot takšne ne postavlja pod vprašaj. Tako mu je "moraliteta" tudi način razumevanja posameznikov, političnih skupin, inštitucij, o svoji lastni vlogi v razmerju do tega kapitalnega dogodka v zgodovini Italije in Italijanov.

Nosilni naslov knjige, "Državlјanska vojna", pomeni imenovanje tistega osrednjega določevalca, ki ga avtor zaznava pri moraliteti v italijanski Rezistenci. Toda pogled na razporeditev poglavij, ki pomenijo jedro knjige, pokaže, da ta določevalec v avtorjevem videnju ni niti edini niti prvi in da med tremi, ki jih

imenuje, vidi vzročno, če že ne kar vrednostno strukturno povezavo. Pavone razpravlja najprej o patriotični (domovinski, domoljubni) vojni, nato o državljanski in končno o razredni vojni. Na to razločevanje med obema zadnjima mora biti še posebno pozoren slovenski zgodovinar. Ta dela pod sugestijo javnosti, ki oboje izenačuje, in sicer zato, ker ju ne zna ločiti, ali zato, ker ji gre za politični smoter.

Na nujnost razločevanja med moraliteto državljanske vojne in moraliteto razredne vojne, pa seveda na nujnost vsebinskega razločevanja med pojavom državljanske vojne v Italiji in podobnimi pojavi v okupirani Kraljevini Jugoslaviji oz. na Slovenskem, je treba opozoriti, ker tudi Pavone izhodiščno ne pojasni svojega razumevanja pojma "državljanska vojna". Tudi njemu se očitno zdi dovolj razumljiv sam po sebi. In tako pri razglabljanju zamotanih prvin, ki jih ugotavlja pri italijanski državljanski vojni, sam zapada skušnjavi, da jih primerja z ideloškimi, verskimi, civilizacijskimi in socialnimi konflikti med ljudmi, ki pripadajo različnim državam, a da tudi te konflikte imenuje "državljanske". Pojem državljanske vojne, ki je pravno vezan na vojno znotraj države, izgublja s takšno razširjeno prostornostjo značaj in lastnost pravnega pojma. Seli se na brezbrežna območja družboslovja. Pa vendar je Pavone še dokaj zadržan. Prav previdno obravnava teze drugih avtorjev, ki so prepričani, da je tudi vojne med državami mogoče ali celo potrebno razumeti in tolmačiti kot državljanske. Omenja takšno tezo Geoffreya Barraclougha o evropski državljanski vojni. Toda besedo "državljanska" vendarle postavlja v navednice, kar pomeni, da se mu jo zdi možno uporabiti v tem primeru le pogojno in ne kategorično. Za tezo Ernesta Nolteja, da druga svetovna vojna na tleh Evrope po svojem bistvu pomeni državljansko vojno med nacionalsocializmom in boljševizmom, pri čemer naj bi prvi bil nasledek drugega, meni izrecno, da ponuja "reduktivno in zavajajoče" videnje.¹

Pri natančnejšem premisleku postane očitno, da bi dosledno vztrajanje pri tezi, da je tudi meddržavna vojna državljanska, če le vsebuje neke obče ideološke ali družbene konfliktne momente, pripeljalo do čudnega sklepa. Pomenilo bi, da postaja sam pojem patriotične vojne odveč. Na ozemlju Italije bi Rezistenca ne bila notranja vojna proti domačim fašistom in obenem patriotična vojna proti okupatorjem, temveč bi pomenila le lokalno omejen segment vojne enega ideloškega pola Evrope proti lokalno navzočemu segmentu drugega pola Evrope. Taka konstrukcija bi izključila mednarodnopravno obravnavanje vojne in njenih nasledkov za odnose med državami po njej. Vse mirovne pogodbe s posameznimi državami bi postale nesmiselne in odveč. Teze o naddržavni (ali "brezdržavni", kot po nekih nazorih pri nas) državljanski vojni so lahko le hipotetične, le nekakšen pripomoček za delno razpoznavanje tistega, kar se je dogodilo znotraj posameznih držav in je bilo podobno dogajanju v drugih.

Tudi naslov Pavonejeve knjige "Neka državljanska vojna" se nanaša le na dogajanje v Italiji sami in velja kot takšen le zanjo. Poudarek na državljanski

¹ Ernest Nolte: Der Europäische Bürgerkrieg, Nationalsozialismus und Bolschewismus. Frankfurt am Main - Berlin 1987.

vojni kot sestavini tamkajšnje Rezistence zanj ni le opis nečesa, kar je dognal s svojo historično analizo. S tem poudarkom hoče posebej opozoriti, da gre pri tej sestavini Rezistence za nekaj, kar je dragoceno za zgodovino Italije in za prihodnost Italijanov in česar on sam ne bi želel pogrešati ne v tej zgodovini in ne v tej prihodnosti. Z navzočnostjo državljanske vojne v Rezistenci se razrešuje osrednji problem demokratičnega bivanja Italije in italijanskega naroda. Razrešuje se vprašanje "weimarske more", "weimarskega sindroma" (incubo di Weimar, sindrome di Weimar).

Še 10. maja 1939 je socialist Eugenio Curiel menil, da bi italijanski antifašisti v primeru evropske vojne, v kateri bo fašizem poražen, morali v Franciji ustanoviti svojo italijansko legijo. "Mi nočemo, da bi jutrišnja (italijanska) vlada bila vlada, nastala iz poraza, nekakšna weimarska vlada." Četudi pozneje, ko je fašistična Italija dejansko stopila v evropsko vojno, take legije niso ustanovili, je italijanske antifašiste, tudi zmerne, obsedala bojazen pred verjetnostjo, da bodo v Italiji zavladali šele z njenim porazom. Vodja katoliške demokracije, znani don Luigi Sturzo, je aprila 1943 izrazil zaskrbljenost, da bodo po porazu Italije tisti, ki bodo vzeli v roke vladne vajeti, morali pretrpeti vse učinke uničujočih udarcev in ponižanj, ki jih bodo zavezniki zadali Italiji. Antifašisti so zato živeli razdvojeni v protislovnih čustvih, med željo, da bi Italija bila poražena, in strahom pred porazom.

Golo Mann trdi za Nemce, da so narod, ki ni razpoložen za državljansko vojno. Ko so jih nacisti mrcvarili, so baje celo nemški komunisti klicali na pomoč - policijo. "Nekaj nenavadno odvratnega je bilo v tej (...) zmagi brez boja enega dela naroda nad drugim", občuti ta znani zgodovinar odsotnost volje enega dela Nemcev, da bi se v času zmage nacizma bojevali proti drugemu delu Nemcev.² Tako so Nemce izpod Hitlerja odrešili v drugi svetovni vojni šele zavezniki, Združeni narodi, z neizmernim naporom in nepredvidljivim krvnim davkom vseh, tudi Slovencev. Drugače kot Nemci so Italijani proti fašistični Italijanski socialni republiki v Rezistenci tvegali svojo avtonomno državljansko vojno. Rezistenca zato ni le narodnoosvobodilna vojna, temveč tudi in še najbolj državljanska vojna. Vojna, ki je obnovila demokratično Italijo z zmago nje same v državljanski vojni, in ni bila le posledica poraza fašistične Italije v mednarodni vojni. To je osrednja ugotovitev in nosilna misel Pavonejeve knjige. Uveljavlja jo proti utrjenim pomislekom privržencev same Rezistence, ki se jim misel na državljansko vojno zdi nekaj nezaželenega, nekaj neljubega v preteklosti naroda, o čemer je najbolje molčati in to čimprej pozabiti. Nasprotno, ugotavlja in meni Pavone: dejstvo, da je Rezistenca vsebovala poleg patriotične in razredne tudi državljansko vojno, je za njo samo - kot zgodovinsko dejanje - in za samozavest Italijanov, danes in jutri, pomembna postavka na pozitivni strani njene bilance. To je bilo dejanje Italijanov znotraj suverene Italije, izbojevano v času svetovne vojne z vojskovanjem med Italijani samimi za zgodovinski značaj njihove države, za njen položaj med

² Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. "S. Fischer", Frankfurt 1958, str. 818.

državami, ki so skupno zavrnilo agresijo fašizma in ga vojaško porazile. Teza o Rezistenci kot o državljanski vojni je teza, ki povzdiguje zgodovinski pomen Rezistence same. Ni namenjena izničenju njenega dejanja niti rehabilitaciji domačega fašizma in kolaboracije z nemškimi okupanti.

Razume se, da ta teza ni kar prenosljiva na dogajanja v drugih deželah, ki so doživele agresijo držav osi in njihovo okupacijo in bile zmožne razviti lastno odporiško gibanje. Še najmanj pa je kar prenosljiva na dogajanje v Sloveniji. Nekatera okvirna dejstva, ki so bistvena za pojav državljanske vojne, so značilna za Italijo, za Slovenijo pa ne. In zato ima razhajanje med ljudmi v t.i. Ljubljanski provinci, večine v smer odpora, enega dela pa v smer kolaboracije, kot zgodovinski pojav različne značilnosti kot tiste, ki jih je imelo konfliktno razhajanje Italijanov. Zato ima teza o državljanski vojni v Sloveniji značaj, ki je po vsebini in po položaju nosilec konflikta nasproten tistemu, ki ga ima nosilna teza Pavonejeve knjige. Zato so tudi učinki navidez iste teze med seboj nasprotni. Tam dodatna potrditev vrednosti Rezistence, tukaj veličanje prostovoljne funkcionalne kolaboracije in razvrednotenje osvobodilnega boja.

Pavonejeva knjiga daje veliko možnosti za primerjavo med Rezistenco in našim NOB. V tem smislu je posebno zanimivo poglavje o katolikih in državljanski vojni v Italiji. Tudi z njihovega zornega kota vidimo, da gre za vojno nefašistične in protifašistične Italije proti Italiji fašistov, seveda, v splošnem okviru patriotične vojne proti nemškim okupatorjem in sami Nemčiji, ki jo vodita obe: spreobrnjena Kraljevina Italija bolj načelno, Rezistenca na območju Italijanske socialne republike pa dejansko. Tudi v Italiji se za katolike postavlja vprašanje, ali sodelovati s komunisti v Rezistenci, vendar ne tako prioritarno kot pri nas, kjer je to za nekatere bilo vprašanje nad vsemi drugimi. Pluralni značaj Rezistence, v kateri so poleg komunistov aktivno udeleženi socialisti, liberalci, levi demokrati in celo "Katoliški komunisti", olajšuje njihovo izbiro, kolikor je šlo za odpor proti okupatorju. Argument enciklike "Divini redemptoris" Pija XII., v kateri so politiki Slovenske ljudske stranke v Ljubljani in militantni katoliški integralisti okrog ljubljanske škofije videli kategorično prepoved vsakega sodelovanja, celo samo toleriranja odporiške Osvobodilne fronte zaradi vodilne vloge KPS v njej, je v Italiji, če sodimo po Pavoneju, sploh neznan ali vsaj neopazen. Pavone te enciklike niti ne omenja! To seveda ne pomeni, da ob vprašanju Rezistence ne bi bilo problemov s katoliškega vidika. Problemi so bili, in to hudi, tako za institucionalno katoliško Cerkev na vseh njenih ravneh kot tudi za vernike osebno. Le eden teh problemov je za katoliško cerkev po 8. septembru 1943 že razrešen: kdo bo v svetovni vojni zmagal, ni bilo več dvomov. Mimogrede zapišimo, da te ugodnosti ljubljanski škof in njegovi svetovalci jeseni 1941, ko so sprejemali svoje usodne odločitve v razmerju do slovenskega odpora in OF, od katerih se niso znali pozneje več odtrgati, pač niso imeli. Vsaj ne tako na dlani.

Preostale hude in nerešene probleme vidi Pavone na zanimiv način. Za večino italijanskih katolikov, pravi, ni skupno bivanje in skupno delovanje s fašisti v državi nikoli pomenilo kakega resnega problema vesti. Zdaj pa se jim je to

vprašanje odpiralo prek vprašanja, ki jih je zadevalo kot Italijane, kot državljane Italije. Ali so se - v skladu s splošnim cerkvenim naukom - dolžni podrediti tudi tuji oblasti, kolikor je ta oblast varuhinja reda? Tej tuji oblasti so se nemudoma podredili fašisti, celo podpirali so jo in so v ta namen in z njenim dovoljenjem ustanovili kvizlinško državo, Italijansko socialno republiko - RSI. Upreti se nemškimi okupatorjem, to je zdaj pomenilo tudi stopiti v vojno s fašistično, a domačo RSI. Že tako se v mednarodnih vojnah držav z državami zastavlja vprašanje, kako po vesti uskladiti konflikt med peto božjo zapovedjo in ubijanjem, ki je bistvo vojne. Zdaj, ko je postalo potrebno ubijati tudi druge Italijane, se je to vprašanje zastavilo še čisto drugače. Cerkvene oblasti so se znašle v zadregi, ko bi morale dati italijanskim vernikom jasna in nedvoumna napotila. Pavone našteje razne možnosti, ki bi jih katoliška cerkev imela v tej zadregi. Prva: nastopati v vlogi pastirja, ki postavlja čustva državljana na podrejeno mesto; druga: opravljati "benediktinsko" vlogo varovanja družbe pred kaosom; tretja: načelno sicer odrekati pokorščino oblasti, ki ni legitimna, toda hkrati sodelovati z njo v zadevah skupnega blagra, predvsem javnega reda. Vojno dogajanje je prinašalo svoje. Protislovna prizadevanja Cerkve, da bi se obdržala nad stranmi v spopadu, so se zlivala z neogibnostjo, da se tudi sama opredeljuje.

Pavone svari pred dvema poenostavitvama cerkvenega obnašanja v tem izjemnem položaju, ko je državljanska vojna Rezistence proti Italiji fašizma vključena v podobo velike mednarodne ideološke vojne zaveznikov (Združenih narodov) proti nacizmu in fašizmu. Prva poenostavitev je tista, ki vidi v vsem le igro božje previdnosti, v kateri vsi izpolnjujejo svojo nalogo, od škofa, ki nasilje preklinja, do partizana, ki ga počne. Druga poenostavitev, v katero zapadajo celo odlični zgodovinarji, pa precenjuje jasnost pogleda cerkvene strategije in njeno sposobnost obvladovanja lastnih notranjih nasprotij. (Tu se moramo spomniti podobnega opozorila, da zgodovinarji tudi komunističnemu gibanju v času vojne prisojajo veliko preveč sposobnosti strateškega predvidevanja.) - Seveda je v tistem času, ugotavlja Pavone, prišlo z vatikanskega vrha (italijanskim) škofom tudi nekaj navodil, ki so zadevala nove razmere.

Brzjavka vatikanskega državnega tajništva (apostolskemu delegatu) Cicognaniju 31. maja 1944 priporoča, da je treba ohranjati "držo superiorne nepriustranskosti v razmerju do oboroženega spopada" in se izogibati "izjavam, ki bi mogle imeti videz bodisi čisto političnega izrekanja, bodisi večje naklonjenosti eni izmed vojskujočih se strani" (str. 282). A ko je rimski kardinal-vikar Marchetti-Selvaggiani vprašal za nasvet, kako naj se obnaša ob dejstvu, da ga fašisti nagovarjajo, naj odvrča mladeniče od njihovega odpora proti vpoklicem v vojsko, mu je državni tajnik Svetega Sedeža Montini odgovoril z besedami, o katerih Pavone meni, da so po svojem smislu drsele od diplomatske previdnosti k dejanski tihi privolitvi (Trebalo se je "omejiti na priporočanje mirnosti in poslušnosti javnim oblastem. Dajati drugačna napotila bi pomenilo spustiti se v vprašanje, ki je še odprto." - str. 283). Medtem pa je že 15. oktobra 1943 tajnik vatikanske nunciature v Italiji Marchiani zmožgel odgovor, ki je posebno zanimiv za vprašanje drža-

vljanske vojne v Italiji. Takrat je fašistični prvak Graziani v pogovoru z njim terjal, naj se Cerkev opredeli ali vsaj javno pokaže, s kom simpatizira. Marchiani je v odgovoru poudaril nevtralnost Cerkve, "in toliko bolj Vatikana", kar ne dopušča nikakršnega "političnega posega v korist ene izmed vojskujočih se strani in v korist enega dela državljanov proti drugemu, ko gre za isto državo (nacijo)." Duhovniki imajo pač dolžnost, da vtepajo v glave pokoj, mirnost, red, da ravnajo tako, da ne bi nepremišljene akcije povzročale težkih represalij na škodo mnogih nedolžnih ali celotnega prebivalstva. Kakor mimogrede je Marchioni še dejal, da Cerkev "ne ostaja in ne more ostati nevtralna med dobrim in zlim" (str. 284-285).

Pavone meni, da vse navedene besede, kolikor že oznanjajo najvišja načela, posameznim vernikom niso pomagale, da bi se orientirali v položaju hudih stisk. Po njegovem mnenju izpričujejo izjave visokih predstavnikov Svetega sedeža polivalenco, saj niso "precizno pokazale, komu so namenjene obsodbe in opomini. Toda", opaza Pavone, "bolj ko se niža raven govorca, težavnejše postaja vzvišeno zagotavljanje ekvidistance in bolj se to govorjenje premika kar k dvoumnosti" (str. 284). To dvoumnost, ugotavlja Pavone, so Cerkvi v Italiji zamerili predvsem fašisti!

Ali lahko v Sloveniji v podobnem spletu vprašanj glede odnosa do odpora in kolaboracije opazimo v cerkvenih izjavah kako polivalenco, ekvidistanco ali dvoumnost, celo takšno, ki bi šla v nos predvsem fašistom? V tistih letih imamo na Slovenskem le enega slovenskega škofa, ki lahko - od okupantov neovirano - daje politične izjave in navodila vernikom (mariborski je bil dejansko jetnik). V severni Italiji, na bojnem območju Rezistence, jih nastopa veliko število. Pavone citira različne izjave vsaj osemnajstih škofov! Med njimi tudi videmskega.

Giuseppe Nogara, videmski škof, je 12. decembra 1943 na splošno priporočil pokoravanje tistim predpisom oblasti, ki zadevajo vzdrževanje reda. Priporočilo je bilo izrazito restriktivno. Pozneje, v marcu in aprilu 1944, je bil določnejši. Skupaj "z drugimi škofi Primorja" je obsodil nasilja (nemškega) okupatorja, a tudi nasilja in ekscese tistih, ki so se mu upirali. V pismu dne 30. novembra 1944 je svojo misel konkretiziral tako, da je župnike pozval, naj nagovarjajo partizane, da bi se prijavili Nemcem in jim izročili orožje. V Rezistenci je ta konkretizacija povzročila ogorčenje. Celo poveljstvo katoliško usmerjene brigade Osoppo je to pismo javno zavrnilo. In Krščanska demokracija, organizirana znotraj Rezistence, je potem pri škofu Nogari dosegla, da je pismo umaknil.

Ta primer iz neposredne sosesčine Slovenije neogibno vzbuja nekatere primerjave. Še bolj pa opozarja, da bo treba historično analizo stališč ljubljanskega škofa in škofije v celoti metodično primerjati z dogajanjem v bližnjem in širšem evropskem prostoru, poleg Italije vsaj še v Franciji, Belgiji in Nizozemski. Vsaj nekaj pa je očitno. Spodbujanje videmskega škofa, naj se partizani sami prijavljajo Nemcem, sodi v drugačno kategorijo cerkvenega opredeljevanja, kot pa je razlaga škofa Rožmana o grešnosti "zarote molka", ki jo je podal vernikom 30. novembra 1943 v pastirskem pismu "o nevarnosti brezbožnega komunizma." - Besedna

zveza "zarota molka" je vzeta iz mirnodobske enciklike "Divini redemptoris" Pija XI. (1937), kjer se nanaša na molk dela svetovnega tiska o zločinih Stalino-vega režima v Sovjetski zvezi. - V sobesedilu Rožmanovega pastirskega pisma, ki govori izrecno o "brezbožnem komunizmu pod krinko osvobodilne fronte in narodne osvobodilne vojske", ne da bi z besedo omenil okupacijo in Nemce, kaj šele njihovo nasilje, pa je mogla zahteva, naj verniki pretrgajo "zaroto molka", pomeniti le dolžnost prijavljati aktiviste OF in partizane okupatorjevim ali okupatorju podrejenim oblastem."Zelo se motijo tisti, ki mislijo, da morajo iz ljubezni molčati. Tako krivo pojmovana ljubezen ni krščanska krepost, marveč slabost in greh."³ In če je videmski škof po intervenciji demokristjanov v Rezistenci svoje navodilo umaknil, ni bilo nič podobnega opaziti v ravnanju škofa Rožmana, ki je vztrajno preziral pisma, s katerimi so se kristjani v OF nanj obračali.

Nediferencirane obsodbe nasilja so postajale določnejše, če so žrtve nacifašizma bili duhovniki, ugotavlja Pavone. Padovanski škof, sicer avtor patriotičnih manifestacij v fašističnem smislu, je protestiral proti aretacijam nekaterih duhovnikov, sklicujoč se na njihov status "svetih oseb", ki da velja po določenih konkordatov tako v Italiji kot v "Velikem nemškem rajhu". Škof v Reggio Emiliji je 30. januarja 1944 javno nastopil proti ustrelitvi duhovnika, ki je dal zatočišče partizanom in zavezniškim letalcem. Pavone dodaja: z duhovnikom je bilo ustreljenih še osem oseb, a o njih je škof molčal (str. 289).

Škof iz Pontremolija, ki je bil po vojni odlikovan z vojaškim odlikovanjem za udeležbo v Rezistenci, je 1946 o svojem obnašanju v kritičnem vojnem času takole zapisal: "Vedno smo bili nepristranski, skušali smo biti v stiku z vsemi poveljstvi vojskujočih se strani." Te besede navaja Pavone kot posebno očiten dokaz o "prekrivanju ravni" v cerkvenih stališčih (str. 290). Dodaja še, da so bile izrečene v času zaostrovanja hladne vojne, ko so se cerkvena hierarhija in demokristjanski vrhovi začeli odmikati od tradicije Rezistence. Toda le nekaj let pozneje so isti faktorji spet začeli poudarjati prispevek katolikov v Rezistenci. Ob tem pojavu Pavone pravi: "(...) protislovje je tičalo v stvareh samih."

Sveti sedež ni nikoli priznal kvizlinške RSI, in to vzlic temu, da je fašistična vlada grozila z odpovedjo lateranskih pogodb. Bil pa je pripravljen ostati v neuradnih, zaupnih stikih z njo (nota vaticanskega državnega tajnika kardinala Maglioneja 27. septembra 1943). Fašisti so grozili z možnostjo, da ustanovijo samostojno italijansko državno cerkev. V splošnem pa so bili, pravi Pavone, ogorčeni, da Cerkev ne vrača svojega "dolga hvaležnosti", s katerim jo je fašizem po njihovem prepričanju zadolžil. Po Mussolinijevem navodilu je njihovo glasilo opozarjalo Cerkev, da se fašisti bojujejo proti njenim stoletnim in nespravljivim sovražnikom. Zakaj se duhovniki ne postavijo na stran tistih, ki se bojujejo "proti masonskemu sektarizmu, proti boljševizmu, proti ateizmu in proti anarhiji", se je čudila 'Corrispondenza repubblicana' (str. 293). Le majhna manjšina cerkvenih ljudi se je odkrito postavila na stran fašistične vlade. Veliko zajetnejša manjšina

³ Ljubljanski škofijski list LXXX, 30.11. 1943, št. 11.

se je postavila na stran odporikov. Nekateri so celo postali kaplani partizanskih enot, tudi garibaldinskih (pod vodstvom komunistov). Mussolini je v pogovoru s patrom Eusebijem 26. septembra 1944 potožil, da "župniki bijejo plat zvona, kadar zagledajo črne srajce, da bi opozorili rdeče srajce."

V Italiji se je Cerkev zavedala, piše Pavone, da s takšno politično ideološko navzočnostjo v Rezistenci deluje proti vplivu ideologij, ki so zanjo nevarne. Še posebno je na tak način obrnila sebi v prid tudi težnjo komunistov, da vidijo duhovščino na strani Rezistence, ker jim je to pomagalo pri uveljavljanju politike uporniške enotnosti z demokristjani. V tem smislu je papež Pij XII. odobril v oktobru 1944 na zahtevo milanskega nadškofa kardinala Alfreda Schusterja versko pomoč partizanom in različne oblike navzočnosti kaplanov v uporniških enotah (str. 295).

Pavone nadalje ugotavlja prizadevanja Cerkve v še okupiranem Rimu in severni Italiji, da bi v kriznih razmerah vsaj v nekaterih funkcijah nadomestila odsotno legitimno državo. To je bil dodaten razlog zanjo, da se izogiba opredeljevanju, tudi ko je šlo za stranke v Rezistenci. Samostani so dajali zatočišče vsem, ne glede na politično pripadnost (navaja primer Pietra Nennija). Ob tem bi se lahko spomnili naše kartuzije Pleterje. V Italiji očitno ne bi bila tako izjemna, kot je bila pri nas. Z zadoščenjem je Il Popolo 20. februarja 1944 zabeležil izjavo nekega rešenca po cerkveni poti: "Vsaj petdeset let ne bo v Italiji več mogoče razpihovati antiklerikalizma!" Ob teh lepih prizorih Pavone vendarle poziva k realističnosti. Navede dejstvo, da so ob raciji v rimskem getu v nekaterih cerkvenih zavodih terjali, da otroke krstijo, preden jim dopustijo zatočišče (str. 298).

Temeljni odnos mnogih duhovnikov do Rezistence je izrazil cremonski škof Giovanni Cazzani: "Italijanski kler ne more nasprotovati večini italijanskega ljudstva, ki nasprotuje fašizmu" (str. 299). Na duhovniškem posvetu o "primerih vesti" v Comu je znan duhovnik presojal: "(...) rešitev je ena edina in zanesljiva: upreti se Nemcem, temu neupravičenemu tujemu okupatorju, in njihovim sodelavcem, v mejah, ki jih postavljajo božje zapovedi". Zavračanje kolaborantov se je izrazilo tudi v zelo odmevnem dejstvu, da je kardinal in nadškof Schuster konec oktobra 1943 pred polno milansko stolnico prepovedal spovednikom, da bi dali odvezo ovaduhom, ki so v službi Nemcev. Mesec dni pozneje pa ljubljanski škof in njegovo pastirsko pismo proti "zaroti molka"! Dva katoliška svetova?

Navzočnost katolikov in delov Cerkve v Rezistenci, neogibno v vseh treh njenih vojnah, patriotični, državljanski in razredni, je zbujala pri "laičnih" odporikih protislovna čustva, ki so bila zrcalna podoba strahov in želja katolikov. Želeli so, da bi se Cerkev postavila na pravo stran, in bali so se, da se to ne bi zgodilo čez mero. Ermanno Gorrieri, demokristjanski partizanski poveljnik Claudio, je o tem po vojni zapisal očitno resnico. Med katoliki se je uveljavilo prepričanje, da bo njihova organizirana navzočnost v oboroženem uporniškem boju pomenila pravico, da po dnevu osvoboditve sodelujejo pri izgradnji nove demokratične države. Zanje pravica, za druge vsaj politična konkurenca, če že

ne kar nezaželena možnost, da politični katoliki ublažijo ostrino (revolucionarnost) Rezistence (str. 302).

In pri nas? Politično konkurenco kristjanov v Osvobodilni fronti je KPS lahko brez odpora odpisala že 1943. Ljubljanska škofija jim ni naklonila niti najmanjše podpore, priznala jih je zgolj kot očitne grešnike in nasprotnike, brez vsakršne, vsaj malce modre ambivalence. Iz okolja te škofije še ni bilo poskusa, da bi primerjali svoje doživetje z doživetji drugih okolij. Morda bi našli dovolj spodbude za tak poskus, če bi vedeli, da sodi v pojav italijanske Rezistence tudi podobica Kristusa z besedilom: "Ti, ki si izvir svobodnega življenja, daj nam moč upora." Upora Rezistence. Podobico hranijo v muzeju tega gibanja v ne tako oddaljeni Padovi.

Janko Pleterški

THE CIVIL WAR IN ITALY AND SLOVENIA

S u m m a r y

The title of the book, "A Civil War" refers to the central determiner which the author has detected in the morale of the Italian Resistenza (resistance). In the author's view, however, this determiner is neither unique nor the first. To start with, C. Pavone discusses a patriotic war, then civil and finally, a class war. Historians who study the history of Slovenia should distinguish between the last two types. Pavone does not explain his understanding of the term "civil war" which he obviously considers understandable in itself. He points out, however, that there is something in the structure of the Resistenza which is of value to Italian history and the future. The civil war element of the Resistenza provides a solution to the central question regarding Italian democracy. It also answers the problem of the "Weimar nightmare" or "Weimar syndrome", i.e. the fear of the Italian anti-fascists that fascism in Italy could only be destroyed by the military defeat of the State itself. Fortunately for them, by their participation in the Resistenza, which was also fighting against the formation of the fascist Social Republic, the Italians accepted the risk of an autonomous civil war. The Resistenza was not only a national liberation war but also a civil war against domestic fascism. By winning this civil war, democratic Italy was able to renew itself. It was not merely the consequence of being defeated in the international war.

The book offers many opportunities for comparison between the Resistenza and the national liberation anti-fascist resistance in Slovenia in which the communists were the leading political force. Particularly interesting, in this respect, is the role of the Catholics in the Italian Civil War. A comparison shows a different attitude of the Italian bishops to that of the bishop of Ljubljana, which was totally anti-communist. The Italian Catholics had an easier choice vis-a-vis resistance against the occupier due to a pluralist character of the Resistenza in which, apart from the communists, the liberals, left wing democrats and even "the Catholic communists" were actively participating. The argument of the encyclical "Divini Redemptoris" by Pius XI. in which the politicians of the Slovenian National Party and militant Catholic integrationalists of the Ljubljana diocese saw a categorical ban on cooperation or even toleration of the National Liberation Front, was quite insignificant in Italy. There, the Church was aware that its presence in the Resistenza warranted against the influence of ideologies which it deemed dangerous. In this way the Church took advantage of the communists who wanted to see the clergy on the same side as the Resistenza in order to achieve political unity with the Christian Democrats. In view of this and at the request of Cardinal Alfred Schuster, the Archbishop of Milan, Pope Pius XII approved the religious support of the partisans and the presence of chaplains in resistance units. With regards to the Church's attitude in this extreme situation, Pavone warns against two kinds of oversimplification. The first would be for the Church to see in everything a mere play of God's providence where everyone executes their tasks. The second would be to overestimate the ability of the Church for strategic anticipation and ability to manage its internal conflicts. Because of their presence in the Resistenza, the Catholics and the Church members felt that after liberation day they would be entitled to participate in the building of a new democratic state. What they considered a right was for others at least political competition. The Diocese of Ljubljana, on the other hand, did not give any support to the Christians participating in the Liberation Front. It only acknowledged them as obvious sinners and enemies, without any trace of that ambivalence which was shown by the Church in Italy.

Historična dokumentacija

Tone Ferenc

Viri o rasnih pregledih Slovencev pod nemško okupacijo

V poslednjih letih sem pogledal veliko večino gradiva nemškega okupatorja v Sloveniji v raznih arhivskih in drugih zavodih. Razen še vedno nedostopnega gradiva iz 2. svetovne vojne v graškem in celovškem deželnem arhivu je tako mogoče prikazati vire o rasnih pregledih Slovencev pod nemško okupacijo v letih 1941-1945. O rasnih pregledih in ocenjevanju Slovencev pod nemško okupacijo sem pisal predvsem v svoji monografiji Raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945 (Založba Obzorja, Maribor 1968, v srbohrvaškem prevodu 1979). Nekaj dokumentov sem objavil v zbirki Quellen zur national-sozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945 - Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941-1945, ki je izšla pri isti založbi v Mariboru 1980. leta (dalje: Ferenc, Quellen). V tukajšnjem poročilu o virih objavljam tudi nov vir, ki sem ga dobil šele pred kratkim, torej po izidu omenjenih publikacij.

Rasno pregledovanje in ocenjevanje Slovencev med drugo svetovno vojno imamo lahko za posebnost nemškega nacističnega okupacijskega sistema, saj ne poznamo zasedene ali nemškemu rajhu priključene pokrajine, v kateri bi nacisti rasno pregledali in ocenili skoraj vse prebivalstvo.

Zaradi boljšega pregleda bom prikazal to temo po skupinah rasno pregledanega in ocenjenega prebivalstva Slovenije in bom upošteval tudi tiste dotedanje prebivalce Slovenije, ki niso bili Slovenci, pa so jih tudi pregledali in ocenili. V celoti gre za te skupine: I. prebivalce, ki jih je nemški okupator spomladi 1941. leta določil za izgon, II. prebivalce, ki so se prijaviili za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo (Steirischer Heimatbund) in Koroško ljudsko zvezo (Kärntner Volksbund), III. slovenske izgnance v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji, IV. otroke partizanov in ubitih talcev (t.i. ukradene otroke), V. Nemce iz Ljubljanske in Reške pokrajine, ki so se prijaviili (optirali) za preselitev iz teh pokrajin.

Naj opozorim, da je zločine raznarodovanja, rasizma in "kraje" otrok obravnaval 8. sodni proces pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu od oktobra 1947 do konca marca 1948 in zločince tudi obsodil na časovne kazni. Na zatožni klopi je sedelo 14 funkcionarjev iz glavnega štabnega urada za utrjevanje nemštva, glavnega urada Volksdeutsche Mittelstelle, glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS in glavnega urada SS "Lebensborn". Gradivo tega

procesa je v dveh zbirkah. Širša zbirka je ciklostilirana objava vsega procesnega gradiva z dokumenti v izvirnem jeziku: Official Transcript of the American Military Tribunal No I in the matter of United States of Amerika against Ulrich Greifelt and all defendants, sitting at Nuremberg, Germany on 10 October 1947, Vol. I-LII. Zbirka ima več tisoč strani in torej precej gradiva o množičnem izganjanju Slovencev in ponemčevanju slovenskih otrok. Vendar imajo to zbirko, ki sem jo jaz uporabljal v arhivu Glowne Komisije Badan zbrodny hitlerowskih v Polsce (Glavne komisije za raziskavo hitlerjevskih zločinov v Poljski) v Varšavi leta 1961, le redki zavodi. Druga zbirka Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10 (Nuernberg October 1946 - April 1949, vol. IV and V, The RuSHA Case, Washington 1950) ima mnogo manj gradiva, le obtožnico in sodbo, odlomke stenografskega zapisnika obravnave in najpomembnejše dokumente, prevedene v angleščino. Ta zbirka je v knjižnici Inštituta za mednarodno pravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. Tudi v tej zbirki so dokumenti o Sloveniji.

Najpomembnejše gradivo o rasnih pregledih in ocenjevanju Slovencev bi pričakovali v arhivskem fondu glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS (Rasse- und Siedlungshauptamt SS), ki je v nemškem Zveznem arhivu v Koblenzu (Bundesarchiv Koblenz, Potsdamerstrasse 1) z oznako NS 2. Po pregledu tega že precej časa natančno urejenega arhivskega fonda sem bil glede gradiva za Slovenijo zelo razočaran. V gradivu rasnega in kolonizacijskega urada (Rasse- und Siedlungsamt), ki je bil sestavni del glavnega urada in ga je vodil prof. dr. Bruno Kurt Schultz, so ohranjeni samo posamezni dokumenti. Vse, kar sem našel za Slovenijo, je le pismo načelnika glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS Otta Hofmanna (bil je najmanj enkrat v Sloveniji, kjer si je ogledal del rasnih pregledovalcev in ocenjevalcev) dr. Schultzu 18. novembra 1941. V njem pravi tole: "SS-Obergruppenführer Heydrich mi je danes poslal končno poročilo preselitvenega štaba Koroška pri komandantu varnostne policije in v/arnostne/s/lužbe/. Bistven del tega poročila tvori Vaš sestavek: "Rasna sestavina in ocena prebivalstva Gorenjske in Mežiške doline," ki prikazuje izid Vaše dejavnosti kot vodje izpostave Jugovzhod. Vam in Vašim sodelavcem izražam svojo zahvalo in priznanje za opravljeno delo." Vendar tega poročila v arhivskem fondu nisem našel. Vsebine tega pisma pa se bomo spomnili, ko bom obravnaval vprašanje virov o rasnem pregledovanju in ocenjevanju na Gorenjskem.

Rasno pregledovanje in ocenjevanje prebivalstva v zasedeni Sloveniji je imelo dvojni, morda celo trojni namen, in to: 1. izločiti iz nenemškega t.i. arijskega prebivalstva tiste, ki zaradi slabe "rasne sestave" nimajo možnosti za ponemčenje in ne morejo ostati doma niti v vojnem času, 2. izločiti iz tiste tretjine Slovencev, predvidenih za izgon, osebe z dobro "rasno sestavo", da jih ne bi "poklonili" tujemu narodu, kajti iz dobre resne sestave izhajajo tudi dobre značajske lastnosti človeka, 3. ugotoviti rasno podobo zasedenih slovenskih pokrajin.

Nacistični rasni teoretiki, med njimi zlasti dr. Hans F.H. Günther, čigar dela so bila podlaga za esesovsko prakso ocenjevanja ljudi, so poznali šest evropskih

ras, in to: 1. nordijsko, 2. falsko, 3. dinarsko, 4. zahodno, 5. vzhodno in 6. vzhodnobaltsko. Vsaka od teh ras le redkokdaj nastopa sama, temveč v mešanici z eno ali več rasami. Kadar gre za harmonično zmes ras, gre za t.i. izravnane mešance (ausgeglichene Mischlinge); ko pa ena rasa vidneje izstopa, gre za t.i. neizravnane mešanice (unausgeglichene Mischlinge). Nacistični rasni teoretiki vseh teh šestih ras seveda niso imeli za enakovredne, saj jim je bila najidealnejša nordijska rasa in šele precej za njo druge rase, po prej navedenem redu.

Pri rasnem pregledovanju in ocenjevanju so uporabljali dve vrsti pregledov, in to t.i. "grobi izbor" (Grobauslese), ki ga je preiskovalec opravil v kakšni minuti, seveda površinsko, in t.i. "natančni izbor" (Feinauslese), ki je skupaj s pogovorom s preiskovancem trajal do pol ure. Pri grobem rasnem pregledu so rasni preiskovalci dali pregledanim eno od štirih "rasnih kakovostnih ocen", in to: I. sehr gut - zelo dobro, II. gut - dobro, III. durchschnittlich - povprečno in IV. rassisch ungeeignet - rasno neustrezno. Glede na rasno sestavo pa so to pojmovali takole:

I. rein nordisch und rein fällisch, erbgesundheitlich und leistungsfähig erstklassig - čisto nordijska in čisto falska, dednozdravstveno in delovnozmožno prvorazredna,

II. vorwiegend nordisch und fällisch mit harmonischem Einschlage von dinarisch und westisch, ferner ausgeglichene Mischlinge von nordisch- fällisch mit dinarisch- und westisch, ferner Dinarier, soweit sie nicht dem Gesamtrassenbilde des deutschen Volkes zu fremd erscheinen - večinoma nordijska in falska rasa s harmonično primesjo dinarske in zahodne; dalje izravnani mešanci nordijsko-falske rase z dinarsko-zahodno; dalje dinarci, kolikor ti niso preveč tuji glede na celotno rasno podobo nemškega ljudstva;

IV. unausgegliche Mischlinge, rein ostrisch, rein ostbaltisch, ferner Personen mit ausseneuropäischem Einschlag, Fremdblutige - vorderasiatische, orientalisch, negroid - ausserdem erscheinungsbildlich schwer Erbkrankte - neizravnani mešanci, čista vzhodna rasa, čista vzhodnobaltska rasa; dalje osebe z neevropsko primesjo, tujekrvni - prednjeazijska, orientalska, negroidna, mongoloidna - poleg tega že na prvi pogled opazni hudo dedno bolni.

I. Rasni pregled in ocenjevanje za izgon predvidenih prebivalcev

Državni komisar za utrjevanje nemštva Heinrich Himmler, ki je aprila 1941 v Celovcu in Mariboru izdal smernice za izgon "tujerodnih prebivalcev" Spodnje Štajerske, Gorenjske in Mežiške doline, in načelnik glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS Otto Hofmann sta za rasne preglede in ocenjevanje prebivalstva v zasedenih slovenskih pokrajinah spomladi in poleti 1941, ne glede na njihovopredvideno usodo, že konec marca ali v začetku aprila 1941 določila t.i. izpostavo za Jugovzhod rasnega in kolonizacijskega urada, ki ga je vodil že omenjeni esesovski podpolkovnik Schultz. Tega funkcionarja so tudi dodelili preselitvenima štaboma v Mariboru in na Bledu kot vodjo II. (rasnega) referata.

Kot priča nekaj pri nas ohranjenih podatkov, je 18 rasnih preiskovalcev (Rasse-Eignungsprüfer), "samih izkušenih moči, ki so delale že na Vzhodu in tudi pri akcijskem uradu Zahod", pod njegovim vodstvom kot posebno skupino za izgon predvidenih prebivalcev pregledalo in ocenilo najprej, in to od 23. aprila do 25. maja 1941, prebivalstvo Posavja in Obsotelja, ki je bilo skoraj v celoti predvideno za izgon. Pregledali in ocenili so 70.162 oseb. Ko so končali to pregledovanje, so 27. maja začeli pregledovati priseljence na Spodnjo Štajersko po 1. 1. 1914, ki so tudi bili predvideni za izgon, in jih do 28. junija 1941 pregledali in ocenili 42.520.

II. Rasni pregled in ocenjevanje prijavljenih za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo in Koroško ljudsko zvezo

Rasno pregledovanje in ocenjevanje te skupine prebivalstva, ki se je v posebnih razmerah množičnega zapiranja in izganjanja ljudi ter močne nacistične propagande in demagogije množično prijavilo v nacistični raznarodovalni društvi Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) in Koroška ljudska zveza (Kärntner Volksbund), je na Spodnjem Štajerskem, v Mežiški dolini in na Gorenjskem potekalo vzporedno. Razlika je bila v številu rasnih preiskovalcev in v tem, da so v Mežiški dolini in na Gorenjskem pregledovali in ocenjevali vse prebivalstvo, na Spodnjem Štajerskem pa prijavitelje v Štajersko domovinsko zvezo kot posebno skupino, ker so dve skupini oseb, predvideni za izgon, do takrat skoraj že pregledali. Na Spodnjem Štajerskem so v okviru delovanja sprejemnih komisij za Štajersko domovinsko zvezo rasno pregledovali in ocenjevali prijavitelje od 5. junija do 15. septembra 1941, vendar le v okrožjih Ljutomer, Ptuj, Maribor-mesto, Maribor-podeželje in Celje, ker so v okrožjih Brežice in Trbovlje zaradi množičnega izгона prebivalstva sprejem v Štajersko domovinsko zvezo opravili pozneje. V omenjenih petih okrožjih so pregledali in ocenili 321.252 oseb in so 124 osebam dali rasno oceno I, 57.897 oceno II, 221.672 oceno III in 41.559 oceno IV.

V Mežiški dolini sta dva rasna ocenjevalca začela pregledovati prebivalstvo že 17. aprila, torej še isti dan, ko so v Beogradu podpisali brezpogojno vdajo jugoslovanske kraljevske vojske, in sta do 3. maja 1941 pregledala in ocenila 19.442 oseb. 16 družinam sta dala rasno oceno I, 2063 oceno II, 3511 oceno III in 944 oceno IV. Natančnejši podatki so razvidni v sklepnem poročilu preselitenega štaba Koroška pri komandantu varnostne policije in varnostne službe na Bledu, ki sem ga našel pred poldrugim letom v Zveznem arhivu v Koblenzu in ga objavljam kot prilogo.

Za Gorenjsko za sedaj še nimamo na voljo tako natančnih podatkov kot za Spodnjo Štajersko in Mežiško dolino. Imamo podatke za t.i. območje Save Dolinke in Save Bohinjke, kar najbrž pomeni okrožje Radovljica. Pregledali so 9.330 družin in 6.703 posameznike ali skupaj 34.335 oseb. 71 družinam so dali oceno I, 5.621 oceno II, 9.275 oceno III in 1066 oceno IV. Podatki so tudi za mesto Kranj, v katerem so pregledali 1860 družin in 2076 posameznikov ali skupaj

8.566 oseb in so 10 osebam dali oceno I, 2.282 oceno II, 6.354 oceno III in 118 oceno IV. So pa tudi podatki za štiri različna neimenovana območja Gorenjske, na katerih so pregledali 14.086 družin in 10.747 posameznikov in 83 dali oceno I, 10.900 oceno II, 24.398 oceno III in 3.088 oceno IV.

Viri, iz katerih sem navedel te podatke, so:

1. Za Spodnjo Štajersko je dr. B.K. Schultz 10. septembra 1941 kot vodja 22. referata preselitvenega štaba za Spodnjo Štajersko napisal zelo obsežno "poročilo o narodnih in rasnih razmerjih Spodnje Štajerske" (Bericht über die Volks- und Rasseverhältnisse der Untersteiermark). Poročilo v osmih poglavjih obravnava: I. območje (str. 1-3), II. zgodovinski opis območja in njegovih ljudi (str. 4-19), III. narodnostni boj (str. 20-37), IV. prehodne cone in oblike ljudske kulture (str. 58-57), V. gospodarsko in socialno sestavo Spodnje Štajerske (str. 58-74) s prilogami 1 - veleposest na Spodnjem Štajerskem pred /1./ svetovno vojno, 2 - velikost posesti in reja živine v krajih Babinci in Noršinci v okrožju Ljutomer, 3 - velikost posesti in reja živine v krajih Cuber, Grezovčak, Železne Dveri, Radomerje in Pristava v okrožju Ljutomer, VI. prehrabne in zdravstvene razmere (str. 75-81) s prilogo 1 - meritve otrok iz Spodnje Štajerske, VII. rasna sestava prebivalstva (str. 82-94) s prilogama 2 - skupine rasnih ocen na Spodnjem Štajerskem in 2 - deleži ras, VIII. prebivalstveno-politična opažanja (str. 95-102) s prilogami 1 - literatura o Spodnji Štajerski, 2 - število obravnavanega prebivalstva, 3 - ugotovitve esesovskega desetarja Walterja Spöhringa v kraju Št. Lenart v okrožju Ptuj, 4 - ugotovitve esesovskega desetarja Spöhringa v krajih Žetale, Partin in Navarda.

Schultzevo poročilo so po vojni našli v Mariboru, najbrž v arhivskem fondu urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Mariborska podružnica Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo ga je prepisala in izvornik poslala Državni komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Jugoslavijo v Beograd. Vendar ga v njenem dolgo časa neurejenem in tudi slabo dostopnem arhivskem fondu v Arhivu Jugoslavije še nismo našli. Ohranila pa sta se dva overovljena prepisa, in to eden v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani in drugi v arhivu Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu. Uvodni del poročila in tisti del, ki obravnava rasno sestavo prebivalstva Spodnje Štajerske, sem objavil kot 127. dokument (str. 247-261) v zbirki Quellen.

Ohranila pa sta se tudi dva grafična pregleda z odstotki posameznih rasnih ocen I-IV v okrajih Maribor-desni breg in Konjice za priseljence po letu 1914. Pregleda, za katera sodim, da sodita k omenjenemu Schultzevemu poročilu, sta v Arhivu Republike Slovenije, v arhivskem fondu Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo, fasc. 3. V gradivu Štajerske domovinske zveze, ki ga hrani arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor, pa sta se ohranili poročili o rasnem in političnem pregledu prebivalcev Ribnice na Pohorju od 2. do 5. avgusta 1941, in to v izvorniku in Luč v Savinjski dolini od 16. do 20. junija 1941, in to v prepisu.

Škoda, da Schultzevo poročilo ne navaja absolutnih podatkov o številu oseb, ocenjenih z eno od štirih rasnih ocen, temveč le odstotke ocenjenih v posameznih krajevnih skupinah Štajerske domovinske zveze oziroma v občinah. Drugi viri namreč navajajo absolutno število ocenjenih z eno od štirih ocen.

2. Za **Gorenjsko** še nismo našli takšnega poročila kot za Spodnjo Štajersko, čeprav je moralo obstajati, kot smo lahko izvedeli iz Hofmannovega pisma Schultzu. Podatke iz takšnega poročila je uporabil uradnik iz urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, Hans Koch. Njegovo poročilo, ki je z gradivom Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo prek njej nadrejene državne komisije prišlo v arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu, sem objavil v zbirki Quellen kot dok. 177 (str. 348-349). Del arhiva preselitvenega štaba za Gorenjsko in Mežiško dolino je po vojni zaplenila OZNA za Slovenijo. V njej je namreč neki referent po tem gradivu sestavljal elaborat o političnem in rasnem pregledu prebivalcev Gorenjske, ki je najbrž ostal slabo izdelan le v rokopisu. To gradivo ali vsaj njegov del je nato arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve Republike Slovenije izročil Arhivu Slovenije in je zdaj v Arhivu Republike Slovenije, drugi del pa takratnemu arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, ki je zdaj dislocirana enota Arhiva Republike Slovenije. Vendar pregled tega gradiva pokaže, da je imel sestavljalec omenjenega elaborata pred seboj tudi dokumente, ki jih še nismo našli.

Med rasnim pregledovanjem in ocenjevanjem Gorenjcev, kjer so delali le trije rasni preiskovalci (o začetni sestavi preselitvenega štaba za Gorenjsko in rasnih preiskovalcev glej: Ferenc, Quellen, dok. 59, str. 102-103), je že omenjeni esesovski general Otto Hofmann od 13. do 18. maja 1941 obiskal Spodnjo Štajersko in Gorenjsko. Po pogovoru s šefom civilne uprave za Gorenjsko in Mežiško dolino Franzem Kutschero na Bledu in nato z referentom iz urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu dr. Ernstom Fährndrichom je za rasno ocenjevanje Gorenjcev predlagal razdelitev ocene III v III plus (+) in III minus (-) in s III+ ocenjeni prebivalec bi moral na ponemčenje v Nemčijo, medtem ko bi ocenjenega s III- izgnali v Srbijo, enako kot tiste z oceno IV (glej Ferenc, Quellen, dok. 71, str. 124-126). Kaže, da so pri ocenjevanju nato tudi tako ravnali, le da iz razlogov, ki jih tu ne omenjamo, tistih z ocenama III+ in IV niso mogli izgnati ne v Nemčijo in ne drugam.

Ker še nismo našli celotnega poročila o rasni preiskavi in ocenitvi prebivalstva Gorenjske, ki ga je, kot že vemo, Hofmann v pismu omenil Schultzu, še ne vemo za celotno število pregledanih in ocenjenih oseb na Gorenjskem. Ne vemo, iz kakšnih razlogov niso pregledali okoli dva tisoč družin oziroma okoli deset tisoč oseb. To namreč zvemo iz poročila referenta dr. Friedricha Kürbischa v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu 2. novembra 1942, v katerem pravi: "Pri dosednji obdelavi kartoteke RuS/Rasse- und Siedlung - op. T.F./ se je pokazalo, da po priposestvovanju Gorenjske pri pregledu ni bilo upoštevanih okoli 2000 družin in da so se pokazale najrazličnejše pomanjkljivosti

in graje". Poročilo navaja, da so se ob obisku šefa civilne uprave dr. Friedricha Rainerja v omenjenem uradu dogovorili, "da bodo opravili rasno preverjanje Gorenjcev po obliki, ki še ni natančno določena". Vendar je dr. Kürbisch nato predvidel, da bo rasni pregled zakrinkan kot zdravniški pregled, da ne bi vznemirjali prebivalstva. V Kürbischevem osnutku poteka rasnega pregleda beremo tudi tole: "Treba je doseči, da bo po enakem postopku in smernicah opravljen tudi rasni in zdravniški pregled prebivalstva Spodnje Štajerske, da bi v tem prostoru ustvarili enake pogoje." Seveda se nam tu takoj postavita dve vprašanji: 1. zakaj naj bi še enkrat opravili tako velikopotezen pregled vsega prebivalstva pod nemško okupacijo Slovenije in 2. ali so se takšnega pregleda tudi lotili. Na prvo vprašanje ne moremo odgovoriti zanesljivo, najbrž se je dr. Kürbischu, ki je bil kot esesovski poročnik nekaj časa tudi referent v uradu komandanta varnostne policije in varnostne službe na Bledu, prejšnji pregled zdel premalo natančen in premalo zanesljiv. Na drugo vprašanje lahko odgovorimo, da tako novega velikopoteznega rasnega pregleda nacisti niso utegnili opraviti ne na Gorenjskem in ne na Štajerskem.

3. Za **Mežiško dolino** sem v Zveznem arhivu Koblenz, v arhivskem fondu glavnega štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva (R 49/644), pred poldrugim letom našel celovito poročilo preselitvenega štaba za Koroško o opravljenem političnem in rasnem pregledu prebivalstva od 17. aprila do 3. maja 1941. Poleg zelo natančnih podatkov o rasnih ocenah prebivalstva po občinah navaja tudi politične ocene (1 - vodilno nemški, 2 - nemški, 3. ravnodušen, 4. slovenski, 5 - vodilno slovenski), število Nemcev, ki je precej manjše, kot pa so ga navajali razni nemški publicisti, število predvidenih za izgon v Srbijo (E - Fälle), Nemčijo (A - Fälle) in tistih, ki naj še ostanejo doma (V - Fälle). To poročilo objavljam kot priložo. Še od prej poznamo dnevno poročilo komisije, ki je 19. aprila 1941 pregledovala prebivalce Prevalj (glej Ferenc, Quellen, dok. 25, str. 65) in delni poročili za Mežico (18.4.) in Črno (4.5.). Tu se seveda postavlja vprašanje: če so se pri nas ohranila ta tri dnevna oz. delna poročila, zakaj se niso tudi druga, in če so se morda le, kje so.

III. Rasni pregledi slovenskih izgnancev v Nemčiji

Iz nekaterih obrobnihi virov vemo, da so rasno pregledovali tudi še slovenske izgnance iz Posavja in Obsotelja v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji. Tam so jih namreč glede na njihovo rasno oceno delili na: 1. "sposobne za ponemčenje" in 2. "nesposobne za ponemčenje" in pozneje prvo skupino še na sposobne za naselitev v vzhodni Evropi in na tiste, ki to niso. Dne 18. maja 1942 je Himmler iz Hitlerjevega glavnega stana pisal v Berlin: "Ukazujem, da Slovence, ki so izseljeni v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle, rasno pregledajo enako kot Volksdeutscherje. Ne zadostuje mi preiskava, ki so jo opravili v nekaterih taboriščih le na pogled in je imela večinoma odklonilen izid. Nasproti temu izidu menim, da je večino Slovencev, ki so zelo spodobno in čisto ljudstvo, mogoče

ponemčiti." (Ferenc, Quellen, dok. 222, str. 435). V Arhivu Republike Slovenije (bivši arhiv Inštituta za novejšo zgodovino) se je ohranil sveženj kartoteke izgnancev iz natančnejše rasne preiskave, opravljene v Nemčiji. To kartoteko je nekdo po vojni prinesel iz Nemčije.

IV. Rasni pregledi otrok partizanov in ubitih talcev

Po do sedaj še ne najdenem Himmlerjevem odloku z dne 24. januarja 1942 in izvršilnih določbah glavnega državnega varnostnega urada v Berlinu z dne 24. marca 1942 so nacisti izganjali v nemška taborišča Volksdeutsche Mittelstelle, v nekaj primerih pa tudi v koncentracijska taborišča, najožje sorodnike. (zlasti tiste, ki so živeli v istih gospodinjstvih s partizani in ubitimi talci) partizanov in ubitih talcev. Iz Spodnje Štajerske so jih zbirali v celjski zunanji osnovni šoli, z Gorenjskega pa najprej v Škofovih zavodih v Št. Vidu nad Ljubljano in nato v gradu Goričane pri Medvodah. Po Himmlerjevih smernicah z dne 25. junija 1942 naj bi otroke do 12. leta starosti rasno pregledali in ocenili ter tiste z dobro rasno oceno odpeljali v domove "Lebensborn," kjer bi bili na voljo Nemcem za posvojitve, oz. v posebna prevzgjališča. Vendar so otroke ločili od odraslih le na Spodnjem Štajerskem v dveh "akcijah" avgusta 1942, v nadaljnjih štirih takih "akcijah" do junija 1943 pa ne, kakor tudi ne na Gorenjskem. Višji vodja SS in policije v 18. vojnem okrožju Erwin Rösener je 8. avgusta 1942 pisal nam že znanemu Hofmannu v Berlin: "Delo RuS /Rasse- und Siedlung - op. T.F./ pri akciji "Encijan" /šifra za nemško ofenzivo v Gorenjski od 2.7. do 27.9.1942 - op. T.F./ na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem sem moral zaradi velike nujnosti ukazati brez predhodne povezave s teboj. /.../ Za pripravo akcije sem poslal na Bled Obersteinerja, ki je s pristojnimi uradi opravil potrebne priprave. Nato je lahko Rödel 25.7. začel s preiskavo." (Ferenc, Quellen, dok. 250, str. 484-485). Esesovski major Heinrich Obersteiner je bil pri Rösenerju v Salzburgu poverjenik za rasne in kolonizacijske zadeve, esesovski stotnik Georg Rödel pa rasni preiskovalec, ki so mu zaupali rasno preiskavo otrok in partizanov in ubitih talcev. Vendar do sedaj nismo našli njegovega poročila o teh preiskavah. Pač pa je na voljo njegova izpoved pred ameriškim vojaškim sodiščem 23.12.1947 in 12.1.1948, zapisana v protokolu, str. 3038-3048.

V. Rasni pregledi za preselitev prijavljenih Nemcev iz Ljubljanske in Reške pokrajine v letu 1941

Nemška in italijanska vlada sta 31. avgusta 1941 sklenili pogodbo o izselitvi Nemcev iz Ljubljanske in Reške pokrajine. Reško pokrajino so v pogodbi upoštevali zato, ker je del kočevskih Nemcev, tistih v občini Draga, do aprila 1941 živel v Hrvatski banovini in nato v Reški pokrajini. Večino nemških optantov za preselitev v "nemški rajh" so tvorili kočevski Nemci, ki sta jim Himmler (23.4.1941) in Hitler (26.4.1941) za naselitveno območje določila Posavje in Obsotelje na okupiranem Spodnjem Štajerskem. Potem ko jih je 12.147 optiralo

za preselitev, so jih 11.747 od 23. oktobra do 3. decembra 1941 rasno in zdravstveno pregledali v t.i. posebnem vlaku osrednjega vselitvenega urada (Einwandererzentralstelle - EWZ) na železniški postaji Kočevje. 191 so jih rasno ocenili z oceno I, 4.515 z oceno II, 4.929 z oceno III in 796 z oceno IV. Primerjava teh ocen z ocenami za prebivalce Gorenjske pokaže, da so rasni preiskovalci kočevske Nemce ocenili precej "ugodnejše" kot Gorenjce. To pa seveda postavi pod vprašaj objektivnost meril pri rasnem ocenjevanju prebivalstva celo po nacističnih rasnih merilih. Kočevske Nemce so preselili od 15. novembra 1941 do 22. januarja 1942.

Iz Ljubljane, Dolenjske in Notranjske je optiralo 1861 (samo iz mesta Ljubljana 1630) Nemcev, ki so jih pregledali v posebnem vlaku EWZ na železniški postaji Šiška od 5. do 12. decembra 1941. Z oceno I so jih ocenili 52, z oceno II 445, z oceno III 443 in z oceno IV 111. Januarja 1942 so jih odpeljali v začasna bivališča na Gorenjskem in Koroškem. Ker so podaljševali rok za optiranje, se jih je nekaj desetini prijavilo za preselitev pozneje in tudi pozneje posamezno preselilo.

Ti podatki so v sklepnem poročilu o popisu Nemcev v Kočevju in na območju mesta Ljubljana po osrednjem vselitvenem uradu šefa varnostne policije in varnostne službe (Abschlussbericht über die Erfassung der Deutschen in der Gottschee und im Gebiet der Stadt Laibach durch die Einwandererzentralstelle des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD). Poročilo je na mikrofilmu iz National Archives Washington, Microcopy T-81, navoj 306.

**Poročilo o političnem in rasnem pregledu prebivalstva Mežiške doline
spomladi 1941**

Umsiedlungsstab Kärnten
beim Kommandeur der Sicherheitspolizei
und des SD,
Veldes.

Abschrift

**Bezirksabschlußbericht
über den Bezirk Miesstal.**

I. Erfassung

a) Eingesetzte Kommissionen:

Kommission I

Leiter: Marinitsch

Volkstumssachverst. Marinitsch

RuS.Eignungsprüfer: Riedl

Hilfskräfte: w. m.

Kommission II

Leiter: Kastner

Volkstumssachverst. Kastner

RuS.Eignungsprüfer: Tyarks

Hilfskräfte: w. m.

b) Übersicht der erfassten Gemeinden:

1. Gutenstein (Komm. I),	Erfassungszeit: 17.-22.4.1941
2. Prävali (Komm. II),	Erfassungszeit: 17.-23.4.1941
3. Schwarzenbach (Komm. I),	Erfassungszeit: 23.-28.4.1941
4. Miess (Komm. II),	Erfassungszeit: 24.-28.4.1941
5. Unterdrauburg (Komm. II),	Erfassungszeit: 29.- 3.5.1941

II. Erfassungsergebnisse:

a) Allgemeine Übersicht:

	Deut.	Wind.	Slov.	Sonst.	Insg. Pers.	Fam.	mit. Pers.	-All. steh.	Kart.- Kart.
Gutenstein	443	2839	191	15	3481	707	2863	619	1326
Prävali	615	3890	343	15	4863	1001	3863	1000	2001
Schwarzenbach	117	4207	282	30	4636	985	3888	746	1731
Miess	218	1868	85	12	2182	455	1844	338	797
Unterdrauburg	530	3606	138	22	4296	854	3463	833	1687
Insgesamt	1923	16410	1039	94	19458	4002	15921	3536	7542

b) Ansatzentscheid.

	V-Fälle		A-Fälle		E-Fälle		Insgesamt	
	Kart.	Pers.	Kart.	Pers.	Kart.	Pers.	Kart.	Pers.
Gutenstein	1163	2998	7	18	156	465	1326	3481
Prävali	1716	4217	14	28	271	618	2001	4863
Schwarzenbach	1490	3929	8	19	225	672	1723	4620
Miess	653	1827	12	32	132	323	797	2182
Unterdrauburg	1443	3733	5	10	239	553	1687	4296
Insgesamt	6465	16704	46	107	1023	2631	7534	19442

Über 16 Personen konnte wegen Rückfrage noch nicht entschieden werden.

III. Verbleibsfälle:

a) Gliederung nach Volksgruppen:

	Erf. Bev.	Insg.	%	Es verbleiben:							
				Deut.	%	Wind.	%	Slov.	%	Sonst.	%
Gutenstein	3481	2998	86	443	17	2453	79.5	89	3	13	0.5
Prävali	4863	4217	86	615	14	3496	83.7	105	2	1	0.3
Schwarzenbach	4636	3929	85	115	3	3701	95	113	2	-	-
Miess	2182	1827	82	218	2	1591	78	18	10	-	-
Unterdrauburg	4296	3733	86	529	13	3174	79	30	8	-	-
Insgesamt	19458	16704	86	1920	13	14415	83	355	4	14	0.08

b) Rassistische Struktur und politische Wertung der V-Fälle:

	I	II	III	IV	1	2	3	4	5
Gutenstein	13	543	565	42	141	249	716	55	2
Prävali	-	555	121	40	17	152	1526	21	-
Schwarzenbach	-	351	1048	91	261	380	778	71	-
Miess	1	198	438	16	5	77	547	23	1
Unterdrauburg	1	341	1052	49	56	270	1069	46	2
Insgesamt	15	1988	3224	238	480	1128	4636	216	5

Erf. Bev. = Erfasste Bevölkerung

Slov. = Slovenen

Deut. = Deutsche

Sonst. = Sonstige

IV. Eindeutschung im Altreich und Evakuierungsfälle.*a) Rassistische Struktur und politische Wertung der A-Fälle:*

	I	II	III	IV	1	2	3	4	5
Gutenstein	-	7	-	-	-	-	3	3	1
Prävali	-	6	8	-	-	1	11	2	-
Schwarzenbach	-	7	1	-	-	-	2	5	1
Miess	-	9	3	-	-	-	1	10	-
Unterdrauburg	-	2	3	-	-	-	-	5	-
Insgesamt	-	31	15	-	-	1	17	25	3

b) Rassistische Struktur und politische Wertung der E-Fälle:

	I	II	III	IV	1	2	3	4	5
Gutenstein	-	10	25	121	-	2	102	33	11
Prävali	-	11	70	190	-	3	186	50	32
Schwarzenbach	-	11	44	170	-	2	147	43	33
Miess	-	3	39	90	-	-	61	47	24
Unterdrauburg	1	9	94	135	-	-	129	68	42
Insgesamt	1	44	272	706	-	7	625	241	142

Von der oben angegebenen Gesamtzahl der E-Fälle wurden, wie aus nachstehender Übersicht hervorgeht, 151 Fälle von der Evakuierung vorerst ausgenommen, da es sich dabei um Arbeitskräfte wehrwirtschaftlicher Betriebe handelt.

	Windische:	Slovenen:	Sonstige:	Insgesamt:
Gutenstein	29	6	1	36
Prävali	11	4	-	15
Schwarzenbach	55	9	1	65
Miess	32	3	-	35
Unterdrauburg	-	-	-	-

V. Gesamtbeobachtungen.

a) Politische und kulturelle Struktur des Miesstaales.

Der größte Teil der Bevölkerung des Miesstaales bekannte sich bei der Erfassung zum Slovenentum (Windische), obwohl sie immer fast ausschließlich ein deutschfreundliches Verhalten zeigte. Die zugewanderte slovenische Intelligenz hatte nämlich mit allen Mitteln versucht, die dortigen Kärntner Windischen zu assimilieren oder zu verdrängen. Die Schlagkraft des Slovenentums wurde allerdings durch parteiliche Zersplitterungen vermindert, so daß die Slavisierungsversuche nur Teilerfolge zeitigten. Die Tätigkeit des Sokols machte sich hauptsächlich unter der Intelligenz, Arbeiterschaft und Jugend bemerkbar. Die Landbevölkerung jedoch verhielt sich im allgemeinen politisch indifferent.

Neben der panslavistischen, nationalen Tendenz des Sokolverbandes wirkten die katholisch-klerikalen Kultur- und Bildungsvereine im slovenisierenden Sinne. Die Errichtung der slovenischen Lese- und Gesangsvereine ergänzte gemeinsam mit dem slovenischen Schulprogramm auf kulturellem Gebiet die planmäßige Entfremdungspolitik, die deutschgesinnten Windischen und Volksdeutschen zu überzeugten Slovenen machen sollte.

Mit der Wiedergewinnung des Miesstaales für Kärnten kam sofort das Zugehörigkeitsgefühl der dortigen Windischen zum deutschen Kultur- und Lebensbereich zum Durchbruch und die Bereitwilligkeit für eine völlige Einordnung ist weitgehend vorhanden.

Volkstumsmäßig gesehen gliedert sich das Miesstal folgend auf:

Deutsche:	1.923	Windische:	16.410
Slovenen:	1.039	Sonstige:	94

b) Wirtschaftliche Struktur des Miesstaales

Das Miesstal ist ausschließlich ein Industriegebiet, in dem das Stahlbearbeitungswerk von Gutenstein, das Bleiwerk von Miess und das kleinere Braunkohlenbergwerk in Homberg sowie die Holzindustrie die wirtschaftliche Struktur bedingen.

Das Stahlverarbeitungswerk Streiteben bei Gutenstein stellte schon zur Zeit der österr.-ung. Monarchie Waffen aller Art, darunter die schwersten Mörser, her. Zur Zeit der Rückeroberung durch die deutsche Wehrmacht beschäftigte das Werk 400 Arbeiter; nach wenigen Wochen mußte die Zahl der Arbeiter auf 600 und mehr erhöht werden. Gegenwärtig steht es voll und ganz im Dienste der Kriegswirtschaft.

Schon für die österreichische Bleigewinnung waren die Bergwerke von Miess von großer Bedeutung; heute erzeugen diese Werke 10% der gesamten Bleiproduktion des Deutschen Reiches.

Die ziemlich bedeutende Holzindustrie ist über das ganze Miesstal gleichmäßig verbreitet und besteht hauptsächlich aus kleineren und mittleren Sägewerken.

Ein ganz unbedeutender Wirtschaftsfaktor ist der Ackerbau und die Viehwirtschaft, obwohl genügend Almen für eine intensive Viehzucht vorhanden sind.

Der Lebensstandart der Bevölkerung des Miesstaales kann als durchaus niedrig bezeichnet werden. Die große Armut der arbeitenden Bevölkerung steht im krassen Widerspruch zum Reichtum einiger weniger. Ein gesunder Mittelstand fehlt vollkommen, nur das Werk Streiteben hatte für seine Arbeiterschaft auch in sozialer Hinsicht manches getan.

c) Ergebnisse der rassischen Prüfung

In rassischer Hinsicht stellt die Bevölkerung des Miesstaales einen mittleren Durchschnitt, mit meistens ausgeglichenen Mischungen von dinarisch-nordisch und manchmal auch dinarisch-ostisch dar. Nur in ganz vereinzelt Fällen tritt fremdblütiger (vorderasiatischer) Einschlag zu Tage. Die durchschnittliche rassistische Eignung der einzelnen Gemeinde im gegenseitigen Vergleich ist aus der Anlage 2 ersichtlich.

Die Abgelegenheit mancher Talstriche und die damit zusammenhängende ziemlich starke Inzucht hatt in Teilen der Bevölkerung des Miesstaales nicht unerhebliche erbbiologische Schäden verursacht, die durch häufigen Schnaps- und Mostgenuß noch gefördert wurden. (Kretenismus und erbliche Verkrüppelungen). Auch die vorwiegend industrielle Struktur des Gebietes war in rassenhgienischer Beziehung nachteilig.

d) Klerikale und konfessionelle Verhältnisse

Die Bevölkerung des Miesstaales ist ausschließlich römisch katholisch. Die einfache Arbeiterschaft ist in der Regel tief religiös ohne dabei immer politisch-klerikal zu sein. Für die Intelligenz dagegen, hauptsächlich für die Pfarrer, war die Kirche ein ausgesprochen politisches Werkzeug, das über das konfessionelle Vereinswesen wirksam werden konnte.

e) Sonstige Bemerkungen

Der Gesamteindruck vom Miesstal ist ein nicht besonders guter, überhaupt im Vergleich zu den angegliederten Gebieten Oberkrains. Man hat den Eindruck, als ob das ehemals reiche Miesstal, das verhältnismäßig einträglichste Steuergebiet Österreich-Ungarns in den 23 Jahren der Serbenherrschaft vollkommen ausgepresst worden wäre, was sich in sozialer und gesundheitlicher Hinsicht merkbar schädigend auswirkte.

VI. Nachweise:

Mit den Gemeindeabschlußberichten ergingen jeweils die Abschriften der Karteikarten an:

- 1) die Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars in Veldes mit insgesamt: 7534 Karteikarten, davon:

6465 Karteikarten V-Fälle (Verbleib)
46 Karteikarten A-Fälle (Eindeutschung im Altreich)
1025 Karteikarten E-Fälle (Evakuierung)

- 2) An das Referat III im Hause mit insgesamt 1069 Karteikarten, davon:
46 Karteikarten A-Fälle zur Kenntnis
1023 Karteikarten E-Fälle zur weiteren Veranlassung.

Der Leiter des Umsiedlungsstabes
gez.: Volkenborn
SS-Obersturmbannführer

F.d.R.
Der Stabsführer
gez.: Dr. Glaser
SS-Hauptsturmführer

Weiterer Verteiler:

RSHA, III B
Stubaf. Dr. Sandberger
Chef der Zivilverwaltung
Inspekteur d. Sipo u.d.SD
Kommandeur d. Sipo u.d.SD
SS-Oberstubaf. Prof. dr. Schultz
Reichskommissar, Veldes

Umsiedlungsstab Marburg
Stabsführung
Information

Ocene in poročila

Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Einleitungsband, Wien 1970, 131 strani.

Pred skoraj četrto stoletje je izšel uvodni zvezek velike serije izdaje virov *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867*, ki še vedno izhaja in bo zaključena šele čez nekaj let. Zato tudi ni neustrezno, da o njej obširneje poročamo. Pri tej izdaji virov zasedanj avstrijskega ministrskega sveta, torej vlade, so se sicer obravnavala predvsem vprašanja, ki so bila važna za dogajanje v celotni monarhiji, včasih pa zasledimo tudi obravnavanje vprašanja pri nas ali našega ozemlja, seveda pa sodi tudi celotna problematika notranje in zunanje politike monarhije v širši sklop slovenske zgodovine. Omeniti in poudariti pa je potrebno tudi to, da je iz izdaja teh protokolov tudi metodološki vzorec za kritično izdajo virov moderne dobe in tudi s tega vidika je za slovenske zgodovinarje pomembna, saj se prav pri izdajah virov moderne dobe pojavljajo številna vprašanja in problemi, ki jih pri srednjeveških virih ni. Ker bo celotna edicija obsegala več kot dvajset knjig, sem se odločil, da najprej poročam o uvodnem zvezku, v naslednjih številkah Prispevkov pa še o ostalih zvezkih edicije, ki je sicer razdeljena na šest delov.

Najprej kratek historiat. Sredi junija 1967 je oživel avstrijski komite za izdajo protokolov ministrskega sveta, ki ga je vodil zdaj že pokojni profesor dunajske univerze Friedrich Engel-Janosi. S podporo ministrstva za vzgojo in izobraževanje je bila ustanovljena posebna delovna skupina, ki naj bi usmerjala izdajanje, praktična izvedba pa je prišla v roke avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo na Dunaju. Sama izdaja se je porodila že kakšno leto prej, ko je madžarska akademija znanosti izdala publikacijo o zapisnikih skupnega ministrskega sveta avstroogrske monarhije za čas prve svetovne vojne, ki jo je pripravil Miklós Komjáthy. Junija 1968 so se zgodovinarji Avstrije in Madžarske domenili, da bodo ministrske protokole izdali v dveh serijah, pri čemer bo mejnik 7. februar 1867, ko je odstopil ministrski predsednik Belcredi. Čas od 1848 do konca Belcredijeve vlade bo izdala avstrijska stran, madžarska pa čas od tedaj do konca monarhije, s to izjemo, da bodo avstrijski zgodovinarji izdali še protokole od 1871 do 1883, to je nastopa Andrásyjeve vlade novembra 1871 do oktobra 1883, ko je bil sklenjen sporazum z Romunijo. Avstrijski del serije nosi naslov, kot je zapisan v naslovu, madžarski pa *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1867-1918* in bo izšel v okviru madžarske akademije znanosti. Madžarski zvezki bodo izšli tudi v nemškem prevodu.

Prvi, torej avstrijski del je razdeljen na šest delov, po ministrskih predsednikih. Uvodnemu zvezku sledijo zvezki o vladah v času revolucije, natančneje od 20.

marca do 21. novembra 1848; iz tega dela ni izšel še noben zvezek. Podobno je z drugim delom; obsega vlado kneza Schwarzenberga in sega do srede maja 1852. Tretji del obsega vlado ministrskega predsednika Buol-Schauensteina do 17. maja 1859. Od tega dela je doslej izšlo pet zvezkov, ki segajo časovno do začetka februarja 1857. Četrty del zajema čas vlade Rechberga do 4. februarja 1861, ni pa še izšel noben zvezek. Skoraj končan je peti del, ki obravnava vlado nadvojvode Rainerja do 26. junija 1865 in Mensdorffa do 27. julija 1865, doslej pa je v sedmih zvezkih obdelal čas do 23. maja 1865. Zadnji ali šesti del bo obravnaval protokole Belcredijevega kabineta do 7. februarja 1867 in je tudi že začel izhajati; izšla pa sta dva zvezka, ki segata do začetka leta 1867. V začetku načrtovana izdaja 15 knjig že zdaj obsega 14 zvezkov, pa se trije deli niso še niti začeli.

Uvodni zvezek poleg historiata edicije izpod peresa Engel-Janosija vsebuje temeljito razpravo Helmuta Rumplerja, ki na skoraj sto straneh analizira nastanek, razvoj in funkcioniranje ministrskega sveta od nastanka v času revolucije 1848 do nastopa dualizma. Rumpler posebej poudarja boj med cesarjem in ministrskim svetom, ki se je od poskusa ustavne protiuteži cesarju do leta 1852 razvil v izvršilni organ monarhove volje. Zelo zanimivo je opisan ustroj in delovanje vladne pisarne, nastanek protokolov, kdo in kako jih je vodil, pisal, kdaj in kako so dobili svojo končno obliko, potem o jeziku in pisavi, pa o oblikah in sploh razvoju protokolov, katerih čistopis je potem postal ali vsaj skušal postati vzorec za poročila nižjih upravnih organov. Nazadnje je podan način transkripcije, pisave imen, ločil, posodobljenje jezika, kakor je to sprejela komisija za objavo protokolov. Waltraud Heindl je dodala seznam in opis vlad in razdelitev ministrstev pa tudi personalnega stanja pisarne ministrskega sveta oz. ministrske konference za celotno razdobje 1848 do 1867, kar je zelo pregledno in natančno predstavljeno v štirih tabelah. Poleg registra so dodane še štiri fotoreprodukcije različnih tipov protokolov, iz katerih je optično razviden razvoj. V uvodnem zvezku se predvsem seznanimo s pomenom in problematiko te edicije, ki vsekakor opravičuje velike napore in akribijo, kar je razvidno potem v ostalih zvezkih, ki bodo ob zaključku predstavljali eno temeljnih hevrstičnih objav za zadnjih sedem desetletij habsburške države.

Franc Rozman

Andrej Studen: Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar; Socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869-1910. Ljubljana, Zgodovinski arhiv, 1993. Gradivo in razprave 13, 228 strani.

Konec preteklega leta se je na slovenskem knjižnem trgu pojavilo novo delo s področja zgodovinpisja, ki zbuja pozornost že s svojim nevsakdanjim, nenavadnim in tudi nekoliko skrivnostnim naslovom. Podrobnejša opredelitev vsebine knjige je pojasnjena v podnaslovu, iz katerega razberemo, da gre za zgodbo o

krajevni provinienci in poklicni strukturi ljubljanskega prebivalstva v drugi polovici devetnajstega in na prelomu v dvajseto stoletje. Delo se umešča v vrsto razprav v slovenski historiografiji čedalje bolj uveljavljajočega se "novega zgodovinopisja", ki se ne izčrpava v obravnavi velikih nacionalnih tem, temveč se posveča analizi in interpretaciji samoumevnih, vsakodnevnih malenkosti, na videz sicer neopaznih in nepomembnih. Vendar te vsakodnevne malenkosti, sočasnemu pogledu zaradi množične pojavnosti zastrte in vsled tega prezrte, zaznamujejo in opredeljujejo prebivalce oziroma govorijo o značaju, podobi in vsebini njihovega življenja veliko bolj, kot si to sami ali njihovi potomci lahko mislijo oziroma so si pripravljeni priznati. Obenem gre pri teh vsakodnevnostih za dolgotrajne, počasi spreminjajoče se (miselne, vedenjske, bivanjske in še marsikatero druge) zgodovinske kategorije ali pojave. Zato je zaznava, izluščitev in nazadnje seveda tudi plastična pripovedna predstavitev teh družbenih pojavov, njihovih mehanizmov ter odraza na notranjo in zunanjo podobo življenja posameznika (preko njega pa celotne družbe) mogoča le v raziskavah širokega časovnega loka. Vsem tem zahtevam na svojski način, kar je posledica uporabljenih virov, zadostuje tudi pričujoča knjiga.

S tako podrobno natančnostjo kot se je Andrej Studen, asistent na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, namenil proučevati izvor in poklicno strukturo ljubljanskega prebivalstva, ni mogoče obravnavati celega mesta naenkrat. Zato se je pravilno odločil za vzorčno raziskavo in v ta namen izbral pet ljubljanskih ulic v različnih mestnih predelih, ki odslikavajo podobo tedanje kranjske "prestolnice". Te reprezentativne vzorce je izbral po temeljitem študiju predhodnih raziskav razvoja Ljubljane, z upoštevanjem socialne raznolikosti posameznih mestnih četrti. V svojo analizo je vključil Stari trg, ki je eden najstarejših mestnih predelov in je imel trgovsko-obrtni značaj. Z izbiro Gosposke ulice je še vedno ostal v predelu starega mesta, vendar ta ulica pripelje v vzorec plemiče z njihovi velikimi hišami, od katerih so bile nekatere prave palače. S tretjim vzorcem, Franca Jožefa cesto oziroma današnjo Cankarjevo ulico, je Studen prestopil meje starega mesta in posegel v novonastali del poslovnega središča popotresne Ljubljane. Da bi dosegel celovito podobo v malem, se je odločil pritegniti še Svetega Petra cesto, današnjo Trubarjevo, in Poljansko cesto. Slednji dve sta pred prvo svetovno vojno sodili v takratna ljubljanska predmestja. Zaznamovani sta bili s pečatom revščine, marsikje pa sta imeli tudi še precej kmečki značaj.

S predstavitevijo vzorca se nam odpira vprašanje virov, ki so Studenu omogočili vpogled v strukturo prebivalstva Ljubljane. Odločil se je za originalne statistične popise prebivalstva, ki jih hrani Zgodovinski arhiv v Ljubljani. Ravno v tem pa je izvirnost tega dela. Gre namreč za inovacijo, ki je edinstvena tudi v srednje-evropskem prostoru. Vedeti moramo, da je Ljubljana eno zelo redkih mest na teh zemljepisnih širinah, za katero se je ohranilo izvirno popisno gradivo, ki omogoča temeljit študij tako posameznih ulic kot tudi hiš ali celo posameznih družin in njihovih članov. Za številna druga mesta so ohranjeni le sumarni statistični prikazi na nivoju mesta kot celote v uradnih statističnih publikacijah. Jasno je, da tak vir

nudi izobilje majhnih, drobnih in med seboj nepovezanih podatkov, bežnih omemb in pripomb. Metodološko dilemo prezentacije gradiva je Studen razrešil na ustrezen način. S podrobno statistično analizo je obilno bero podatkovnega materiala uredil v pregledno in obvladljivo celoto v obliki tabel in grafikonov. O temeljitosti dela priča brez pretiravanja rečeno kar impozantno število preglednic, ki predpostavljajo izvrstno poznavanje gradiva, sistematičnost in dolgotrajno večmesečno samodisciplino. V nizu preglednic se pozornemu bralcu razkrivajo in pred njim zaživijo mnoge "zgodovine posameznikov", ki s svojim krajevnim izvorom in poklicno strukturo pričajo o procesih modernizacije (v pomenu urbanizacije in počasne industrializacije) Ljubljane. Delček tega je avtor simbolično izrazil že na naslovnici z navajanjem nekaterih lokalnih ljubljanskih izrazov za določene poklice. Tako se nam odstira pahljača raznovrstnih, večplastnih in pisanih podob Ljubljane, predvsem kot upravnega središča kranjske dežele. Od tod tudi njen prevladujoči uradniško-obrtniški značaj in videz.

Vso to množico podatkov je bilo potrebno osmisliti v interpretaciji pripovedne oblike, kar je bil zagotovo težji del opravljene analize. Knjiga, poleg mnogih drugih, priča o tem, kako je zgodovinarjevo delo nujno počasno in "mukotrpno", če želi temeljito proučiti določeno temo. Priča o tem, kako je za obče veljavne sklepe, ki so pred opravljeno raziskavo zgolj domneva, potrebno pregledati vrsto takih ali drugačnih virov. Potrebno jih je analizirati in iz navidezno nepovezanih informacij, s poglobitvijo v njihovo prvemu pogledu zakrito pripovedno moč, sestaviti mozaično zgodbo, ki potem, ko je napisana, zveni tako samoumevno. Vendar ta samoumevna zgodba zahteva veliko potrpežljivosti, iznajdljivosti in virom prilagojenih prijemov. Tovrstne vidike zgodovinarjevega dela, zlasti pri "novem zgodovinopisju", bi morali upoštevati tudi vsi tisti, ki od slovenskega zgodovinopisja terjajo takojšnje in končno veljavne resnice.

Za ponazoritev pripovedne moči podatkov iz popisov prebivalstva in pisne spretnosti avtorja naj služi živahen uvoden prikaz enega od, resda netipičnih, ljubljanskih stanovanjskih miljejev in njegovega imetnika. "Stanovanje je bilo veliko in razkošno: tri sobe, predsoba, kuhinja, izba za posle, moderna kopalnica in stranišče. Letna najemnina zanj je znašala 1187,20 kron. Takšno stanovanje v Knafljevi ulici št. 10 si je leta 1910 lahko privoščil znani ljubljanski zobozdravnik dr. Avgust Schweiger. Rodil se je 18. marca 1877 v kraju Deutsch-Bogschau (Bocşa Montana, Bogsán) v Banatu. V Ljubljani se je za stalno naselil leta 1890. Njegova žena Mizi (tudi Mary, rojena Hais) se je rodila 10. oktobra 1879 v Kočevju. V Ljubljano se je priselila leta 1909. 5. marca 1910 je privekala na svet njuna prvorojenka Mizi. Leta 1911 in 1913 sta se ji pridružila še sestra Erna in brat Harald. Ker se je družina znatno povečala, se je dr. Avgust Schweiger 1. septembra 1914 preselil na Gradišče št. 8 v večje stanovanje, sestavljeno iz štirih velikih sob, predsobe, kuhinje, izbe za posle, kopalnice in stranišča." Ta citat brez odvečnih besed ilustrira, kaj vse je mogoče izluščiti iz golih suhoparnih življenjskih dejstev. Tako nas popisi seznanjajo z izvorom, nacionalno opredelitvijo, poklicem, družbenim statusom, velikostjo in sestavo družine, sta-

novanjskimi in premoženjskimi razmerami iz katerih slutimo tudi dohodke popisane osebe.

Andrej Studen se je tokrat, kot smo že omenili, omejil le na raziskavo krajevnega izvora in poklicne strukture Ljubljančanov. Zato njegovo delo kliče k nadaljevanju in razširitvi v smeri, ki smo jo nakazali z zgornjim citatom. Ta razširitev pa ravnokar poteka z raziskovalno nalogo "Stanovanjska kultura in stanovalci izbranih ljubljanskih ulic v letih 1869-1910", ki jo Studen izvaja kot mladi raziskovalec na Inštitutu za novejšo zgodovino v okviru širšega projekta "Meščanstvo na Slovenskem". Ko bo raziskava, ki že zdaj vzbuja radovednost, o čemer pričajo dobro obiskana Studenova predavanja, končana in bo zagledala luč dneva v knjižni obliki, bo gotovo predstavljala nov, svež, do sedaj neodkrit pogled na ljubljansko preteklost.

Žarko Lazarevič

Anka Vidovič - Miklavčič: *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929-1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Knjižna zbirka KRT 89, Ljubljana 1994, 265 strani.

Knjiga Anke Vidovič-Miklavčič in njej sorodna dela odpirajo nekatera temeljna vprašanja današnjega slovenskega zgodovinopisja in obenem tudi zgodovinske vede nasploh. Med najzanimivejšimi je prav gotovo vprašanje njene načrtnosti. Konkretno: Anka Vidovič-Miklavčič je na podlagi raznovrstnega gradiva (pogrešamo le ustne vire) podala natančen pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij in gibanj na tako imenovani meščanski strani. Število pregledanih in uporabljenih glasil in količina upoštevanega arhivskega in drugega gradiva nas prepričujeta, da tej podobi o obravnavani temi ne bo moč več kaj bistvenega dodati. Če predpostavljamo, da sta bili pred leti vsaj približno tako predstavljeni tudi študentska mladina, ki jo avtorica spričo tega v pričujočem okviru le do določene mere upošteva, in levičarska ali marksistična skupina, je podoba slovenske mladine v desetletju pred drugo vojno bolj ali manj "popolna". Seveda po delih in na "klasični" historiografski ravni. Recimo, da se jasno zavedamo, da bi iz kmečke, delavske, srednješolske in študentske mladine, njihovih organizacij in gibanj, doslej obdelanih parcialno, po posameznih idejnopoličnih in dejavnostnih skupinah, lahko iskali skupno podobo. Vendar s to zavestjo še ni rešeno vprašanje pobud za tako delo, čeprav so s knjigo Anke Vidovič-Miklavčič dani vsi pogoji za historiografsko sintezo. Če gre torej pri obravnavanem primeru le za vprašanje nadaljnjih pobud, pa se z zornega kota kake socialne zgodovine ali celo etnološke podobe slovenske mladine pred drugo svetovno vojno problematika celovite podobe močno zaplete, in sicer zavoljo nepreučeni vrste vprašanj in razmeroma slabega medsebojnega poznavanja problematike in dosežkov po

posameznih zgodovinskih vedah. Z določeno mero ironije se lahko povprašamo, ali nas ne bodo k intenzivnejšemu sodelovanju končno vendarle prisilili razni "holisti" iz socioloških in sociokulturnih antropoloških logov.

Avtorica pravi v predgovoru svojega dela, da bi mnoga društva, o katerih je v delu govor, "zaslužila podrobnejšo obravnavo v okviru posameznih tedanjih občin, župnij, okrajev ali regij". Takšne raziskave naj bi bile "zanimiv prispevek k mikroraziskavam določenega segmenta tedanje družbe na Slovenskem". S tem se kaže seveda strinjati. Na tako imenovani mikroravni pa bi bil pri morebitnih nadaljnjih tovrstnih raziskavah še zanimivejši poudarek na tem, kako so "določeni segmenti tedanje družbe", v pričujočem primeru pač organizacije in društva, vplivali na tedanjo slovensko družbo. Gre za vprašanje, kako so posamezne idejnopolične zamisli in njihove organizacijske oblike odmevale po posameznih občinah, župnijah in regijah. Za njihovo percepcijo gre. Vzemimo za primer mahničevski "ali-ali", ki se v knjigi Anke Vidovič-Miklavčič upravičeno pojavlja neposredno ali posredno na številnih mestih. V tem primeru imamo opravek s stališčem, ki je usodno poseglo v strukture slovenske družbe na makro- in na mikroravnih že v preteklem stoletju in se ga nismo mogli docela otresti vse do danes. Njegovo ponavljanje ali pogrevanje v času, ki je predmet obravnave Anke Vidovič-Miklavčič, pa je bilo še posebej usodno. Zato bi bilo močno zaželeno, da bi knjigo, o kateri govorimo, prebrali vsi, ki jim korenine nekaterih temeljnih razhajanj v naši polpretekli zgodovini še vedno niso zadosti jasne in zato o njih razpravljajo preveč nalahno in na pamet.

Da, mikroraven je področje, ki bi se mu morali v slovenski historiografiji bolj posvečati, in sicer kompleksno, z neogibno pritegnitvijo še drugih, specializiranih zgodovinskih disciplin. V navezavi na čas in problematiko, ki jo obravnava knjiga Anke Vidovič-Miklavčič, bi med drugim šlo za "liberalne" in "klerikalne" gostilne in trgovine po posameznih krajih in za vse, kar je z njimi povezano. Šlo bi za diferenciacijo med naročniki Slovenca in Jutra, Domovine in Domoljuba, za tiste, ki so bili "farovski", in za one, ki niso bili nekaj tretjega ali sploh niso bili "od nikogar". Vsi pa so gospodarili v skladu s svojimi možnostmi, imeli opredeljen družbeni položaj in se, kot bi rekli etnologi, na neki način hranili, se oblačili, tako ali drugače stanovali, se povezovali v takšne ali drugačne skupnosti, imeli takšen ali drugačen odnos do umetnosti, do izobraževanja, do znanja. Živeli so torej določen način življenja, iz katerega je izhajala dojemljivost za takšno ali drugačno ideološko ali idejnopolično opredelitev. Z različnimi načini življenja, značilnimi za posamezne sloje, profesije, tudi regije, so morali računati ideologi in aktivisti. Le-ti so iz svoje družbene skupine prinašali njej lastne poglede in nemalokrat odpor do njih. Z odporom do lastne družbene skupine, do njenih pogledov in njenih navad, je treba računati še zlasti pri meščanski mladini. Zavoljo svojega ugodnejšega družbenega položaja so si sinovi in hčere iz "boljših" družin velikokrat laže privoščili odmike od življenjskega sloga svojih staršev. "Revolucija", temelječa na bolj ali manj naravnem "razhajanju med očeti in sinovi", je bila vsaj tako predpostavljamo, navadno za njih cenejša. Spričo tega se nam

poraja želja, da bi nam mimo številčnih podatkov o mladini (posebej o "organizirani") obravnavanega obdobja bil na voljo tudi nekakšen curriculum vitae poglavitnih ideologov in aktivistov mladinskega gibanja. Zanimal bi nas še zlasti njihov socialni izvor, šolanje (z opredelitvijo njihovih mecenov, kolikor bi bilo to le mogoče) in njihov poklic oziroma zaposlitev (s politično opredelitvijo delodajalca). Rekrutacija tovrstnega kadra je namreč še posebno zanimivo vprašanje.

Poznane so trditve, da je šlo v našem stoletju za realizacijo tega, kar so si zamislili stoletje prej. Če je to tako, predpostavljamo, da je bila realizacija idej 19. stoletja, še zlasti ko je šlo za njihove radikalne izvedbe, v veliki meri v rokah mladine. Vprašanje, v kolikšni meri je bila mladina pri tem orodje normalnih ali ekscentričnih starejših ljudi, v kolikšni meri pa je take ali drugačne zamisli izvajala na svoj račun, je poseben problem. V vsakem primeru se zdi, da se vlogo mladine v našem stoletju, z upoštevanjem vseh njenih značilnosti, premalo zavedamo. Če bi se je, bi nas morala politična in vsakršna druga dogajanja med mladino bolj zanimati. Vloga mladine je namreč, kot vse kaže, v 20. stoletju bistveno večja kot v prejšnjih obdobjih. Spričo tega velja dela, kakšno je knjiga Anke Vidovič-Miklavčič, s tem topleje pozdraviti. Izhajajo namreč vse preveč poredko.

Slavko Kremenšek

Ž a r k o L a z a r e v i č: *Kmečki dolgovi na Slovenskem. Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848-1948*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1994 (Zbirka Forum; 1994, 2), 171 strani.

V slovenskem zgodovinopisju ni ravno veliko del, ki bi obravnavala nek historični problem od njegovega pojava do njegovega zaključka. Ta ugotovitev kaže na prva odliko Lazarevičevega dela o kmečkih dolgovih na Slovenskem, saj raziskovane tematike ni omejeval po okornih časovnih obdobjih, temveč je delo zamejil problemsko - od pojava zadolženosti ob zemljiški odvezi leta 1848 do končne razdolžitve sto let kasneje.

Pričujoče delo ne bi smelo zanimati zgolj zgodovinarjev, temveč v veliki meri tudi ekonomiste. Na to nas že v predgovoru opozarja ekonomist Neven Borak, ko pravi, da "ni v navadi, da bi ekonomist pisal predgovor zgodovinarjevi knjigi", v nadaljevanju pa poudarja, da je ekonomska zgodovina tista panoga, ki kar kliče po sodelovanju zgodovinarjev in ekonomistov. To pa seveda ne pomeni, da ne bi branje Lazarevičevega dela koristilo tudi vsem drugim ukaželjnim ljudem, ki bi radi spoznali problem, o katerem so ne tako davno tega premišljevali v veliki večini slovenskih družin.

Spisek literature nam dokazuje, da je avtor upošteval širok spekter virov. Ti so nam približali problem kmečke prezadolženosti z različnih zornih kotov, tako pač, kot so jih videli ljudje, ki jih je ločevala stanovska ali politična pripadnost. Ob tem je razveseljivo, da je uporabljen način citiranja pod črto (footnote), ki

znanstvenikom v veliki meri olajša branje. Za doslej izdana dela v založbi Znanstvenega in publicističnega središča to ni bilo ravno v navadi.

Knjiga ima osem zaokroženih poglavij. V prvem je avtor obravnaval kmečke dolgove v avstrijski dobi in najprej označil prvo obdobje zadolževanja od konca petdesetih do začetka osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko so se dolgovi približno podvojili; od slovenskih dežel je bila izjema z bistveno manjšim porastom le Primorska. Bolj kot zadolženost sama je bil zaskrbljujoč vzrok zadolževanja, saj je bila med temi le redko investicija v povečanje proizvodnje. Običajno je bil vzrok zadolževanja povsem "neekonomske" narave, kar je pričalo o neprilagodljivosti slovenskega kmetijstva na prodiranje kapitalizma. To je bilo deloma vidno tudi v programih za razreševanje zadolženosti, predvsem v Krekovem, ki se je opiral na malega slovenskega kmeta, medtem ko se je Vošnjak v svojem programu zavedal, da je uveljavljanje kapitalističnih odnosov dejstvo, ki se ga ne da ustaviti. Drugo obdobje intenzivnega zadolževanja kmetov je trajalo vse od devetdesetih let prejšnjega stoletja do začetka 1. svetovne vojne, ki pa je že prineslo veliko novost, ki naj bi pomagala kmetom. To so bile kreditne zadruge. Ustanavljanje le-teh ni potekalo enotno, saj je tudi na ta proces vplivalo ločevanje političnih duhov na Slovenskem na liberalni in katoliški tabor.

Medvojna gospodarska politika je tema drugega poglavja. Avtor je nakazal štiri cikle gospodarskih gibanj; ki so od prvotno ugodnih za kmetijstvo postajala vse bolj neugodna, škarje cen v škodo agrarnih produktov pa so dosegle višek v prvi polovici tridesetih let. Gospodarsko okrevanje v drugi polovici tridesetih let pa kmetijstvu tudi ni pripomoglo dvigniti na nivo iz dvajsetih let. V tretjem poglavju, v orisu jugoslovanske kmetijske politike, je Lazarevič nakazal, da so trditve, da le-ta ni bila izdelana, preveč posplošene. Prikazal je osnovne poteze agrarne reforme (z gospodarskega gledišča neuspešne), davčni sistem na področju kmetijstva, ki je bil za vso državo izenačen šele deset let po združitvi v Jugoslavijo, in konkretnejše državne intervencije v kmetijstvu. To so bile: kmetijske zbornice, ki zaradi relativno pozne ustanovitve (šele leta 1937) niso omogočale večje uveljavitve kmečkih zahtev; intervencija na žitnem področju z izvozom prek pooblaščenih državne delniške družbe; kreditiranje v kmetijstvu, ki je prineslo korist predvsem Srbiji in Vojvodini, v Sloveniji pa zaradi dobro razvitega zadružništva ni pognalo globljih korenin.

V četrtem poglavju je avtor orisal specifične poteze slovenskega kmetijstva. Z navajanjem in primerjanjem različnih podatkov (deležem kmečkega prebivalstva, posestno strukturo, velikostjo kmetij, strukturo pridelkov in izdatkov itd.) je prišel do sklepa, da so v pogojih tržnega gospodarstva akumulacijo ustvarjale kmetije s prek 10 ha zemlje. Ker je imelo tri četrte slovenskih kmetov manjšo posest, so gospodarska nihanja močno prizadela veliko večino slovenskega podeželja. Temu sledi še oris pglavitnih agrarnih panog, s katerimi so se ubadali slovenski kmetje, prikaz odnosa slovenskih strank do kmetijske problematike in pogled v načine pospeševanja kmetijstva v Dravski banovini. Temu v petem poglavju sledi prikaz kmečkega zadolževanja v jugoslovanski dobi. Začelo se je

v prvi polovici dvajsetih let, spodbudile pa so ga ugodne finančne in gospodarske razmere. Te pa so se končale v drugi polovici dvajsetih let, ko je že postajalo jasno, da je na vidiku dolžniška kriza, ki se je v vsej ostrini pokazala v času velike gospodarske krize v začetku tridesetih let. Predvsem pri majhnih kmetijah so postali dolgovi tako visoki, da ni bilo moč niti pomisliti na odplačevanje glavnice, kupna moč in plačilna sposobnost kmečkega prebivalstva pa je bila nična.

Šesto poglavje je osrednji del knjige in po svoje tudi njen višek. Avtor je v njem prikazal razdolževanje kmetov v prvi jugoslovanski državi. Najprej je na kratko orisal proces razdolževanja v nekaterih drugih evropskih državah in v ZDA. Ob tem je opozoril, da je šla Jugoslavija po isti poti, le da je bila pri tem počasnejša. To po svoje ne preseneča (Balkan je pač Balkan), saj so prvi predlogi razdolževanja s konca dvajsetih let prišli iz politično opozicijskih vrst in bili že zato brez možnosti za realizacijo. Možnostim za razdolževanje kmetov so poleg politične pozicije ostro nasprotovali še bančniki, ki bi s tem izgubili svojo zlato jamo. Nekateri bančni krogi so bili v bran svojih pozicij pripravljeni sprejeti tudi denar iz primarne emisije, kar bi seveda sprožilo visoko inflacijo (to nas seveda močno spominja na dogodke nekaj let nazaj).

Prvi korak k reševanju problemov je bil pomladi 1932 sprejet moratorij na odplačevanje dolgov. V naslednjih letih pa je vlada izdala več uredb o zaščiti kmetov, ki so ščitile kmete pred prisilnimi poravnkami, določale načine in roke odplačevanja dolgov ter deloma znižale višino dolgov in obrestnih mer. Dokončna podoba odplačevanja dolgov je bila izdelana leta 1936 v obliki Uredbe o likvidaciji kmečkih dolgov, leto kasneje pa je začela dolgove prevzemati Priviligirana agrarna banka. Tudi pri bolj urejenem odplačevanju ni šlo brez težav, saj so le slovenski kmetje redno izpolnjevali svoje obveznosti, kar gre po Lazarevičevem mnenju pripisati "večji plačilni disciplini in doslednejši izterjavi, kar je bila posledica neprimerno bolj urejene davčne službe in zemljiške knjige kakor v južnih predelih jugoslovanske države."

Končna razdolžitvev je opisana v sedmem delu, ki časovno zajema leta 2. svetovne vojne in prva povojna leta, ko je nova oblast dokončno izbrisala dolgove. V osmem poglavju, naslovljenem Razpotja slovenskega kmetijstva v dobi kapitalizma, je avtor iz vsega do tedaj povedanega ocenil prezadolženost kot osrednji problem slovenskega kmetijstva opisane dobe iz različnih zornih kotov, iz finančnega, iz vidika prenaseljenosti in razvitosti drugih gospodarskih panog, tehnološke nerazvitosti in strukturnih neskladij. Vsa problematika je bila ujeta v začaran krog, saj je reševanje enega problema povzročalo težave na drugem koncu. In če ocenjujemo s sedanjega vidika, skorajda dobimo občutek, da se slovensko kmetijstvo še vedno vrti v zaprtem krogu. Saj, kakor nas je med vrsticami avtor večkrat opozoril, razreševanje zgolj nekega problema ne pomeni izboljšanje situacije, če niso hkrati opravljene tudi sistemske spremembe, ki preprečujejo ponovno rojstvo enakih težav.

Lazarevičevo delo je pomemben prispevek k poznavanju slovenske gospodarske preteklosti. Prinaša tudi nekaj pogledov, ki v našem zgodovinpisju niso ravno

običajni. Na prvem mestu bi pri tem omenil razveseljivo primerjavo z drugimi evropskimi državami, ki so se soočale z enakimi težavami kot Jugoslavija oziroma Slovenija. Navajanje tovrstnih primerjav namreč dopušča sodbo, v koliko je razreševanje določenih težav v Sloveniji sovpadalo s hkratnimi evropskimi procesi, in to sodbo brez špekulacij, ki so največkrat sad ideoloških ocenjevanj in ne temeljijo na konkretnih podatkih.

Številne pregledne tabele so primerne za analizo sorodnih problemov, v katere se avtor sam ni poglobljajal. Ekonomisti bodo npr. v njih našli dokaz za svoje večkrat izrečene, a prepogosto preslišane trditve, da najmanjše kreditov za večinoma negospodarske investicije ni gospodarno poslovanje. Zgodovinarji pa bodo npr. v Lazarevičevem delu našli dokaz, da se zgodovinski dogodki ne smejo soditi kot zgolj dobri ali zgolj slabi. Tako je tudi vojna prinesla vsaj eno "korist" (čeprav se sliši še tako sarkastično), da je namreč z visoko inflacijo sprožila samodejno razdolževanje prezadolženih kmetov.

Še veliko podobnih prebliskov se porodi bralcu ob prebiranju Lazarevičevega dela. Na koncu knjige pa pomisli, da je bral delo, ki ne govori zgolj o tistem, ker je napisano v naslovu, namreč o kmečkih dolgovih nasploh. Tematika dela je širša, saj se dotika gospodarske panoge, ki je dajala zaslužek večini slovenskega prebivalstva, in njene vpetosti v širšo gospodarsko in politično problematiko.

Aleš Gabrič

Ruth Wodak / Peter Novak / Johanna Pelikan /
Helmut Gruber / Rudolf de Cillia / Richard
Mitteln: *Wir sind alle unschuldige Täter*. Frankfurt, Suhrkamp, 1990, 401
strani.

Knjiga Vsi smo nedolžni storilci, ki jo je napisalo več avtorjev, kar je bilo glede na način dela nujno, predstavlja zgleden primer interdisciplinarne socio-loško-zgodovinsko-filološke analize. Delo pa je poleg tega zanimivo tudi zaradi občutljive tematike, ki jo obravnava, saj gre za snov, ki jo je treba zaradi specifičnega pomena v avstrijski družbi obravnavati zelo argumentirano in subtilno hkrati.

Izhodiščna vprašanja, ki knjigo definirajo, so:

Kako je mogoče, da je v avstrijski družbi danes, po Auschwitzu, ko predstavlja židovska manjšina ca. 0,1% (oz. 7000 pripadnikov židovske skupnosti) antisemitizem sploh še mogoč?

Na kakšen način prodira v avstrijske medije in je tako direktno ali indirektno, praktično pa brez presledka, ves čas po drugi vojni prisoten v avstrijskih medijih (čeprav je "uradno" strogo prepovedan)?

Ali je njegove korenine res mogoče iskati izključno v nemško-avstrijski, z antisemitizmom prežeti zgodovini ali se za tem skriva še kaj?

Na ta vprašanja avtorji odgovarjajo z drzno analizo, ki nam pokaže, na kakšen način pronica antiseminizem v avstrijsko "zavest" preko medijev, političnih nastopov in vsakdanjih pogovorov.

Vprašanje se zastavi seveda že čisto na začetku: kakšna je pravzaprav ta avstrijska "zavest"? Analiza, ki jo knjiga podaja, je v izhodišču mogoča, če velja teza mlajše generacije avstrijskih zgodovinarjev (Karl Stuhlpfarrer idr.), da so bili mnogi Avstrijci (vsaj dosti več, kakor priznava "uradna" verzija) nad "Anschlussom" navdušeni. Za njena nasprotnika velja (glej npr. Dr. Norbert Schausberger. "Der Griff nach Österreich", Wien 1978; dovolj pa je tudi poslušati izjave kanclerja Vranitzkega ali dunajskega župana dr. Helmuta Zilka), da je bila Avstrija prva žrtev ekspanzije nacistične Nemčije.

To avstrijsko "življenjsko laž" (tako avtorji) je institucionalizirala "Moskowska deklaracija", ki so jo sprejeli zavezniki leta 1943. Tako je bilo mogoče avstrijsko "življenjsko laž" uradno uporabljati pri formiranju "nove" avstrijske identitete (zavesti).

Knjiga (sicer navaja, da je bilo takoj po vojni v Avstriji 660.000 "bivših - "die Ehemaligen" - tj. nacistov, kar pa bo najbrž malce pretirana številka.) Židje so v njenem zgodovinskem kontekstu (Opfer der Opfer) žrtev-žrtve, poleg drugih mitoloških konstruktov in zgodovinskih polresnic.

Analiza kaže, da igrajo Židje v povojni Avstriji podobno vlogo, kot jo je v deželah socrealizma igral "zunanj ali notranji sovražnik", "meščanska desnica" itd.: omogočajo jasno identifikacijo "nas Avstrijcev" v odnosu do okolice - "drugih", "tujine", "sodržavljanov židovskega rodu", kar so vse poznani družbeno-psihološki fenomeni, to pa še zdaleč ni vse.

Kakor pravijo avtorji: Židje že s svojo prisotnostjo ogrožajo to "novo" avstrijsko zavest (posebno v odnosu do Nemčije), ki si je "pravi Avstrijci" zlepa ne pustijo ogroziti ali odvzeti zdaj, ko je bilo zanjo potrebno toliko naporov in dokazovanj.

Antisemitska tradicija je v Avstriji stara in meje med posameznimi antisemitizmi so nejasne, nastankov za predsodke, ki vodijo v diskriminacijo, torej ne manjka. (Pri analizi pa seveda ne smemo zaiti v predstavo, da je "Endlösung" le ena izmed stopnic v dolgi zgodovini antisemitizma, na drugi strani pa nikakor zmanjševati "zaslug" npr. katoliškega antisemitizma, za ustvarjanje primernega vzdušja zanj.)

Leta 1945 naj bi se torej začela nova avstrijska zgodovina, ki naj bi vse spremenila, v resnici pa je antisemitizem, kot nam predstavijo avtorji knjige, ves čas prisoten v vseh stereotipnih oblikah - latentni ali manifestativni, eksplicitni ali zelo indirektni - zaradi:

1. strahu pred odkrivanjem vojnih zločinov;
2. strahu, da bi Židje zahtevali svojo "arizirano" lastnino nazaj;
3. strahu, da bi se Židje vrnili v svojo domovino (kakor v prvi in drugi točki) in prevzeli pomembne položaje, spet postali "dominantni" ali zasedali delovna mesta;

4. s svojo prisotnostjo onemogočajo "preseganje" avstrijske preteklosti in permanentno ogrožajo novo avstrijsko "identiteto";

5. za novo avstrijsko "identiteto", ki se gradi na že omenjenih različnostih, so Židje zelo dobrodošli, saj je stereotip o bogatem, pohlepšem, inteligentnem židovskem intelektualcu, ki ima internacionalno zaledje in obvladuje bančništvo in tisk, mnogo primernejši kakor druge diskriminirane skupine. ("Gastarbajterji" ali nacionalne manjšine delujejo zaskrbljujoče bolj zaradi svoje kvantitete.)

Sociološka, filološka in zgodovinska analiza avtorjev nam prikaže mehanizme aplikacije tovrstnih stereotipov v sredstvih javnega obveščanja. Predmet analize sta bila avstrijska dnevnik "Die Presse" in "Kronenzeitung" in avstrijska državna radijska postaja.

Časovno se analiza osredotoči na "afero Waldheim" v času Waldheimove kandidature za avstrijskega predsednika marca 1986 in afero "Kreisky-Peter-Wiesenthal" oktobra-decembra 1975. Tukaj se srečamo z množico "dobrih" in "slabih" Židov, takimi, ki "pustijo preteklost pri miru", in takimi, ki živijo v tujini in preko svojih "agentur" "ščuvajo", pozivajo k maščevanju itd.

Kakor pravi eden od avtorjev v uvodu, bi bila naravna reakcija na "židovsko obrekovanje" argumentirana zavrnitev obtožb, v resnici pa se stvari razvijajo drugače ...

Pri analizi "afere" v povojni Avstriji nam avtorji tako prikažejo več možnih strategij, ki so v analiziranih "primerih" bile uporabljene za obrambo ali napad, kar je bilo odvisno od vsakokratne situacije:

I. Na očitek ali obtožbo (za medvojne zločine) se obtoženi sploh ne odzove ("pusti preteklost pri miru"). Če se taka makrostrategija ne obnese, se krivdo:

1. prikriva (Bilo jih je malo, ne ve se, kdo je bil ...)
2. verbalno evfemizira (npr. "emigracija" namesto "izgnanci" itd.)
3. racionalizira (Obstajali so vendar objektivni razlogi za to ...)
4. relativizira (Tudi drugi so krivi ...)
5. odriiva - (Nekdo drug naj bi bil kriv ...)
6. personalizira (En sam je kriv, npr. Hitler osebno ...)
7. anonimizira (Nekdo je ukazal ...)
8. minimalizira (Očitki so pretirani, stvar sploh ni (tako) resna ...)

II. Druga možnost je krivdo popolnoma zanikati in na napad odgovoriti z napadom.

Tak postopek je označen kot "obrat-storilec-žrtev". Nasprotnika se potem napade z oznakami "zunanji sovražnik", "internationalni židovski hujskači" itd., pred takimi podtikanji se človek "mora" braniti itd.

Krivda se tako spremeni v agresijo nad žrtvijo.

III. Kot tretja alternativa je možno "podtikanje". Nasprotniku se podtakne izjave, ki jih nikoli ni dal in na ta način se generalizira celoten smisel obtožbe, istočasno pa omogoči radikalen protinapad.

V nadaljevanju nam avtorji prikažejo praktično uporabo omenjenih strategij v omenjenih aferah, kar pa nam pušča dve odprti vprašanji:

1. Zakaj je "Avstrija" v svoji identiteti tako ranljiva?

2. Kako je mogoča tako široka, malone "vsakdanja" uporaba antisemitskih stereotipov?

Metodološko so avtorji pri primerjavi "afere Waldheim" in afere "Kreisky-Peter-Wiesenthal" uporabljali lingvistično analizo posameznih delov teksta, ki se je zelo dobro obnesla, saj za razliko od klasične analize tekstov, ki ne ločuje med tekstovnimi in komunikacijskimi oblikami, omogoča analizo glede na vsakokratno strukturo in funkcijo informacije.

Gre torej precej tudi za to, kako je neka tema (verbalno) interpretirana in ne samo za smisel interpretacije. Tako ponuja knjiga poleg natančne kronologije dogodkov tudi terminološke strategije, ki prek stereotipov vodijo do generalizacije.

Analiza enega od tekstov nam pokaže pri aferi "Waldheim" naslednje stereotipe:

1. svetovna židovska zarota

2. židovsko pridobitništvo

3. nečastnost

4. predsodke iz (tradicije) krščanskega antisemitizma

5. židovsko lenobo v odnosu do sionizma (kot bi za graditev države potrebovali samo zidarje).

Tem stereotipom sledi generalizacija:

Židovski narod - židovstvo - Židje - židovska vera - JWC (Jewish World Kongres) - Generalni sekretar JWC - Goldmann - Židje. Primer je vzet iz analize članka v "Neue Krone Zeitung" 30. 3. 1986.)

Na drugi strani se v istem tekstu pojavi generalizacija "pozitivnih" stereotipov:

1. "Avstrijec"

2. "preprost državlján"

3. "povprečen Avstrijec"

4. "normalen državlján"

Žid

Navedel sem enega od primerov sociološko-lingvistične analize teksta, ki jih navajajo avtorji. Ko sta obe aferi analizirani (afera "Waldheim" in "Kreisky-Peter-Wiesenthal"), se pokaže vrsta zgodovinskih analogij in razlik:

1. Obadva (Peter in Waldheim) sta zamolčala del svoje biografije iz časa druge svetovne vojne.

2. Obadva sta se potegovala za visoko avstrijsko državno funkcijo.

3. V obeh primerih so na njuno preteklost opozorili Židje.

1. Peter je krivdo takoj priznal, Waldheim ne.

2. Peter je bil osumljen neposrednega sodelovanja pri vojnih zločinih, Waldheim ne.

3. L. 1975 so napadi prišli iz Avstrije, 1986 iz tujine.

4. L. 1975 je Petra vzel v zaščito "najbolj poznan avstrijski Žid" - Kreisky.

5. L. 1975 se afera umirja, 1986 razpihuje in antisemitski izpadi so posebno radikalni.

6. L. 1975 uporablja Kreisky antisemitske klišeje pri obtožbah Wiesenthala.

7. L. 1975 sta bila glavna akterja oba Žida (Kreisky in Wiesenthal) 1986 pa samo ena stran (JWC).

8. L. 1975 se je afera odvijala (v glavnem) med dvema osebamama 1986 se je spor razširil in posplošil - (JWC - Židje): (Waldheim - Avstrijci).

Podobne primerjave lahko spremljamo skozi vso knjigo, zanimivo pa je, da sta metodologija in tehnika analize, ki je bila najprej uporabljena za afero Waldheim, bili potem prenešeni še na afero "Kreisky-Peter-Wiesenthal", kar potrjuje njeno univerzalno aplikativnost in omogoča sintezo in primerjavo.

Analiza podaja sliko stanja, ki "Avstrijo" v njenih prizadevanjih po "srednje-evropski širini" prikazuje bolj z njene senčne strani. Tako najdemo tudi danes po "holokavstu" v avstrijskih medijih in družbi široko paleto tradicionalnih oblik antisemitskih predsodkov.

Knjiga je tudi za zgodovinarja še bolj zanimiva po svoji metodološki plati.

Sicer pa smo Slovenci lahko "brez skrbi", saj smo po nepriljubljenosti (po anketi "Die Presse" 25. 10. 1991) za Židi (njih bi za svoje sosede "rajši ne imelo" 31 % Avstrijcev. Slovencev pa samo 30 %). Knjiga lahko torej služi (tudi) kot priročnik.

Egon Pelikan

M a k s o Š n u d e r l : *Dnevnik 1941 - 1945. I. V okupirani Ljubljani*. Založba Obzorja, Maribor 1993, 606 strani. (Documenta et studia historiae recentioris; 9a)

Dr. Makso Šnuderl, uspešen mariborski odvetnik v času med dvema svetovnima vojnama, literarni ustvarjalec, dejaven v kulturnem življenju, po politični opredelitvi pa liberalec, se je marca 1941, ko se je odločala usoda t.im. prve Jugoslavije, odločil za pisanje dnevnika in ga pisal v glavnem kontinuirano ves vojni in povojni čas, čeprav po vojni sčasoma manj intenzivno.

Urednik Zdenko Čepič je po načelih zgodovinske stroke pripravil za objavo dnevniške zapise iz obdobja od marca 1941 do konca leta 1945, to je od propada Kraljevine Jugoslavije do konsolidacije nove, t.im. Titove Jugoslavije, in tako skozi posebno zvrst zgodovinskega vira, ki je obenem zanimivo branje tako zaradi vsebine kot zaradi izrazne moči, približal širšemu krogu bralcev to prelomno, težko obdobje, polno nasprotij.

V prvi knjigi (od dveh načrtovanih) je zajeto obdobje do septembra 1943. V njej spoznamo Šnuderla kot rezervnega oficirja jugoslovanske vojske v aprilski vojni, predvsem pa kot begunca v Ljubljani, kamor je iz Maribora prebegnil pred grozečo aretacijo s strani nemških okupacijskih oblasti 27. aprila 1941 in kjer je ostal do kapitulacije Italije.

Knjiga je po vsebini, ki je pogojena s krajem bivanja oziroma z vlogo zapi-sovalca, ter z viroslovnega stališča razdeljena v dva samostojna dela. V prvem, krajšem delu govori Šnuderl o vpoklicu marca 1941 v Črno goro, kjer je kot rezervni intendantski oficir postal pomočnik poveljnika zaledne baze Zetske divizije, doživel neslavno kapitulacijo jugoslovanske vojske, se z nekoliko sreče izognil vojnemu ujetništvu in se prebil v Maribor; tu ne moremo govoriti o pravem dnevniku, temveč o spominskem zapisu, ki je nastal poleti 1941, kajti prave dnevniške zapiske iz marca in aprila je Šnuderl ob vračanju domov preko Hrvaške konec aprila uničil. Glede na časovno bližino med ponovnim zapi-sovanjem in odvijanjem samih dogodkov pa mu je uspelo razmere ter vzdušje v vojski v času pričakovanja vojaškega napada na Jugoslavijo in v času aprilske vojne rekonstruirati zanesljivo, nazorno in natančno. Dezorganiziranost in birokratizem jugoslovanske vojske in njen hiter, kaotičen razpad je Šnuderl doživljal kot veliko osebno razočaranje.

Osrednji del popisuje obdobje dvoipolletnega Šnuderlovega bivanja v Ljubljani, kjer je skušal v prvi vrsti sebi in družini zagotoviti kolikor toliko znosno in varno življenje ter počakati, da gre vojni vihar čim manj boleče mimo. Ta del dnevnika je manj politično obarvan, je pa zato tembolj ilustrativen in neposreden v izpovedovanju tegob specifične, z vojnimi razmerami prizadete in števično močne skupine "štajerskih beguncev" v Ljubljani, ter v izrisovanju vsakdanjega utripa v okupirani Ljubljani.

Prav za spoznavanje vsakdanjega življenja v Ljubljani nudijo Šnuderlovi zapisi obilo snovi. V njih se Ljubljana leta 1941 pokaže kot relativno varno mesto, ki so mu v glavnem še prihranjene vojne grozote in živi v nekakem zatišju, celo sproščenosti ter v znamenju bolj ali manj enodušnega odklanjanja okupatorja. Tekom leta 1942 se ta podoba precej spremeni. Ograditev mesta, aretacije, internacije, ter streljanja talcev vnašajo med prebivalstvo strah, razdeljenost prebivalstva dobiva pod različnimi pritiski vse bolj obeležje državljanskega spopada. Moreče vzdušje in splošna nezaupljivost dosežeta enega od viškov ob t. im. božičnih racijah, vendar pa sta v naslednjem letu tudi pod vplivom vojno-političnih dogodkov doma in v svetu začela začasno popuščati.

V okviru takšnega vsakdanjega življenja Ljubljančanov ustvarja Šnuderl z vsakodnevnimi zapisi o družini, sorodstvu in ožjem krogu znancev svojevrstno družinsko kroniko. Po zaslugi predvojne Šnuderlove gospodarnosti in podjetnosti in ko mu je uspelo precejšen del premoženja prenesti v Ljubljano, je družini zagotovil vsaj položaj povprečne meščanske družine. V osnovnem eksistencialnem oziru niso bili ogroženi, zadovoljivo so rešili stanovanjsko vprašanje, sinova sta nadaljevala šolanje, Šnuderl je bil precej reden gost ljubljanskih kavarn. Vendar je bila družina, kakor begunci nasploh, zaznamovana z begunstvom (strah, ki so ga povzročale govorice, da bodo italijanske oblasti begunce vrnile nemškim; skrb za usodo svojcev, ki so ostali na nemškem okupacijskem območju), zaradi česar je Ljubljana kmalu postala kraj le začasnega in negotovega preživetja, nikakor pa ne varnega zatočišča.

Begunci so bili kot raznolika socialna skupina prizadeti na različne načine. Mnogim izobražencem in kulturnim delavcem je bilo onemogočeno opravljanje prejšnjega poklica. Ker je italijanska zakonodaja odvetnikom onemogočala zaposlitev, je v Šnuderlovih zapisih zlasti v začetnem obdobju močno poudarjena brezupnost položaja, v katerem se je znašel, ko je ostal brez dela. Rešuje se z miselnim delom - študijem tujih jezikov; jeseni 1941 se po dvajsetih letih od doktorskega izpita iz prava in prav tolikih letih delovnih izkušenj vpiše kot študent na filozofsko fakulteto; med drugim prebere Marxov Kapital, česar prej ni utegnil. Sčasoma v njem obup popusti, sprijazni se z neizprosnostjo vojnih razmer in si izoblikuje stil življenja, ki ga sam poimenuje "življenje na up", kar zanj pomeni predvsem upanje, da skozi vojno, ki bo pač enkrat minila, popelje družino neokrnjeno, neprizadeto.

Navezanost na družino in odgovornost zanj sta ves čas zelo v ospredju. Manifestirata se na različne načine, od neumornega enoletnega prizadevanja za sinovo izpustitev iz internacije (v knjigi je kot priloga objavljen tudi dnevnik sina Sava iz Gonarsa, ki je predvsem razpoloženjskega značaja), do drobnih vsakdanjih dejanj, ki naj bi blažila tegobe, ki jih je družina Šnuderl delila z ostalimi Ljubljanci (npr. skrb za hrano, ki je v letu 1942 v Ljubljani že postala pereč problem, kar se je na zunaj najbolj drastično pokazalo v tem, da so parkovne površine v središču mesta preuredili v njive).

Seveda Šnuderl v Ljubljani ni mogel ostati neprizadet opazovalec vsega tistega, kar je Slovence z okupacijo doletelo. Že negotova in težka usoda tisočev beguncev z nemškega okupacijskega območja ga je vzpodbudila, da je sodeloval v njihovem organiziranju in povezovanju z Osvobodilno fronto. Skupina štajerskih beguncev je bila julija 1941 vključena kot ena izmed osemnajstih skupin v OF, Šnuderl kot predstavnik skupine pa je postal član vrhovnega plenuma OF. Bralec bo ob prebiranju dnevnika nekoliko razočaran, saj bi glede na Šnuderlov formalni položaj vendarle pričakoval nekaj več informacij o njegovem političnem udejstvovanju, o delu skupine in OF nasploh. Toda upoštevati je treba, da so bili sestanki vrhovnega plenuma redki in da Šnuderl neke trdnejše povezave z vodstvom OF ni imel. Po drugi strani vsega ni zapisal, gotovo v skrbi, da pride dnevnik v nepoklicane roke in s tem postane zanj obremenjujoč. Stvari, ki jih zaradi pomembnosti vendarle ni želel prepustiti zgodovinski pozabi, pa je samo naznačil ali zabeležil v ezopovskem jeziku.

Kljub omenjenim omejitvam si je mogoče ustvariti delno podobo o skupini štajerskih beguncev: dejansko je vključevala le manjši del beguncev; trdnejše organizacijske povezave in samostojne politične iniciative ni imela; politično ni bila enotna in so nekateri vodilni člani odpadli (npr. dr. Krsto Kazafura, dr. Miloš Vauhnik). Sam Šnuderl se je v okviru skupine povezoval le z ožjim krogom ljudi, rednejšo povezavo z OF kot celoto pa je imel predvsem preko Prežihovega Voranca. Prav vsebina pogovorov s Prežihom bi bila verjetno zanimiva, če bi bila zabeležena v večji meri. O pomenu in vlogi skupine pa je najbrž najbolj merodajno oceno dal sam Šnuderl, ko je kasneje zapisal, da njihova skupina ni bila "množična,

odločilna ali posebno pomembna", da pa je beguncem predstavljala pomembno moralno oporo v tujem okolju, utrjevala zaupanje v bodočnost in bila "spodbuden delček" množične politične mobilizacije za temeljna načela osvobodilnega gibanja.

Med vidnejša področja piščevega zanimanja sodi spremljanje vojaških dogodkov na svetovnih bojiščih. Tu se avtor izkaže kot trezen opazovalec in kar vešč analitik vojaških razmer. Od vsega začetka je prepričan, da bo vojna dolga, čeprav sprva tudi on ne predvideva večletnega trajanja, in od vsega začetka je prepričan v poraz fašističnih sil. Prepričanje povsem stvarno utemeljuje s presojo strateških prednosti in moči vojaških potencialov na obeh vojskujočih se straneh v posameznih razdobjih.

Na domačem prizorišču spremlja predvsem tisto, kar na kakršen koli način ogroža slovenski narod. Tu beleži različna okupatorjeva nasilja in vojne žrtve (npr. streljanje talcev) predvsem v Ljubljanski pokrajini in na Štajerskem. Seveda ne more mimo likvidacij, ki so jih izvajali v Ljubljanski pokrajini v imenu OF. Te obsoja, kar jeseni 1942 tudi odkrito pove Prežihu. Obsoja jih s pravnega stališča (šlo je za umore na slepo in ne za boj), z nekakšnega racionalnega stališča (nasilje rodi novo nasilje) in iz skrbi za narodovo enotnost, ker je bilo jasno, da se bo nasilju iz vrst osvobodilnega gibanja zoperstavil ekstrem iz katoliških vrst.

Ob vedno očitnejši razdeljenosti Slovencev v Ljubljanski pokrajini, ki končno privede do državljanske vojne, je iskreno prizadet, ker bo to narodu povzročalo dodatne rane in žrtve. Protikomunistično akcijo oz. akcijo "bele garde" označi kot "strašno tragično in zmotno". Meni, da napake in likvidacije, storjene s strani OF, ne bi smele biti odločilne za presojo osvobodilnega gibanja. Protikomunistična akcija Slovenske ljudske stranke ga utrjuje v prepričanju, da je SLS v narodnem gibanju videla svojo politično smrt.

Komunistični partiji Šnuderl ne posveča posebne pozornosti. Do nje ne izraža niti simpatij niti je ne zavrača. Na sestanku skupine štajerskih beguncev 16. maja 1943 ugotavlja, da se Slovenija (Jugoslavija) nahaja v revoluciji, da povratka v staro Jugoslavijo ni, da je bodočnost mogoče zavarovati le v slovanski skupnosti, zato si je treba prizadevati za ruski vpliv, da je boljše slovenski družbeni red, da pa bo njihova skupina ostala zunaj partije, česar se je sam potem tudi ves vojni in povojni čas držal.

Odnos pisca dnevnika do oboroženega odpora v tem obdobju ni povsem običajen. Ne nasprotuje mu, saj je po njegovem prepričanju nastal predvsem kot odgovor na okupatorjevo nasilje, toda ko septembra 1942 ocenjuje razmah partizanstva v tem letu, pravi, da je bila okrepljena partizanska dejavnost neumestna in prezgodnja, ker potek vojne v svetu še ni nakazoval skorajšnjega konca. Po njegovem mnenju bi bilo treba partizansko aktivnost vezati na trenutek odločilnega preobrata v razmerju moči na svetovnih bojiščih, medtem pa "skrbeti za živce". Šnuderl sam ne razmišlja o odhodu v partizane. Od tega ga odvrta že omenjena skrb za družino, prezreti pa ne gre tudi njegovih zrelih let (rojen je bil leta 1895) ter šibkega zdravja. Vendar vse to ob kapitulaciji Italije, ko ga IO OF

pokliče na osvobojeno ozemlje, ne predstavlja več ovire, da se pozivu ne bi odzval, saj je moral Ljubljano zapustiti tudi zaradi prihoda nemškega okupatorja.

Že pred vojno izoblikovan protinemško naravnani nacionalizem Maksa Šnuderla prihaja do izraza tudi v tem, t.i. ljubljanskem obdobju. Čeprav živi pod italijanskim okupatorjem, pravzaprav več razmišlja o nemškem okupatorju. Ta se mu zdi nevarnejši od italijanskega, ker izvaja nasilje nad Slovenci preiščeno in z elementarno grozovitostjo; tesno ga povezuje s predvojnimi nemštvom na Slovenskem. Za avtohtone Nemce na Štajerskem meni, da jih je treba v skladu z njihovo vlogo v preteklosti in med vojno po končani vojni "do zadnjega pognati čez mejo na sever". Prav zadovoljen je ob preselitvi Kočeverjev na izpraznjene domove slovenskih izgnancev v Posavju in Obsotelju, saj takoj tisti hip spozna, da so sami Nemci pomagali odstraniti ta otok nemštva na Slovenskem.

Objava dnevnika je terjala precej pripravljalnega dela kljub srečni okoliščini, da je nanjo mislil že avtor in v ta namen stenografsko pisavo dnevnika prevedel v običajno. Ob tem je dodal še nekaj pojasnil, sicer pa vsebine ni spreminjal. Obsežnost in specifična vsebina dnevnika sta zahtevali številna pojasnila. Čeprav se je Čepič kot pisec opomb odločil za racionalnost (niso preobsežne, svetovnih vojaških dogodkov v glavnem ne pojasnjuje) je opomb skupaj z avtorjevimi kar 1148. Omenimo naj še, da je Čepič v uvodu orisal dnevnikařjevo zanimivo in bogato življenjsko, poklicno in literarno pot. Dodano je tudi nepogrešljivo kazalo osebnih imen. Škoda je le, da je v knjigi preveč tiskarskih napak, zaradi česar se npr. visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Riccardo Miozo spremeni v Ricarda Moira, Neodvisna država Hrvatska pa pristopi k trojnemu paktu junija 1942 namesto 1941.

Vida Deželak-Barič

Stefano Bianchini - Francesco Privitera:
6. aprile 1941- *L'attacco italiano alla Jugoslavia*. Marzorati, Settimo Milanese,
Milano 1993)

Italijanski napad na Kraljevino Jugoslavijo pravzaprav ni glavna tema knjige italijanskih zgodovinarjev, četudi sta jo tako naslovlila. Bianchinijevo poglavje o "jadranskem vprašanju" v italijansko-jugoslovanskih odnosih med obema vojnama, ki naj bi bilo eden od temeljnih motivov za agresijo Mussolinijeve Italije na Jugoslavijo, je le nekakšen uvod. Proslula teza o pohabljeni zmagi (vittoria mutilata) Italije leta 1918, rojena še pred fašizmom, je izhodišče zla, ki se je udejanilo z udeležbo Italije v napadu, razkosanju in okupaciji Jugoslavije 1941-1943. Na dan napada je Mussolini v pismu Hitlerju zapisal: "Jugoslavija je najbolj avtentična stvaritev Versaillesa in zasluži svojo usodo." Bianchinijev pregled obravnava položaj Jugoslavije v zamotanih evropskih odnosih, glede italijansko-jugoslovanskih odnosov pa se zlasti ozira na tiste pojave v politiki Hrvatov, na

katere je računala Mussolinijeva protijugoslovanska politika. Slovence v Jugoslaviji omeni šele v času vladnega prevrata 27. marca 1941. Pridružili so se (dva predstavnika SLS) novi vladi generala Simovića, a obenem so prek slovaškega veleposlaništva predlagali Hitlerju, naj ustvari neodvisno Slovenijo. Vprašanje, kdo je navsezadnje neposredno odločil, da tudi Italija 6. aprila 1941 Jugoslavijo napade, ali Hitler ali Mussolini sam, pušča Bianchini odprto.

Glavni temi knjige sta okupacijska politika Italije na delih jugoslovanskega ozemlja, ki ga je zasedla (Privitera), nato pa obnašanje enot italijanske vojske na tem ozemlju po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 in po njenem prehodu na stran zaveznikov (Bianchini). Oba avtorja pišeta skoraj le o dogajanju na območjih jugovzhodno od Slovenije.

Privitera se omejuje na posamezne segmente tematike. Predvsem ga zanimajo pojavi vojaške kolaboracije srbskih četnikov, ki jih v hrvaških območjih sprva motivira odpor proti ustaškemu genocidu, v nadaljevanju pa vse bolj protikomunistično nasprotovanje partizanskim enotam, v Črni Gori pa že spočetka velikosrbstvo obenem s protikomunizmom. V Dalmaciji so kolaboracionistične enote sestavljali tudi protikomunistični Hrvati. Posamezne pojave obravnava na temelju italijanskih virov, zlasti iz zgodovinskega arhiva vrhovnega štaba italijanske vojske.

Že kmalu na začetku leta 1942 je italijansko poveljstvo vse te raznorodne enote poimenovalo s skupnim imenom "Prostovoljna protikomunistična milica" (MVAC). To je postalo po juliju 1942 tudi uradno ime slovenskih "vaških straž" v anektirani Ljubljanski pokrajini. Privitera pravi, da so to bile "vzporedne enote, organizirane znotraj italijanske vojske, ki naj nastopajo ob boku rednih čet v boju proti gverili".

Posebna pozornost, ki jo avtorja namenjata kolaboracionistom, služi nedvomno njenemu prizadevanju, da natančneje raziščeta mesto in odgovornost italijanskih okupacijskih enot v tem "balkanskem" vojskovanju. Za njihove postopke so s svojim prostovoljnim sodelovanjem in z načini bojevanja soodgovorni tudi domačini.

MVAC v Ljubljanski pokrajini zadevata dva italijanska vojaška dokumenta, objavljena med prilogami v knjigi. Prvi je dopis generala Maria Roatte, v.d. poveljnika za "Slovenijo in Dalmacijo" italijanskemu ministrstvu za vojsko 22. julija 1942. V njem sporoča, da je Duce (Mussolini) 16. julija odobril Roattov predlog, naj se glede na dobre izkušnje v Hercegovini organizirajo take enote tudi na zasedenih ozemljih Hrvaške. Sestavljale bi jih enote dveh kategorij: "krajevne enote (vaška milica - milizia paesana) različnega obsega, odvisno od potreb okolja, za neposredno obrambo naselij; - enote za širšo uporabo (aktivna milica - milizia attiva) različne moči, za direktne akcije ali za sodelovanje z našimi operativnimi enotami." Roatta predlaga višino vojaških prejemkov zanje. Dopis ne govori o Ljubljanski pokrajini, toda gotovo je bil sočasen s podobnim načrtom tudi zanjo. To je očitno iz drugega dokumenta, dopisa italijanskega finančnega ministrstva italijanskemu ministrstvu za vojsko z dne 11. avgusta 1942.

Finančno ministrstvo tega dne že odgovarja na predlog ministrstva za vojsko, "naj se organizirajo oborožene protikomunistične formacije na ozemlju Slovenije in Dalmacije, ki bi jih sestavljale vaška milica (krajevne enote) in aktivna milica (operativne enote)". Finančno ministrstvo sporoča svoje stališče o predlaganih vsotah vojaških prejemkov za osebje v teh enotah, s splošno pripombo, naj te vsote ne presegajo povprečja prejemkov italijanskega vojaškega osebja.

Ime "milizia paesana", po naše "vaška straža", je bilo potemtakem že poprej v širši rabi italijanskih okupantov na Hrvaškem in v Dalmaciji in ne izvira iz iniciativ slovenskih kolaborantov v Ljubljanski pokrajini. Prav kratek je Priviterov pogled na Slovenijo: "Povsod je gverila postala konstantna realnost, tudi v tistih območjih, kot je Slovenija, kjer je italijanska vojaška navzočnost bila večja." Ob tem navaja italijansko vojaško oceno iz časa tik pred padcem fašistične vlade v Italiji: "V Sloveniji so uporniške tolpe znova postale dejavne in to s še večjo napadalnostjo kot poprej (pred velikimi bitkami na Neretvi in Sutjeski spomladi 1943, op. J.P.). Najhujši je položaj (tako pravi zanesljivo in ugledno sporočilo Dučeu) v coni ob meji s Hrvaško, kjer je bilo opaziti navzočnost močnih srbsko hrvaških tolp, ki se doslej še nikoli niso pojavile na slovensko italijanskem ozemlju. Tudi v Ljubljani naj bi se položaj vidno poslabšal v primerjavi s časom pred vojaškimi akcijami. Številni partizani so v njej dobili varno zavetje in vzdržujejo živo zavest upora."

Jedro knjige je v poglavju "Vojaška tragedija in vprašanje, kako se more narod odkupiti". Bianchini tu misli na odkup italijanskega naroda od odgovornosti za udeležbo Italije v svetovni vojni na strani Hitlerjeve Nemčije (1940 - 1943) in v tem okviru za napad na Jugoslavijo in za okupacijo njenih delov.

To vprašanje je, kot znano, tematiziral že Claudio Pavone s knjigo "Una guerra civile - Saggio storico sulla moralità nella Resistenza" (1991). Razmeroma zgodnja kapitulacija je ponudila Italijanom možnost za narodov odkup v nadaljnjem vojskovanju proti Hitlerjevi Nemčiji. Na jugu Italije z vojaško vlogo Badogliève vlade, v sredini in na severu z odporom proti nemškim okupatorjem, ki je bil hkrati tudi državljanska vojna proti obnovljeni fašistični "Italijanski socialni republiki". Italija je s takšno vojno dokazala, da se je sposobna sama rešiti fašizma in se obnoviti kot demokratična država in družba.

Bianchini si to vprašanje postavlja, ko raziskuje, kako so se obnašali italijanski vojaki, ko so se 8. septembra 1943 znašli kot poraženi okupatorji v delih razkosane Jugoslavije. Obvezovala jih je dvojna prisega, kralju in Dučeu, ki sta zdaj postala med seboj sovražna simbola državljanskega vojskovanja. In znašli so se pred pozivom Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, naj stopijo, tam kjer so, na njeno stran kot zavezniška vojska in obrnejo orožje proti Nemčiji.

Bianchinijeva podoba dilem in obnašanja italijanske okupacijske vojske je utemeljena na italijanskih vojaških virih, pa tudi na zapuščini nekaterih italijanskih častnikov, ki so se odločili za vojskovanje proti Nemčiji, ob boku NOVJ. Večina italijanske vojske se je predala Nemcem v ujetništvo, nekaj tudi posredno prek četniških enot, velik del se je dal razorožiti partizanom in si je potem prizadeval

preiti v južno Italijo, nekateri posamezniki so šli med skrivače po vaseh. Toda pomemben del se jih je organizirano, v samostojnih enotah, pridružil NOVJ. Bianchinijeva pozornost je obrnjena predvsem na območja Črne Gore, Dalmacije in delov Bosne, Hercegovine in Sandžaka in k tamkajšnjim primerom italijanskih enot, ki so se odločile za boj proti Hitlerjevi Nemčiji na tleh okupirane Jugoslavije. Badoglijeva vlada se je njihovega vojaškega in političnega pomena šele pozno zavedla, a vendar: med 9. in 21. oktobrom 1944 je prišel k diviziji "Garibaldi", ki je operirala na območju Sandžaka podsekretar njenega vojnega ministrstva Mario Palermo. Ali je šlo le za pragmatično zanimanje ali tudi za širše politične nagibe? Poskus je ostal neučinkovita epizoda.

Idejna različnost italijanskih protifašističnih vojakov v razmerju do partizanov je ostajala naprej, piše Bianchini. Toda "različnost demokratične orientacije teh in onih ni preprečila, da ne bi primerjali idealnih nagibov, ki so jih videli pri partizanih, s svojimi lastnimi nazori o idejah domovine, države in narodne skupnosti." Mimo fašistične retorike so se sredi partizanske vojne naučili vrednotiti najbolj epične strani lastne zgodovine. "Prav izkušnja antifašističnega boja, ki so ga vodili ob strani jugoslovanskih partizanov - in navzlic epizodam medsebojnega nerazumevanja - je pripomogla, da je med italijanskimi vojaki takrat začel zoreti nov, drugačen in demokratičen občutek dostojanstva njih samih in njihovega naroda, namesto in v nasprotju s tistim, kar jim je dvajset let pridigal fašizem. Zgodovinski spomin in politični premislek sta se začela vračati in obnavljati v kritični obliki in to v ognju krvavega in grozovitega spopada, kar je dopustilo Italijanom, da znova najdejo svojo skupno vez in dostojanstveno povezavo z lastno preteklostjo".

Slovenskega ozemlja se Bianchini ne loteva. Le bežno izreče opažanje, da se je razmerje med italijansko rezistenco in pa slovenskim in hrvaškim osvobodilnim gibanjem "prepletlo s trnovimi in nerešenimi vprašanji italijansko-jugoslovanske meje, s spominom na protislovansko propagando v (minulem) dvajsetletju in na brutalno raznarodovanje, ki so ga izvajali nad Slovenci in Hrvati." Njegov bežni oris razvoja v teh razmerah omenja kočevski zbor odposlancev ("postavil je temelje nove slovenske države v federativni Jugoslaviji"), stike slovenske delegacije OF s CLNAI (vodstvom Rezistence za severno Italijo), protislovansko početje fašistov Mussolinijeve republike, tržaško Rižarno, dramo Trsta po prihodu jugoslovanskih enot, nevarnost vojaškega spopada med protifašističnimi zavezniki, klimo političnega obračuna in klavrnega osebnega maščevanja v Trstu. Ne izogne se niti fojbam. V njih so izginili številni ljudje teh krajev, vključno nekateri anti-fašisti, "ker je prevagala logika napraviti iz vsake trave (fašistično) butaro (fare di ogni erba un fascio)". Zgodovino tistih dni bo treba šele napisati, meni Bianchini, a jo zaznava predvsem kot produkt treh desetletij narodnih nasprotij. Vse, kar je v celotnem dogajanju bilo tragičnega za Italijane v Jugoslaviji, je vendarle produkt politike, ki jo je izvajal fašizem in fašizmu je treba pripisati zgodovinsko odgovornost za to, da je Italijo spremenil v napadalsko deželo. V nelahkih odnosih med italijanskimi in jugoslovanskimi partizani je vzlic vsemu

poganjala klica rezistence, ki je edina bila zmožna sčasoma odkupiti, odrešiti Italijo.

Knjiga se kajpada ne loteva nasprotne plati svojega osrednjega vprašanja. S plati jugoslovanske protifašistične rezistence bi se dalo namreč tudi vprašati, kaj pomeni takratni poziv partizanskih vodstev italijanskim, dotlej okupacijskim enotam, v "skupni boj proti skupnemu sovražniku - Hitlerju" (tako npr. razglas Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo)? Kakšen je v luči takega poziva pglavitni cilj NOB? Vojaška zmaga nad evropskim fašizmom ali kar in celo zgolj socialistična revolucija? Kako si zamisliti izpeljavo revolucije v teku in v razmerah bojnega in zavezniškega sodelovanja na lastnih tleh, z enotami kraljeve italijanske vojske? Dejstvo, da se večina italijanskih vojakov temu pozivu ni odzvala, je onemogočilo odgovor zgodovine same na to vprašanje. Toda gre za jedro slovenskih postrevolucijskih sporov o pravem značaju velikega dejanja, ki ga je slovenski narod - z vodstvom, kakršno se mu je tedaj edino ponudilo - nedvomno zmagel v času srečanja s svojo do zob oboroženo usodo.

Janko Pleterški

T o m a ž T e r o p š i č : *Kozjanski odred 1., 2.* Obzorja, Maribor 1993
(Knjižnica NOV in POS; 29/3), 413 + 465 strani.

Obsežna monografija o Kozjanskem odredu je nastala kot nekoliko predelano magistrsko delo. Že zaradi tega je metodološko in hevristično precej bolj dodelana, kot je običajna raven v tej sicer impozantni knjižni zbirki. Avtorju v pomoč in knjigi v korist so bile tudi nekatere njegove predhodne študije o posameznih vidikih teme pa tudi obsežno terensko delo.

Avtor je v 16 poglavjih obdelal skoraj dveletno obdobje vojaškega dela narodnoosvobodilnega boja na Kozjanskem. Obravnavo je temi ustrezno krajevno omejil, hkrati pa je posegel precej širše v tistem delu, kjer je obravnaval razmerje med prebivalstvom in vojaštvom. Tako monografija ni le oris partizanske enote, njenih bojev in razvoja, pač pa mnogo pove tudi o tisti sicer težko zajemljivi in merljivi vmesni coni med partizanstvom in prebivalstvom, kar se običajno označuje s formulo, da je bila gverilska vojna možna le v povezavi z ljudstvom. Delovanje in funkcioniranje Kozjanskega odreda je namreč mogoče še najbolje označiti kot gverilo, z izjemo krajšega obdobja osvobojenega ozemlja jeseni 1944. Odred je namreč deloval na robu že itak počasneje in šibkeje razvijajočega se področja narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem, kar je moralo nujno vplivati na cilje in taktiko partizanjenja na Kozjanskem. Kozjansko je bilo v posebni situaciji tudi zato, ker je bilo precej izolirano območje, saj je bilo na vzhodu omejeno z utrjeno in varovano državno mejo, ki se je vlekla tudi onstran Save navzgor do Radeč, vendar pa je mnogo večja zapora na tem območju bila zapora ljudi; v pasu vzdolž

Sotle in Save so namreč živeli novi, nemški in pronacistično usmerjeni naseljenci, zvečine Kočevarji, ki so predstavljali za partizansko vojsko veliko oviro. Drugi dve smeri pa sta omejevali reka Savinja in dobro varovana železnica.

Monografija v 16 poglavjih zajema štiri tematske dele. Prvi del v dveh poglavjih je krajši geografsko-gospodarski oris Kozjanskega in pregled partizanskih enot na Kozjanskem pred ustanovitvijo odreda. Avtor opozarja, da je geografska označba Kozjanskega šele novejšega datuma, nastala je prav med narodnoosvobodilnim bojem.

Drugi del v sedmih poglavjih obravnava razvoj in boje odreda. Odred je bil ustanovljen z odredbo IV. operativne cone že konec marca 1944, dejansko formiran pa šele 27. aprila 1944 pri Sromljah. (Prvič je bil namen formirati Kozjanski odred nakazan že v povelju Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet spomladi 1942.) Njegova ustanovitev je izhajala na eni strani iz okrepitve Kozjanskega bataljona, na drugi pa iz nalog, ki so si jih postavila višja poveljstva, namreč da z odredi pokrivajo celotno operativno območje. Začetek je bil skromen: okoli 150 borcev, od tega precej neoboroženih. Kasneje se je enota vsaj številčno hitro večala; julija jih je bilo 500, konec avgusta celo 1182 (na 445 kosov orožja). Nato se je številčno stanje zmanjšalo zaradi odvajanja novomobiliziranih v druge enote IV. operativne cone in zlasti na Dolenjsko. Po ocenah avtorja je odred mobiliziral v letu 1944 okoli 4000 borcev, vsaj 2100 jih je transportiral na Dolenjsko.

Poletje in zgodnja jesen nista bili le čas rasti, pač pa tudi obdobje največjih vojaških uspehov. V tem času je bil odred ocenjen za najboljšega na območju IV. operativne cone. Jurklošter junija, Pilštajn in Pišce julija, Podsreda avgusta in Kozje septembra - to so bila največja naselja, ki jih je osvojil in kontroliral odred. Tako je svoje operativno območje potisnil tudi v kozjanske doline in vzpostavil osvobodeno območje, ki ga je uspešno branil pred občasnimi vdori vse do decembra 1944, ko je v ofenzivi "Divja svinja" (Wildsau) okoli 2500 vojakov, del je bil tudi kozakov in ustašev iz sosednje NDH, izgubil večino ozemlja in bil prisiljen spet preiti na gverilski način bojevanja. Ofenziva pa je bila res 'divja', saj je komaj kje najti tako sistematično nastopanje proti civilnemu prebivalstvu kot na Kozjanskem, kar pove že podatek, da je bilo delno ali v celoti požganih 77 naselij, okoli 500 družin je ostalo brez bivališč, ubitih je bilo okoli 30 ljudi. Odred se je bojem v glavnem izmikal, se razdelil na čete, veliko več kot izgub je bilo dezertarjev, celo okoli 400, vendar povečini iz zalednega Kozjanskega vojnega področja. Ob hudi prizadetosti prebivalstva je tako razumljivo nezadovoljstvo političnih organov z učinkom partizanov, ki se je po ofenzivi kazala v medsebojnih napetostih in kritikah višjim forumom.

Zadnje vojne mesece je odred zaradi ovirajočega snega v glavnem prebil brez velikih bojov. Doživel je nekaj hujših porazov, najhujšega pod Resevno 18. marca, ko je padlo 31 borcev 2. bataljona in še nekaj aktivistov. Konec marca so začeli pripravljati premik glavnine odreda na Dolenjsko ali v Zasavsko hribovje, da ga ne bi zadela bližajoča se fronta. Potem pa je 1. aprila prišlo povelje, da je treba

odred poslati v Prekmurje, kjer naj bi sodeloval v sklepnih bojih. Takoj so odred pregrupirali v pohodno enoto z začasnim imenom Kozjanska grupa, ki je štela 250 borcev, 5. aprila so že prestopili Sotlo, 16. aprila so bili na Kalniku, prešli so frontno črto in bili 27. aprila preko Drave, prešli pot do Prekmurja, 2. maja so vkorakali v Lendavo, tri dni kasneje pa v Mursko Soboto. Prišli so torej prepozno, da bi lahko izpolnili prvotni namen pohoda. Bili pa so dragoceni kot izkušeni borci in so predstavljali jedra za zaledne vojaške organe, bataljon KNOJa in Prekmursko brigado.

Iz preostale skupine borcev, ki je ostala na Kozjanskem, pa je v treh tednih zrasel nov Kozjanski odred (formiran prav na obletnico prvega, 27. aprila), saj tik pred nemškim zlomom ni bilo pomanjkanja borcev. V zaključnih bojih je en bataljon vkorakal v Sevnico, drugi pa v Celje in Štore. Odred je končal svojo bojno pot 28. maja v Mariboru; večina moštva je bila dodeljena v enote KNOJ-a, del pa državni varnostni policiji (OZNA).

V sedmih poglavjih nato avtor obravnava službe in spremljajoče dejavnosti. Med njimi sta najpomembnejši zveze in obveščevalna služba, ki je bila orientirana predvsem na dogajanje ob meji in na železnicah (Dobova-Zidani most-Celje-Rogatec). 10 terenskih obveščevalnih točk je pokrivalo območje od Brežic do Ptuja. Zveze so omogočale uporabo zbranih podatkov in posredovanja. Poleg delujočih TV linij je odred postavil še 10 vojaških kurirskih postaj, na osvobojenem območju položil telefonske linije (18 priključkov), daljinske zveze je vzdrževal z radijsko postajo na Lisci in pozneje s prenosnima postajama. Saniteta ni obstajala le v enotah, pač pa je bila tudi stacionarna, saj so od julija 1944 ustanovili tri manjše bolnice. Dostopni so bili tudi zdravniki. Zanimivo je poglavje o sodstvu, saj kaže na velika nihanja v kaznovalni politiki v razmeroma kratkem času. Pri štabu odreda je deloval senat vojaškega sodišča IV. operativne cone. Poleti je bilo v kazenskih obravnavah obsojenih na smrt kar 21 obtožencev, jeseni v 168 razpravah niti eden. Večino obtoženih so predstavljali dezertjerji, ki jih je bilo na Kozjanskem kar veliko, npr. med ofenzivo jeseni 1944 kar 400. Odred je imel več vojaških bataljonskih glasil, posebno pa so bile pomembne godbe.

Omenimo še sistematično pripravljanje na nemško razsulo in s tem povezano pričakovanje množične vključitve nemških vojakov v odred (načrti za organizacijo tujerodnih enot!), ustanovitev Avstrijske čete in prestop v partizansko vojsko okoli 120 kozakov 5. maja.

Četrty del tvorijo priloge. Pomemben je zlasti obsežen, 3495 borcev obsegajoč seznam borcev odreda. Pri njem se je avtor, ki ga je večini tudi sestavil in obdelal, srečeval s problemom mobiliziranih rekrutov. Veliko večino teh je namreč odred takoj poslal dalje v druge enote 4. operativne cone ali celo na Dolenjsko, zato ostaja umestno vprašanje, koliko je takšne partizane sploh mogoče šteti za pripadnike odreda. Ker je podlaga seznama računalniška baza, je lahko avtor navedel nekatere zbirne podatke (izgube, starost, spol), žal le te, čeprav bi zbrano gradivo omogočilo še kakšno. Tako je pri starostni strukturi opazen velik delež najmlajših letnikov 1925, 1926, 1927 in mlajših, kar 20 odstotkov, kar kaže na

ciljno skupino splošne mobilizacije, saj je bil velik del nekaj let starejših letnikov vpoklican v nemško vojsko.

Avtorjevo splošno vojaško znanje mu je omogočilo, da stvarno presoja in tudi oriše posamezne boje, pa tudi razmerja med sestavinami monografije so pretehtano zastavljena. V pisanju je konkreten, vsa vojaška dejanja so podprta z imeni in priimki, sodbe in zaključke utemeljuje z znanstvenim aparatom, povečini iz primarnega gradiva partizanskega in nemškega izvora. Pri navedbah arhivskih ustanov moti navajanje starih imen; v dobi računalnikov posodobitev imen terja sila malo časa in truda.

Damijan Guštin

R o y F . F o s t e r: *Modern Ireland 1600-1972*. London, Penguin Books 1989. 596 strani + 92 strani prilog.

V uvodu je Foster (rojen 1949, 1988-1991 je predaval moderno britansko zgodovino na londonski univerzi, od 1989 član Britanske akademije, zdaj predava irsko zgodovino v Oxfordu) napisal, da ni imel namena objaviti izčrpne irske zgodovine, ampak jo pregledno predstaviti in interpretirati, ne da bi ob tem pretirano poudarjal osrednjo angleško os. Uporabil je mnoge dostopne vire in pogosto citiral ekonomsko statistiko ter dosledno navajal nacionalno književnost v ilustracijo (npr. str. 167-184). Plastično je naslikal irsko zgodovino in njen vsakdanjik, politični razvoj pa je puščal nekoliko v ozadju. Tako je nastal zanimiv in obsežen tekst, vendar je tak slog pisanja težje povzemati.

Moderna irska zgodovina se začne pred letom 1600, ko so še vladali Tudorji (Henrik VIII. se je 1542 oklical za irskega kralja) in je upor Hughha O'Neilla zapustil vidnejšo sled. S katoliško religijo in svojim jezikom so se Irci upirali Angležem v času buržoazne revolucije in Cromwellove republike. Upor irskega plemstva v oktobru 1641 je bil krvavo zatrt. Oliver Cromwell je odločilno vplival na irsko vojno in ostro posegel v nadaljnji razvoj tudi s konfiskacijami in naseljevanjem nekdanjih vojakov. To problematiko zgodovinar Foster posebej poudarja in kritično ovrednosti tozadevno historiografijo (str. 101-113). Če so Irci še imeli v uporniškem letu 1641 60 % zemljiške posesti, so jo pod Cromwellom imeli le okoli 9 % in po restavraciji 20 %. Čas pa ni bil preveč naklonjen Ircem ob koncu 17. stoletja v času Jakoba II. in protestanta Viljema Oranskega. Tudi kasneje je Westminster suvereno obvladoval Irsko. Francoska buržoazna revolucija odmeva tudi na Irskem. Leta 1798 je prišlo do krvavega upora proti protestantom, ki je bil zadušen z vsemi sredstvi, leta 1801 pa je bilo proglašeno Združeno kraljestvo Velike Britanije in Irske.

Gospodarski tokovi so razumljivo naravnani na Anglijo: ovce, volna, konji, govedo in ribe tvorijo 80 % irskega izvoza; uvažajo pa predvsem živež, volneno blago, platno in svilo, tobak, premog in železnino. Tudi v 18. stoletju je kmetijstvo glavna gospodarska panoga, kljub pogostim slabim letinam. Parni stroji se

uveljavljajo v dokaj skromni industrijski proizvodnji 1740-1790. Zdaj Irci uvažajo sladkor, čaj in predvsem premog. Vključujejo se v trgovino z angleškimi kolonijami v Ameriki. Rast prebivalstva je v letih 1780-1820 zelo ugodna, tudi če jo primerjamo z Evropo.

V letih 1845-1849 zajame Irsko velika lakota: krompirjeva bolezen je povsem uničila pridelek, ki je na podeželju zelo pomembno živilo. Prebivalstvo se je v naslednjih letih zmanjšalo od 8,2 milijona na 5,9 milijona (1881): to je bil rezultat bolezni, lakote in izseljevanja predvsem v Severno Ameriko. Vendar pa avtor meni, da se samo z omenjenimi razlogi ne da pojasniti obsega nacionalne katastrofe: kriza da se je napovedovala že po letu 1815 z gospodarskimi nesorazmerji in rastjo prebivalstva na podeželju. Peelova vlada je skušala ublažiti težko situacijo; Irska se je postopoma prilagajala tako gospodarsko kot socialno, a revščina na podeželju je ostala.

Izseljevanje je postalo socialna dominanta v 19. stoletju. Žal statistike niso zanesljive, vendar avtor sklepa, da se je med leti 1815 in 1870 izselilo okoli 4,5 milijona prebivalcev. Pri organizaciji preseljevanja je pomagala katoliška cerkev predvsem s svojimi redovi. Irci so večinoma odhajali v Združene države (85 %), v Kanado in Avstralijo (7 %) in Veliko Britanijo (8 %). Avtor se je poglobljeno lotil tega problema in tekst opremil s skicami ter razpredelnicami (str. 357-372).

Obdobje 1848-1870 je zaznamovano z veliko gospodarsko katastrofo in Parnellovim bojem v angleškem parlamentu ter tajno organizacijo fenijcev v Ameriki (IRB je osnovana 1858). 1901 so Irci osnovali Združeno ligo (United League), s katero so nadaljevali boj, ki se je znova radikaliziral. Ustanovljena je stranka Sinn Fein (1905); irski nacionalizem je postajal vedno bolj anglofobičen in antiprotestantski. Položaj se med I. svetovno vojno ni umiril. Irska parlamentarna stranka in druge organizacije (IRB) so nadaljevale z bojem. Tudi izjave ameriškega predsednika W. Wilsona so ohrabile Irce. Stranka Sinn Fein je postala radikalnejša predstavnica, 1917. leta je imela že 250.000 članov; osamosvojila se je ekstremistična IRA. Napetosti so se razvile v angleško-irsko vojno 1919-1921, ki se je končala z mirom v Londonu. Irska (brez Ulstra) je dobila status avtonomne države v okviru britanskega Commonwealtha.

Avtor skuša opisati naslednjih 50 let zgodovine z veliko mero razumevanja za irske težave na socialnem, gospodarskem in političnem področju. Ulster ostaja irski problem, z njim pa tudi IRA, ki se 1936 umakne v ilegalo. Med II. svetovno vojno je Irska ostala nevtralna, kar Foster velikodušno opraviči (str. 559); leta 1949 pa je postala samostojna in kasneje tudi članica OZN (1955). Delovanje IRE se obnovi 1956 in traja prav do današnjih dni. Avtor je zaključil knjigo z letom 1972, ko se razpletanje angleško-irskih odnosov ob vprašanju Ulstra še ni moglo predvidevati. (Od oktobra 1993 dalje tečejo pogajanja med Dublinom in Londonom).

Foster je knjigo opremil s prilogami: kronologija dogodkov 1600-1972, opombe o uporabljeni literaturi, komentirana bibliografija o irski zgodovini, stvarno in imensko kazalo.

Marjeta Čampa

P e t e r K o v a č i č - P e r š i n: *Zaveza slovenstvu* (Spremna beseda Boštjan M. Zupančič). Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1993, 157 strani.

Lani, v prvem letu po polni mednarodni uveljavitvi samostojne in neodvisne slovenske države, je slovenska humanistična misel že zaokrožila svoje prvo preudarjanje novega zgodovinskega položaja, v katerega so stopili Slovenci z vzpostavitvijo samosvoje državne formacije - Republike Slovenije. Novi slovenski narodozgodovinski položaj je po delu dr. Janka Prunka Slovenski narodni vzpon in tematskem zborniku "Nove revije" Slovenci in prihodnost, namreč posebej premislil tudi Peter Kovačič-Peršin, ki v svoji "Zavezi slovenstvu" obravnava vprašanje narodove (slovenske) identitete in njegovega (slovenskega) samouresničevanja v nastajajočih pogojih sodobnega sveta. Čeprav je avtorjevo razmišljanje v precejšnji meri zgrajeno na filozofski razčlenitvi vprašanja o narodu, pa seveda rdečo nit njegove "Zaveze" predstavlja tudi konkretno vzpostavljanje in opazovanje naroda kot zgodovinskega fenomena in v tej zvezi tudi presojanje kvalitete slovenskih odločitev za samolastno bivanje - vse od trenutka, ko se je slovenski narod rodil iz velikega kulturnega dejanja, "iz Trubarjevega književnega podviga." (str. 37).

Naša pozornost delu filozofa in slavista Kovačiča-Peršina torej velja zlasti historično-razvojnemu vidiku (slovenskega) narodnega fenomena, ki ga avtor obravnava v večplastno preudarjenem razumevanju narodnega vprašanja, v katerem se sooča tudi s problemskim sklopom danes nastopajoče mednarodne integracije, ki napoveduje, da se "čas nacionalizmov nepovratno izteka." (str. 7). V prvem poglavju svojega dela avtor najprej zgoščeno predstavi novoveško razumevanje naroda, ko se s koncem 18. stoletja prične država konstituirati na naciji kot rodovno-kulturni entiteti, ki si v območju svojega jezika zgradi samozadostno gospodarsko in družbeno strukturo. V tej zvezi opozarja, da se novoveška subjektivizacija naroda (strnemo jo lahko tudi v sintagmo o t.i. epohalni vlogi naroda, ki so jo poudarjale tako buržoazne kot marksistične teorije o narodu) - danes zaključuje v neizbežnem mednarodnem integriranju, ki prinaša poenotenje družbenih, gospodarskih in političnih struktur in ki vrača narod v njegov izvorni položaj, v danost osnovne kulturizacije človeka. Ta - kot opozarja avtor - daje posamezniku jezik, zarisuje njegovo osebno duhovno obzorje in oblikuje zgodovinski spomin ter ga neposredno umešča v prostor in čas.

V drugem poglavju nadaljuje avtor svoje razmišljanje z obravnavo sodobnih obzorij narodnega vprašanja, pri čemer posebej poudarja, da je kultura temeljni konstitutivni element narodove ekstenzialne moči, ker "narod lahko obstaja in se v zgodovini uresničuje le kot občestvo kulturnega bivanja." Vse druge opcije, ki hočejo v narodu videti neko drugo možnost kot bolj bistveno - torej opcije, ki v narodu vidijo bodisi ustrezen prostor za uveljavitev merkantilističnega gospodarstva (kapitalistični koncept) bodisi skupnost za individualno in skupinsko doseganje optimalne družbene moči (fašistični koncept) ali pa razumejo narod

kot samozadostno in varno skupnost posameznikov (domačijski koncept) ter kot nekako emanacijo občestvenega duha (idealistični koncept) avtor odklanja, ker "narod lahko obstaja samo po kulturi." (str. 38). Opozarja, da univerzalizacija človeške civilizacije nujno vodi posameznika k vse večji individualizaciji njegovega bivanja in s tem k utrjevanju njegove samolastne kulture. V tem smislu tudi poudarja, da se moramo Slovenci kot narod, ki smo bili v svoji zgodovini velikokrat žrtev zahodnoevropske civilizacije nasilja, vključiti le v tiste projekte integracije, ki zagotavljajo narodno samobitnost kot predpogoj sožitja, in ki temelji v načelu enakovrednosti in ne le enakopravnosti vseh posamičnosti. To zahtevo zelo konkretno pojasnjuje v enem izmed kasnejših poglavij (petem), v katerem preudarja vprašanje, kako v procesu evropske integracije zagotoviti suverenost in samobitnost narodov v vseh segmentih, ki so zanj nujni. Glede tega posebej opominja, da integracija Evrope "ne more potekati le po zahodnem vzorcu oziroma na principu amerikanizacije, ker to pomeni sodobno obliko imperializma." Zavzema se za evropsko združitev "le na izvorno evropski način, ki bo upošteval evropsko raznolikost in nepogrešljivost vseh njenih raznoterosti, ki bo znal ohraniti vse njene narode in bo spojil v novo sintezo oba njena (zahodnega in vzhodnega - op. J.P.) civilizacijska vzorca." (str. 120).

V tretjem, četrtem in petem poglavju se avtor - kljub vrsti obravnavanih problemskih sklopov - osredotoča predvsem na danes dejansko temeljno vprašanje slovenstva - spoznanje, da se bo v današnjem času mednarodnega povezovanja lahko utemeljevala slovenska narodna samobitnost le na moderni civilizacijski osnovi. To pa po njegovem poudarku pomeni ohranjati narodno individualnost na celoviti zgodovinski kontinuiteti slovenstva, ki je "v enaki meri določena s Trubarjem in Hrenom, s Prešernom in Dežmanom, s Krekom in Šušteršičem, s komandantom Stanetom in generalom Rupnikom." (str. 126-127). Vprašanje celovitosti zgodovinskega spomina je za avtorja zato izredno pomembno, kar po njegovem opozorilu dokazujejo prav radikalni družbeni in politični prevrati, ki jih je doživela slovenska družba v tem stoletju, ko je slovenski človek izgubil domala vsak zgodovinski občutek. Avtor to ponazarja z dejstvom, da je bil z revolucijo oziroma z nastopom nove oblasti leta 1945 nasilno zatrt zahodnoevropski model družbeno-političnega življenja, namesto njega pa je bila uvedena povsem nova socialistična ureditev. Enako pa je bilo ob osamosvojitvi leta 1991, ko so bili zopet brez pomisleka zavrženi vsi dotedanji pomembni dosežki - zgleden socialni red, usvojena načela delavskega soupravljanja podjetij, lokalna samouprava in že uveljavljeni instituti civilne družbe, posebej strankarska neodvisnost javnih medijev. (str. 73). Vprašanje zgodovine in vprašanje (slovenskega) naroda je zato za avtorja usodno povezano, saj učinkovito prilagoditev sodobni mednarodni integraciji in civilizaciji vidi v jasnem soočenju Slovencev s seboj in svojo zgodovino, kar je v polpreteklem obdobju konkretno onemogočalo tudi zamolčevanje "celovite resnice o narodovi preteklosti, posebej državljanski vojni". (str. 94). Avtor sam se s slovensko zgodovino sooča, saj v posebnem razdelku (str. 84-96) na kratko očrta vprašanje slovenskega državotvorja od fenomena

karantanske državne oblike do razpada SFRJ, ki jo je pokopal velikosrbski unitarizem in v kateri je slovenski narod dozorel, da je stopil na pot državne suverenosti. V zvezi s tem razdelkom bi dodali le, da si je avtonomistično-federalistični del medvojne uradne slovenske politike (že od 1921 dalje) vendarle resno prizadeval državnopravno uveljaviti slovensko samobitnost znotraj Jugoslavije, tako da ne moremo reči, da se je zadovoljeval le "s kulturno avtonomijo" (str. 93).

Avtor ob svojem poseganju v civilizacijsko-zgodovinski problemski okvir načanja tudi vprašanje ene izmed vidnih in sorazmerno še vedno globoko zakoreninjenih slovenskih označevalnih prvin - vprašanje idejnega in političnega nekusa slovenskega domačijstva. Ta segment narodove identitetne osnove upravičeno razume kot izredno pomembno, skorajda bistveno vprašanje današnje slovenske zgodovinske zrelosti, kajti oživljanje podeželsko domačijskega kulturnega modela in zavračanje vsake drugačnosti in tudi nujnih sprememb danes ne more biti "cilj kulturne in družbene preнове." Opozarja, da je domačijstvo oziroma slovenska samozadostnost po naši zgodovinski izkušnji "nadomestek za polnovredno družbeno in politično življenje iz lastne moči in iz svojih izvirnih danosti: kulturnih, zgodovinskih, geopolitičnih. Je izraz nemoči za zgodovinsko tvorno udejanjenost." (str. 106). Zato opozarja na zgrešenost domačijske narodnopolitične misli in prakse, ki je "v naši polpretekli zgodovini že doživela katastrofalen poraz v slovenskem domobranstvu in njegovi politiki. Zaznamovala je našo zgodovino z nacionalno tragedijo. Vračati se k podobnim modelom slovenske zunanje in notranje politike", pravi avtor, "vodi lahko le v pogubo." (str. 107). Kot obliko in način prodiranja v Evropo in svet zavrača tudi umeščanje slovenstva izključno le v srednjeevropsko-mediteranski prostor in opozarja, da se morajo Slovenci zavedati svoje specifične geopolitične danosti veznega člana med zahodno in vzhodno Evropo. Po njegovem premisleku naj bi se zato slovenska država uravnoteženo in ne enostransko opirala na sosednje regije in države tako, da ne bo porušila svojega stičiščnega geopolitičnega položaja. To po avtorju pomeni, da se mora Slovenija navezovati (tudi) na tiste svetovne ali regionalne centre moči, ki nimajo neposrednega interesa za naše ozemlje. S tem bo ostala Slovenija suverena in si bo hkrati zagotovila mednarodno utrditev ter mesto koristnega in dobrodošlega sosedja na stičišču srednje Evrope, Balkana in Mediterana.

V zadnjem, šestem poglavju zaokroža avtor eno od svojih temeljnih misli - svoje neprekinjeno poudarjanje, da narod resnično živi le kot dejstvo kulture. V tej zvezi opozarja, da teza o soodvisnosti slovenstva in kulture še nikakor ni zastarela, pač pa celo odločilna za naš narodni obstoj; in sicer ne le kot dejavnik naše evropeizacije, temveč tudi kot temelj naše samobitnosti, kajti slovenska suverenost se bo morala še vedno utemeljevati na narodovih konstitutivnih elementih. Ker vidi avtor temeljna slovenskonarodna elementa v kulturi in jeziku, lahko tudi razumemo njegovo stališče, da je zgolj poudarjanje npr. vojaške in ozemeljske suverenosti lahko tudi "demagogija stečajnikov slovenske narodne

samobitnosti" (str. 139) - saj, "ko določena skupnost ne ustvarja več samonikle kulture, ko duhovno zamre, tudi kot narod izgine." (str. 37). Ob tem avtor poudarja, da more soodvisnost slovenstva in kulture živeti le v upoštevanju zgodovinske družbene in kulturne danosti, kar pomeni, da je (narodni) napredek mogoč le kot kontinuiran razvoj, ki gradi na izročilu in na doseženih pridobitvah. V tem smislu opozarja na program Zedinjene Slovenije, oblikovan v revolucijskem letu 1848, in na obdobje NOB, v katerem se je "strnila slovenska volja in akcija po dokončni nacionalni osvoboditvi in lastni državi." (str. 93). Nosilca te strnitve, Osvobodilno fronto, opredeljuje avtor kot subjekt, ki je učinkovito vstopil v zgodovinsko kontinuiteto slovenske narodnoemancipacijske politike in opozarja, da se je nacionalni program OF "ob vsej revolucionarni orientaciji mogel uspešno uresničiti le kot nadaljevalec in izvajalec izročila tvorne slovenske nacionalne politike, namreč narodno emancipacijske." Sedanja in bodoča prizadevanja za ohranjanje in večanje slovenske nacionalne suverenosti, pravi avtor, lahko grade samo na tem izročilu, vključujoč se v tok slovenske osvobojevalne zgodovine. (str. 142).

Stržen "Zaveze slovenstvu" Petra Kovačiča-Peršina torej predstavlja vprašanje narodovega stanja zavesti, ki - po avtorjevem tehtnem preudarku - v pogojih evropske integracije krepí in širi celovito slovensko samobitnost v vsebinski povezanosti z vsemi tvornimi in zgodovinsko relevantnimi prizadevanji za slovenski narodni obstoj in razvoj, ki ob narodni zvestobi hkrati sprejema tudi današnja civilizacijska prestrukturiranja in ki si prizadeva k osvoboditvi od vseh, narodu nadrejenih ideoloških premis. "Zaveza slovenstvu" je delo, ki nas opozarja, da sedanje naloge, ki jih je postavil čas pred slovenski narod, sicer niso izjemne in epohalno revolucionarne, so pa gotovo zavezujoče vgrajene v nadaljnji slovenski narodni moralni, kulturni in družbeni prerod. To avtorjevo opozorilo daje tudi dobro pretehtan odgovor na vprašanje, kako danes bivati (slovenski) narod, in ta odgovor predstavlja tudi avtorjev pomemben prispevek k zgodovinski osmislitvi današnje - moderne vsebine slovenstva.

Jurij Perovšek

J a n e z J . Š v a j n c e r : *Obranili domovino. Teritorialna obramba Republike Slovenije v vojni za svobodno in samostojno Slovenijo 1991.* Viharnik, Ljubljana 1993, 302 strani.

Dve leti po začetku in hkrati koncu najnovejše vojne, ki nas je doletela, je ta s solidnim, sistematičnim in na virih zgrajenim zgodovinopisnim delom brigadirja Janeza J. Švajncerja postala del našega zgodovinopisja. Zasluga za to ne gre le našim vojaškim strukturam, pač pa predvsem naključju, da se je v njih na pravem mestu našel človek z zgodovinarsko žilico in znanjem. Na pravem mestu pravim zato, ker je seveda primarno gradivo izpred treh let načeloma, po predpisih, še nedosegljivo za zgodovinopisje. Avtor pa je bil na dovolj vplivnem mestu, da mu

je bilo mogoče pridobiti toliko izvirnega gradiva slovenske strani, da je lahko dokaj natančno in verodostojno orisal vse vojaške akcije med desetdnevno vojno za Slovenijo. Med gradivom omenjam predvsem zaključna poročila vseh sedmih pokrajinskih štabov TO, ki so jih ta morala pripraviti sredi julija 1991, pa številna pričevanja. Razumljivo, a vredno omembe je dejstvo, da je avtor uporabljal le malo dokumentacije nasprotne, jugoslovanske strani, največ tisto, kar je bilo zaplenjeno v dneh vojne.

Struktura knjige nosi močan pečat pridobljenega gradiva, pa tudi položaja avtorja znotraj vojaške strukture. Vendar to ne pomeni, da je knjiga nekritična; jasne in še nejasne stvari pojasnjuje zadržano in obravnava stvarno in umirjeno, kar je glede na malo zgodovinsko distanco posebne pohvale vreden dosežek.

Avtor se je odločil za kombinirano obdelavo snovi. Poudarek je dal predvsem tistemu, kar karakterizira vojno v najožjem pomenu besede: opisu bojev, sodelovanja vojakov in oficirjev v njih, uspehov in neuspehov bojev, neposrednih vojaških učinkov. Sila malo in le lapidarno se ukvarja z genezo oboroženega konflikta, ki je dokončno potrdil dejstvo, da Jugoslavija ne obstaja več.

Delo je razdeljeno v uvodni poglavji, sedem glavnih poglavij, od katerih vsako obravnava dogajanje v eni vojaški pokrajini, eno poglavje je posvečeno delovanju brigade MORiS, zaključna poglavja pa kratko sumirajo še vprašanja, ki presegajo omenjeno teritorialno razdelitev: protizračno obrambo, bojni plen, nasprotnike in zmago.

V uvodnih poglavjih je kratko predstavljena geneza nove Teritorialne obrambe (TO) od časa delne razorožitve 17. maja 1990. Medtem ko je potekal boj za njen popolni nadzor s strani slovenske države, je nastala nova, vzporedna oborožena sila slovenske federalne države - ilegalna, a pod legalno institucijo organizirana Manevrska struktura Narodne obrambe, ki je štela celo do 21.000 mož. Šele s prevzemom republiškega štaba TO je ta novoorganizirana sila prešla v okvir TO. Veliki pretresi, ki pa so nam ostali skriti v tako rekoč vsakdanji visoki napetosti na političnem področju! Avtor nas nato popelje še skozi zaostritev v Pekrah in priprave na osamosvojitve (nov zakon o obrambi in zaščiti, reorganizaciji TO, ki ni pomenila le skrčenje števila štabov, pač pa tudi velike spremembe v sestavi vojakov in dopolnitvi oborožitve). Nabave orožja iz tujine ostajajo še vedno vojaška skrivnost.

Poglavje o vodenju operacij v junijski vojni je le kratko, lapidarno. O delu in načinu dela republiške koordinacije zvemo le malo konkretnega, poleg že znanih vodilnih zvemo za še nekaj njenih članov - operativcev. Pojasnjuje pa, zakaj vloge vodenja operacij ni prevzel Republiški štab TO - kadrovsko je bil namreč še povsem nezadostno pripravljen. Dodati bi bilo najbrž še en razlog - vodstvo je menilo, da je konflikt še vedno na ravni političnega in se tudi je reševal tudi po sklepu predsedstva države o nasilni, oboroženi obrambi v kombinirani vojaško-politični obliki. Konec koncev predsedstvo RS ni uvedlo vojnega stanja. Pogajali so se tudi civilni organi na mnogih nižjih ravneh (koordinacijske podskupine, občinska vodstva), ki so često ukazovali tudi posameznim poveljstvom TO.

V osrednjih poglavjih je avtor kronološko obdelal delovanje TO, mobilizacijo in spopade. Trudil se je, da kriterije za podrobnost obdelave obdrži na približno enakem nivoju, zato so posamezne pokrajine po obsegu različno zastopane v obravnavi. Vsako od poglavij uvaja kratek rezime, kjer je mogoče dobiti na enem mestu natančne (uradne?) podatke o poveljniškem kadru, formaciji štabov, številu pripadnikov TO, celo po dnevih, izgubah, podatke o enotah JLA, njihovih izgubah, številu in strukturi prebeglih in ujetih, o vojnem plenu in vojaških operacijah. Sledijo orisi večine vojnih dogodkov. Skupaj jih je 93, po številu pa prednjači Vzhodnoštajerska pokrajina TO, kjer je opisanih celih 41 bojev in dogodkov, vendar gre pri nekaterih le za golo evidentiranje. Za 31 najpomembnejših bojnih akcij (največ, 9 v dolenski in 10 v vzhodnoštajerski pokrajini TO), za katere so bile pozneje podeljeni bojni znaki udeležencem, je avtor po opisu boja navedel poimensko tudi vse nosilce znaka, skupaj s številko znaka.

Med boji omenimo le primer Medvedjeka oziroma ustavljanja motorizirane kolone s protiletalskim orožjem, ki je krenila iz Karlovca preko Bele krajine proti Ljubljani. Ob tem primeru je viden celoten razvoj enot TO, pa tudi vse njene slabosti. Ko so končno po jutranjih in dopoldanskih peripetijah 27. junija v Poganci pri Novem mestu (kjer je počil menda prvi strel) kolono ustavili pred barikado pod Medvedjekom, se je tu zbralo okoli 500 teritorialcev iz več območnih štabov. Povelje za napad na kolono sta odklonila dva poveljujoča častnika. Celotno poveljniki se niso mogli odločiti, ali naj bi kolono napadli ali ne in dilema je bila tako zaostrena, da so zapuščali poveljniške položaje, položaj je ponoči zapustila celo ena od enot. Objektivna ovira je bila tudi bližina v zapori ujetih tovornjakov in njihovih voznikov. Ko je do napada 28. junija dopoldne le prišlo, ta ni bil uspešen. Toliko hujši je bil dvakraten letalski napad na barikado in pripadnike TO. Ta je ob sicer majhnih žrtvah TO - zato pa toliko večjih med civilisti (mrtvih 6 voznikov tovornjakov in domačin) - povzročil delno razsulo enot, ki ga ni bilo mogoče ustaviti. Kolona je ostala pod Medvedjekom do noči do 1./2. julij, ko je odpeljala uničenju nasproti v Krakovski gozd. Tam se je spopad iztekel že precej drugače.

Spopad na Medvedjeku je bil ena največjih bojnih akcij v desetdnevni vojni. Tu so se v najbolj jasni obliki pokazale velike pomanjkljivosti v taktični in osebni usposobljenosti in predvsem opremljenosti Teritorialne obrambe, ki so se v manj zapletenih akcijah kazale v manjši meri ali kompenzirale s psihološko prednostjo, boljšo bojno moralo, domačim terenom. Res sreča, da je to bil začetek vojne, v kateri so se iz dolgega mirnodobnega dremeža počasi prebujali demoni vojne tudi na drugi strani, med vojaki in zlasti med poklicnim oficirskim zborom JLA.

Avtor ne prikriva dilem posameznikov in celo enot, ki so se pojavljale ob ukazu o oboroženem odporu vojski, ki jih je bila izvežbala, katere del so donedavna večina bili. Glede na to jih tudi opravičuje. Hkrati pa opozarja na silovito željo, močnejšo med moštvom kot med poveljniškim kadrom, po vojaških rešitvah, po boju do popolne zmage, ko se je vojna (uspešno) razpletala. Zasičenost z bojem

še ni nastopila... Povejmo, da avtor tovrstno razmišljanje odklanja in ob siceršnjem poudarjanju vojaških vrlin zavrača vsako nepotrebno tveganje izgub človeških življenj.

Iz avtorjevega orisa ugotovimo, da je bilo o zračni obrambi komaj mogoče govoriti. TO ni bila tehnično sposobna niti spremljati dogajanja v zračnem prostoru niti ga braniti. Spektakularna sestrelitev helikopterja sredi Ljubljane se je po vojni izkazala za tragično epizodo, saj je bil sestreljeni pilot dogovorjen za prebeg na slovensko stran.

Knjigo je Švajncer zaključil s premislekom o zmagi, v katerem je zajel naknadno razplamtelo, tudi politično obarvano polemiziranje o vrednosti brionskega sporazuma, ki je sicer svojo polno vrednost dobil šele s sklepom predsedstva SFRJ o umiku JLA iz Slovenije.

Koristna priloga so sezname odlikovancev za boj v Sloveniji 1991, vendar pa sezname niso dovolj pregledni. Odlikovanja so navedena po hierarhični vrednosti, vendar pa so razvrščena po dveh množičnih podelitvah, 26. oktobra 1991 in 16. maja 1993. Zelo koristen bi bil tudi kratek uvod s pojasnili o vrstah in namembnosti posameznih odlikovanj, saj bi se bralec potem lažje orientiral, še posebej, ker so bila leta 1993 očitno vpeljana nova odlikovanja. Vsaj za najvišje vrste odlikovanj bi bilo smiselno navesti vse prejemnike na enem mestu. Bogata slikovna oprema, med katerimi so tudi dosedaj manj znane fotografije, dopolnjuje ta dober dosežek slovenskega vojaškega zgodovinarja.

Damijan Guštin

Inštitut za novejšo zgodovino

Poročilo o delu v letu 1993

Kljub slabšanju razmer v znanosti na Slovenskem ugotavljamo, da smo leto 1993 preživeli mirno in delavno. Brez velikih zapletov se je začelo delo v šestih novih raziskovalnih projektih, v katere so vključeni poleg inštitutovih delavcev tudi sodelavci Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelka za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru, ZRC - Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, Inštituta za narodnostna vprašanja, Muzeja novejše zgodovine v Celju, Gorenjskega muzeja v Kranju, Arhiva Republike Slovenije ter upokojeni raziskovalci (5). Ugotavljamo, da je finančnih sredstev za te projekte premalo, saj je delavcem inštituta financirano približno 55 % možnih ur (po projektih od 850 do 1030 ur od polnega števila 1700 ur), zunanjim sodelavcem pa med 50 in 150 ur letno. Posebej poudarjamo, da pičila sredstva ne omogočajo več zbiralnega dela v tujih arhivih, arhivi na ozemlju razpadle Jugoslavije pa niso dostopni.

V letu 1993 opravljeno delo je raznovrstno, poleg osnovnega raziskovalnega, vključenega v projekte, je teklo še nekaj drugih raziskovalnih nalog. Naši delavci so sodelovali v pedagoškem procesu pri dodiplomskem in podiplomskem študiju na Filozofski fakulteti v Ljubljani, Fakulteti za družbene vede v Ljubljani in Pedagoški fakulteti v Mariboru, v uredniških odborih in na znanstvenih posvetih. Opravljeno delo v knjižnici in dokumentaciji bom prikazala posebej. Na kratko bom opisala kadrovske spremembe v lanskem letu. Sestavni del poročila je bibliografija objavljenih del naših delavcev v letu 1993.

1. Raziskovalni projekti

V letu 1993 smo začeli delo v šestih novih raziskovalnih projektih. Dajem kratko opisno poročilo o delu, ki so ga opravili odgovorni nosilci, inštitutovi in zunanji delavci pri posameznih projektih.

1.1. *Meščanstvo na Slovenskem od konca 18. stoletja do 1918*

Odgovorna nosilka: dr. Jasna Fischer

V realizaciji projekta je sodelovalo 7 uveljavljenih raziskovalcev ter dva mlada raziskovalca. Dva raziskovalca sta bila polno zaposlena na inštitutu, pet je bilo zunanjih sodelavcev. Izvajanje zastavljenega programa je potekalo po načrtih, omejevala so ga le pičila finančna sredstva predvsem za obsežnejše načrtno zbiralno delo v tujih arhivih.

Dr. Jasna Fischer je analizirala zbrane podatke o razvoju industrije na slovenskem etničnem ozemlju v letih pred prvo svetovno vojno. Za posvetovanje o zgodovini podjetništva na Slovenskem je pripravljala razpravo o odprtosti slovenske industrije, predvsem o izvoznih tokovih. Dr. Franc Rozman je bil s štipendijo Tempusa v okviru Ministrstva za znanost in tehnologijo na šestmesečnem izpopolnjevanju na univerzi Bochum v ZR Nemčiji. Spremljal je literaturo o nemških meščanih v Ljubljani ter pregledal gradivo popisov prebivalstva v letu 1910 za nekaj ulic. Podatke je urejal v kartoteko.

Dr. Janez Cvirn je v štajerskem deželnem arhivu v Gradcu zbral poročila okrajnih uradov o prvih občinskih volitvah po obnovi ustavnega življenja na Spodnjem Štajerskem. Poročila vsebujejo podatke o poklicni strukturi občinskih odbornikov, za nekatera mesta tudi spiske volivcev po posameznih razredih z navedbo višine davkov. Gradivo je pomembno za opredelitev meščanstva na Slovenskem, zlasti "meščanstva po premoženju". Vsebuje tudi podatke o politični orientaciji meščanstva na Spodnjem Štajerskem. Dr. Matjaž Klemenčič je raziskoval podobo Amerike med slovenskimi izseljenci, vprašanje avstrijske politike izseljevanja do prve svetovne vojne ter posledice izseljevanja za etnične razmere na Slovenskem. Antoša Leskovic je zbiral gradivo za zgodovino industrije, obrti in trgovine v slovenskem delu Štajerske. Dr. Vasilij Melik se je ukvarjal z vprašanji razvoja meščanstva posebej v Ljubljani in drugih krajih ter na splošno v 19. stoletju. Pri tem je zajemal različne strani razvoja, tako volitve, nacionalno diferenciacijo in kulturo. Dr. Peter Vodopivec je raziskoval in analiziral predvsem nekatere vidike slovenskega nacionalnega vprašanja ter vplive ekonomskega razvoja (npr. železnic) na družbeni razvoj.

Mlada raziskovalca mag. Andrej Studen in Sabina Žnidaršič-Žagar sta po programu pripravljala doktorsko disertacijo oziroma magistrsko nalogo. To delo je potekalo uspešno in brez zastojev.

1.2. Gospodarska in socialna zgodovina Slovencev 1918 do 1991

Odgovorni nosilec: dr. France Kresal.

V prvem letu izvajanja projekta so potekale raziskave o konceptih gospodarskega razvoja Slovenije, o industrializaciji in socialni politiki, o razvoju trgovine in turizma v obdobju med obema vojnoma. Za prvo desetletje po drugi svetovni vojni pa so raziskave zajele industrializacijo Slovenije in nacionalizacijo premoženja ter kmetijsko politiko. Pri projektu je sodelovalo pet inštitutovih raziskovalcev in dve zunanji sodelavki.

Dr. France Kresal je raziskoval gospodarski razvoj in socialno politiko v obdobju konjunktura po veliki gospodarski krizi. Na osnovi poročil Ljubljanske borze za blago in vrednote je obravnaval gospodarska gibanja, razvoj notranje in zunanje trgovine ter borzno poslovanje, na osnovi poročil Zbornice za trgovino, obrt in industrijo razvoj in gospodarsko strukturo industrijskih podjetij, na osnovi poročil in statistik ustanov delavske zaščite in delavskega zavarovanja pa strukturo delavstva in njihovega socialnega in materialnega položaja. Na osnovi poročil in

statistik Ministrstva trgovine in industrije je ugotavljal mesto slovenske industrije v jugoslovanskem okviru. Dr. Žarko Lazarevič je raziskoval zamisli gospodarskega razvoja v obdobju med obema vojnoma. Pregledoval je arhivsko gradivo oblastnih in strokovnih organov. Delal je v Arhivu Republike Slovenije in pregledal naslednje fonde: Kmetijska zbornica, Banski svet dravske banovine, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo. Iz teh fondov je zbral podatke o ekonomskih razmerah ter veliko spisov, v katerih posamezniki razmišljajo o smereh gospodarskega razvoja Slovenije. Evidentirana in zbirala je literaturo o gospodarskih doktrinah med Slovenci. Evidentirana in deloma zbrana je tudi literatura o načrtnem gospodarstvu in katoliški doktrini pri nas. Sonja Reisp je do upokojitve v septembru zbirala gradivo za zgodovino trgovine v Ljubljani. Pripravila je podatke iz trgovskega registra in časopisja, predvsem iz revije Trgovski tovariš. Marija Počivavšek je raziskovala trgovino v Celju v letih 1918-1941. Iz trgovskega registra je izpisala vse trgovske firme. Pregledovala je arhivski fond Mestne občine Celje 1918-1941. Pregledala je tudi 4 letnike časopisa Nova doba (1919-1922) in nekaj letnikov Trgovskega tovariša. Trgovino v Rogatcu je obdelala v posebni razpravi. Andreja Rihter je raziskovala zgodovino turizma v Celju. Pregledala je časopise Nova doba (1929-1930) in Deutsche Wacht s prilogo turističnega vestnika. V zgodovinskem arhivu Celje je pregledala fond mestne občine 1918-1941 in zapisnike sej mestnega sveta 1918-1925. V celjski mestni knjižnici je pregledala tematsko zbirko literature. Uredila in dokumentirala je 200 razglednic, ki prikazujejo razvoj mesta na prelomu stoletja.

Dr. Zdenko Čepič je proučeval zgodovinske okoliščine in vzroke za kmetijsko politiko prvih let po drugi svetovni vojni. Podrobneje je obravnaval agrarno reformo kot temeljni politično-ekonomski ukrep na področju kmetijstva. V Arhivu Republike Slovenije je v fondu Ministrstva za preskrbo in prehrano začel zbirati gradivo za analizo načina zagotavljanja preskrbe mest in vasi, sistema odkupov in drugih načinov preskrbe (vezane in kontrahirane cene ipd.). Pregledoval je tudi fond Planske komisije in Ministrstva za finance. Kot delni rezultat je napisal 4 razprave o izvajanju agrarne reforme in kolonizacije ter njenih učinkih. Dr. Jože Prinčič je raziskoval industrializacijo v Sloveniji ter njene posledice v obdobju 1945-1956 in nacionalizacijo kot osrednjo in zaključno obliko podržavljenja zasebnega premoženja v obdobju 1945-1962. Delne rezultate je prikazal v več razpravah: o nacionalizaciji najemnih zgradb in gradbenih zemljišč na ozemlju Republike Slovenije od 1958-1962; o likvidaciji zasebne trgovine v letih 1945-1948; o načrtovanju in uresničevanju industrializacije ter njenih posledic v letih 1945-1956; o zamenjavi privatnega podjetništva z državnim.

1.3. Politični in idejni razvoj na Slovenskem 1892 do 1941

Odgovorni nosilec : dr. Janko Prunk

Projekt je glede na število sodelavcev največji. V njem sodelujejo poleg nosilca projekta še trije raziskovalci z inštituta in šest zunanjih sodelavcev.

Dr. Janko Prunk je raziskoval organiranost Slovenske ljudske stranke, njen moderniziran socialni program in prakso po letu 1919 ter njeno odločitev za narodni avtonomizem v začetku leta 1921. Poglobljeno je študiral materiale V. slovenskega katoliškega shoda leta 1923, ki se je še gibal v demokratičnem mišljenju in izoblikoval izredno poglobljen vsestranski socialno-ekonomski, politični in kulturno-prosvetni katoliški nacionalni program. Raziskovalec je svoje raziskave objavil v nekaj razpravah in člankih ter imel več predavanj. Dr. Ervin Dolenc je raziskoval vprašanje kulturno-političnih konceptov pri slovenskih političnih strankah v desetletju 1918-1929. Napisal je razpravo o Alojzu Gradniku med literaturo in politiko v letih 1892-1941. Dr. Milica Kacin-Wohinz je proučevala politični in kulturni razvoj Slovencev pod fašistično Italijo v zadnjih petih letih pred drugo svetovno vojno. Študirala je gradivo drugega tržaškega procesa v Osrednjem državnem arhivu v Rimu ter v arhivu Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije. Napisala je nekaj poglavij za svojo monografijo in razprav ter člankov. Dr. Jurij Perovšek obdeluje v projektu pomemben politični subjekt med obema vojnama, slovenski liberalni tabor. Obrnil je doktorsko disertacijo o vprašanju jugoslovanskega unitarizma v slovenskem liberalnem taboru 1918-1929. Napisal je nekaj člankov. Dr. Anka Vidovič-Miklavčič je raziskovala organizacijski razvoj socialnodemokratske oziroma socialistične stranke v Sloveniji v letih 1919-1921, predvsem odcepitev komunistične levice leta 1920 in vključitev socialnih demokratov v socialistično stranko Jugoslavije leta 1921. Osredotočila se je na analizo bogatega časopisnega gradiva socialistične provenience, kakor tudi nasprotnikov, komunistov in meščanskega tabora.

Dr. Irena Gantar-Godina je raziskovala vplive neoslavizma pri Slovencih pred prvo svetovno vojno. Maja je obranila doktorsko disertacijo, ki jo je nato pripravljala za objavo. Spomladi je predstavila na simpoziju o Srednji Evropi v Voranu v Avstriji referat *The Development of Slavonic Ideal in the 19th Century*. Dr. Janko Pleterški je proučeval razvoj katoliške narodne stranke oziroma Slovenske ljudske stranke v času Šušteršičevega vodstva v letih 1892-1917. S pomočjo enomesečne štipendije Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo je na Dunaju študiral predvsem Šušteršičevo delo v avstroogrskih delegacijah. Po časopisnih virih je analiziral Šušteršičeve javne nastope v letih 1892-1923. Napisal je že nekaj poglavij monografije. Janez Stergar je raziskoval politično, gospodarsko in kulturno življenje koroških Slovencev v prvi avstrijski republiki. Osredotočil se je na pravne, politične in kulturne implikacije tako imenovanega nacionalnega katastra, ki ga je konec dvajsetih let vsiljevala Slovcem avstrijska država. Dr. Mirko Stiplovšek je proučeval sindikalno gibanje na Slovenskem do leta 1941. Napisal je daljšo razpravo o krščansko-socialističnem sindikatu Jugoslovanska strokovna zveza, ki jo je objavil v *Österreichische Osthefte*. Na znanstvenem posvetu v Mariboru v novembru je imel referat o vlogi sindikatov v prevratnem obdobju. Majda Žontar je nadaljevala s proučevanjem gospodarskih panog in kulturne dejavnosti na Gorenjskem.

1.4. Slovenija in Slovenci v drugi svetovni vojni

Odgovorni nosilec: dr. Tone Ferenc

Izvajanje projekta je v letu 1993 teklo po delovnem načrtu z edino težavo, ki je objektivne narave, tj. nedostopnostjo relevantnih arhivskih virov v Beogradu in Sarajevu. Ta projekt uresničujemo poleg nosilca s štirimi raziskovalci, ki so vsi z našega inštituta.

Dr. Tone Ferenc je v projektni nalogi o temeljnih značilnostih okupacije in NOB na Slovenskem obravnaval temo o gospodarstvu med okupacijo, in to na treh področjih: 1. industrijo in obrt, 2. poljedelstvo in živinorejo ter 3. racionirano preskrbo. Zanj je zbiral gradivo v Arhivu Republike Slovenije ter pregledoval časnike, uradne liste in literaturo, ki jo je po medbibliotečni izmenjavi dobival iz ZR Nemčije. Napisal je 40 strani besedila razprave. Mag. Vida Deželak-Barič je v projektni nalogi o organizacijskem vprašanju komunistične partije Slovenije 1941-1945 in strukturah vodstvenega kadra KPS po arhivskih virih proučevala organizacijska vprašanja partijske organizacije na Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem, preverjala je podatke s spominskimi viri in ustnimi izjavami še živečih organizatorjev ter s podatki iz arhiva Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, ni pa mogla začeti z že prej načrtovanim pregledom gradiva v Arhivu Jugoslavije v Beogradu. Dr. Bojan Godeša je v projektni nalogi o propagandni dejavnosti Osvobodilne fronte in protirevolucionarnega tabora v času do kapitulacije Italije za boljše metodološke prijeme pregledoval ustrezno tujo in domačo literaturo. V Arhivu Republike Slovenije je pregledoval ustrezno arhivsko gradivo Tiskovnega urada pri visokem komisarju za Ljubljansko pokrajino, komisije za agitacijo in propagando pri izvršnem odboru OF in odseka za informacije in propagando pri predsedstvu SNOS ter kopiral in izpisoval podatke. Mag. Damijan Guštin je za projektno nalogo o vojnih zločinih v propagandi na Slovenskem med drugo svetovno vojno zbiral predvsem gradivo o partizanskem tisku in evidencialni okoli 800 člankov o vojnih zločinih, ni pa mogel začeti zbirati gradiva iz Arhiva Jugoslavije v Beogradu, ki hrani zlasti v fondu državne komisije za ugotavljanje vojnih zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pomembne podatke o vojnih zločinih. Mag. Boris Mlakar je v projektni nalogi o četništvu pregledal domačo in dostopno tujo literaturo, ki ima podatke za nalogo, iz doslej zbranih kopij dokumentov o nasprotnikih NOB je izbral dokumente o četništvu. V Arhivu Republike Slovenije je pregledal in izbral obsežni del gradiva iz fondov Slovensko domobranstvo in Slovenska ljudska stranka.

1.5. Slovenska družba in politika po letu 1945

Odgovorna nosilka: dr. Jera Vodušek Starič

Dr. Jera Vodušek Starič je za svojo projektno nalogo o utrditvi oblasti KP v Sloveniji 1946-1952 zbirala arhivsko gradivo o političnih odnosih do nasprotnikov revolucije (ki so bili dejavni že v času vojne, po vojni pa v različnih letih postavljeni pred sodišča; Nagode, Furlan, Sirc, Snój) in duhovnikov (zaprtih v letih 1945-

1952), o glavnih sodnih procesih proti njim (dr. Lenič, dr. Jakob Šolar, dr. Fabijan), o delovanju Ozne in Udbe ter o delovanju tujih obveščevalnih služb v Sloveniji. Dodatnega arhivskega gradiva v tujih arhivih v Beogradu in Londonu ni bilo mogoče pregledati zaradi finančnih in drugih razumljivih razlogov. Mag. Aleš Gabrič je bil do septembra mladi raziskovalec in je končal doktorsko disertacijo ter začel z novo projektno nalogo o veliki šolski reformi na Slovenskem v letih 1953-1963. Raziskovalec je na podlagi že zbranega gradiva napisal 100 strani osnutka prvega dela naloge.

Samo Kristen je za svojo nalogo o problemu slovenske zahodne meje 1945-1954 v luči jugoslovanskih diplomatskih poročil pregledal in analiziral zbrano arhivsko gradivo (nekaj tisoč dokumentov) in natančneje proučil gradivo za leta 1945-1948. Posebej se je ukvarjal s problemom poskusa "zamenjave" Trsta z Gorico (t.i. sporazum Tito - Togliati). Zbiral je tudi gradivo v Nacionalni knjižnici na Dunaju. Delni rezultati so vidni v študiji (rokopis 100 strani) o vprašanju zavezniških teritorialnih zagotovil Jugoslaviji ter v razpravi (61 strani) o diplomatskem poročilu, ki ga je med majem in avgustom 1945 sestavil slovenski diplomat dr. Vladimir Rybar. Metka Gombač je v okviru svoje projektne naloge Pokrajinski NOO za Slovensko Primorje in Trst 1945-1947 v Arhivu Republike Slovenije in Deželnem inštitutu za odporništvu Furlanije-Juljske krajine zbirala gradivo o delovanju tega odbora v prvem obdobju njegovega delovanja od avgusta 1945 do maja 1946. Evidentirala je tudi gradivo, ki ga hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici. Dr. Dušan Nečak je za nalogo o nemški jugovzhodni politiki po drugi svetovni vojni zbiral in obdeloval gradivo, ki zadeva obdobje neposredno po vojni in korenine odnosov Nemcev do Jugoslavije, vplive nacizma in delovanje pripadnikov nemške narodnosti pri nas. Ukvarjal se je tudi s splošnimi vprašanji metodologije povojne zgodovine. Delni rezultati raziskave so bili tekoče posredovani na predavanjih in znanstvenih posvetih. Dr. Božo Repe je v nalogi o političnih procesih v šestdesetih in sedemdesetih letih v Sloveniji in Jugoslaviji ob primerjavi z vzhodnoevropskimi državami opravil začetno delo evidentiranja gradiva v slovenskih arhivih in pregledal strokovno literaturo in tiskane vire, ki so izšli v zadnjih dveh letih na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Delne rezultate je predstavil v predavanju na interkulturnih dnevih pedagoških fakultet Maribora, Ljubljane in Celovca ter v članku, objavljenem v tematski številki Nove Makedonije v Skopju. Mag. Nevenka Troha je septembra dokončala magistrsko nalogo Politično življenje v coni A Juljske krajine z vidika italijansko-slovenskega sodelovanja. Delne rezultate raziskovanja političnega življenja v coni A Juljske krajine je strnila v razpravi o odnosih med KPS oz. KPJ in KP Italije glede Juljske krajine v letih 1941-1947. Zbirala je tudi arhivsko gradivo v tržaških arhivih.

1.6. Raziskave, vključene v mednarodne projekte

Odgovorni nosilec: dr. Franc Rozman

V letu 1993 je potekalo sodelovanje pri treh mednarodnih projektih. Dr. Božo Otorepec je v projektu Starejša zgodovina mest v Srednji Evropi evidentiral še

neobjavljeno gradivo za starejšo zgodovino mest na Slovenskem. Dr. Vinko Rajšp je sodeloval pri projektu Atlas of Socioreligious History of East-central Europe in je pripravljajl karte za slovensko ozemlje, pri čemer je potrebno poudariti, da slovenski del napreduje najhitreje. Dr. Rajšp je v okviru tega projekta teden dni delal na katoliški univerzi v Lublinu. Iz te tematike je imel tudi referat na mednarodnem simpoziju z naslovom The Atlas of Monastic Movement in East-central Europe in 10th-20th Centuries, ki je bil prav tako v Lublinu v dneh od 25. do 27. novembra. Dr. Darja Mihelič je sodelovala v projektu Elechus fontium historiae urbanae. Pregledala je prve štiri dele gradiva za zgodovino Slovencev Franca Kosa in po njih pripravila kartoteko listin.

2. Drugo raziskovalno delo

2.1. Dr. Tone Ferenc sodeluje pri raziskovalnem projektu odgovornega nosilca dr. Dušana Nečaka Nemci na Slovenskem. Za dopolnitev že opravljenih raziskovanj o nacistični okupaciji Slovenije 1941-1945 s posebnim ozirom na manjšine v tem času je 10 delovnih dni delal v Političnem arhivu nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu in Zveznem arhivu v Koblenzu. Gradivo o položaju nemške manjšine na Kočevskem spomladi 1943 je že pripravil za objavo, o rasni in politični preiskavi prebivalstva Mežiške doline pa začel pripravljati. Poleg tega je od septembra do decembra 1993 sistematično pregledoval šele v zadnjem času urejeno in dostopno arhivsko gradivo KPS in slovenske vlade v Arhivu Republike Slovenije. Izpisoval in kopiral je podatke, ki se nanašajo na čas druge svetovne vojne. Sistematično je pregledoval gradivo Delavske zbornice oziroma Pokrajinske delavske zveze za leta 1941-1945.

Dr. Jože Prinčič je začel zbirati podatke o škodi, ki jo je povzročil italijanski okupator na slovenskem ozemlju v času druge svetovne vojne ter gradivo za raziskavo o usodi nemškega premoženja na Slovenskem v istem obdobju.

2.2. V zadnjem času je izjemno zanimanje javnosti in slovenskih založb za spominske zapise in dnevnike uglednih politikov in intelektualcev o času druge svetovne vojne. Naši raziskovalci so pripravili ali začeli pripravljati troje spominskih zapisov. Tako je dr. Zdenko Čepič uredil, napisal spremno študijo ter 1148 opomb k dnevniškim zapisom dr. Maksa Šnuderla iz obdobja 1941-1945. Izšla je že prva knjiga dnevnika v okupirani Ljubljani. Mag. Boris Mlakar je začel pripravljati za tisk izbrana besedila Lojzeta Udeta iz let 1941-1945, dr. Jera Vodušek Starič pa je pripravljala rokopis ing. Janka Mačkovska.

2.3. Mag. Boris Mlakar in mag. Vida Deželak-Barič sta pisala teksta svojih doktorskih disertacij. Mag. Damijan Guštin je v prvi polovici leta nadaljeval delo za svojo doktorsko disertacijo z naslovom Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941-1945. Zbiral je gradivo v arhivu Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije. Trije raziskovalci so pripravljali za tisk besedila svojih doktorskih disertacij. Dr. Ervin Dolenc je popravljajl in urejal disertacijo z naslovom Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929, ki bo izšla z

naslovom Kulturni boj, dr. Žarko Lazarević knjigo z naslovom Kmečki dolgovi v gospodarsko-političnem življenju Slovencev in dr. Anka Vidovič-Miklavčič disertacijo Pregled razvoja in dejavnost mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929-1941 v jugoslovanskem delu Slovenije.

3. Knjižnica in dokumentacija

3.1. V knjižnici je bil v letu 1993 opravljen približno enak obseg dela kot v predhodnem letu.

Knjižnica je v letu 1993 pridobila 640 novih knjig, od teh je 352 slovenskih (z nakupom 136, v dar 183 in z zamenjavo 33) in 288 tujih (z nakupom 134, v dar 114 in z zamenjavo 40). V knjigo periodike smo vpisali 93 naslovov, od teh je 57 v slovenskem in 36 v tujih jezikih. Od vseh smo 60 naslovov kupili, v dar dobili 16 in z zamenjavo 14 periodik. Knjižnico je obiskalo 148 uporabnikov s 6699 obiski, od tega v izposojevalnici 2613 in čitalnici 4086. Na dom smo izposodili 1351 enot, v čitalnici pa 8377, od tega 832 knjig in 7545 časnikov in časopisov.

Narejen je bil seznam novitet za leto 1992 in za prvo polovico leta 1993. Vpisali smo 37 novih članov knjižnice.

Inštitutovo revijo Prispevke za novejšo zgodovino smo poslali v zameno 44 tujim ustanovam in 12 slovenskim.

V vezavo smo dali 29 naslovov časnikov in časopisov ter 10 monografij.

V skladišču matične službe NUK smo izbrali za našo knjižnico 512 monografij in 292 letnikov časopisov.

3.2. Mag. Damijan Guštin, ki je od 1.10. 1993 vodja knjižnice in dokumentacije z dvotretjinsko izrabo delovnega časa, je pregledal obstoječo dokumentacijo baze Novejša zgodovina Slovencev, jo uredil, izdelal del manjkajočih vnosnih dokumentov v računalniku (do številke 900) in preveril pravilnost zapisov v računalniku (do številke 600). Baza je ob koncu lanskega leta vsebovala 2263 zapisov, ki so vsi sestavni del bibliografije delavcev inštituta. V letu 1993 novih zapisov nismo vnašali. Čakamo namreč na dokončno odločitev strokovnjaka IZUM-a iz Maribora o instalaciji baze bodisi v COBIB ali kot posebne baze v ATCLASS. Do te odločitve novih zapisov ne bomo vnašali. Mag. Damijan Guštin je sodeloval z IZUM-om tudi glede stanja, analize baze (pripravil je zapise zanjo) in njenega nadaljnjega razvoja, to je neposredne vključitve v COBISS. Po nekaj letih prizadevanj nam je v lanskem letu uspelo doseči pri Ministrstvu za znanost in tehnologijo, da so inštitut uvrstili v zadnjo tranšo dobave opreme, potrebne za zunanjo povezavo knjižnice. Terminal, modem in tiskalnik so bili dobavljeni konec leta 1993. Potrebno je urediti še telefonsko povezavo. Višja bibliotekarka Nataša Kandus je medtem že obiskovala tečaj za aktivno delo v COBISS, ga uspešno zaključila in si pridobila pravico do dela v poskusni bazi.

4. Predavanja, mentorstvo, recenziranje

4.1. Trije inštitutovi delavci sodelujejo v dodiplomskem študiju. Dr. Tone Ferenc in dr. Franc Rozman predavata na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, dr. Janko Prunk na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Dr. Franc Rozman predava tudi na oddelku za zgodovino Pedagoške fakultete v Mariboru.

4.2. Dr. Tone Ferenc, dr. Jasna Fischer, dr. France Kresal, dr. Jože Prinčič, dr. Janko Prunk in dr. Franc Rozman so konzultanti in mentorji za podiplomski študij in doktorske disertacije na oddelkih za zgodovino in etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani in oddelku za zgodovino Pedagoške fakultete v Mariboru.

4.3. Sodelavci inštituta so imeli nekaj vabljenih predavanj. Dr. Jasna Fischer je na oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani marca predavala o vplivu tobaka na razvoj ljubljanske industrije 18. in 19. stoletja. Dr. Žarko Lazarevič je v okviru rednih predavanj Zgodovinskega društva Ljubljana junija predaval o razpletu dolžniške krize v Jugoslaviji v tridesetih letih v primerjavi z nekaterimi evropskimi državami. Mag. Andrej Studen je aprila v Celju in junija v Zgodovinskem društvu Ljubljana predaval o higienskih razmerah v Ljubljani v drugi polovici 19. stoletja in letih pred prvo svetovno vojno ter novembra v Ljubljani na Hribarjevih večerih o stanovanjskih razmerah v Ljubljani v istem času. Dr. Jera Vodušek Starič je o svoji knjigi *Prezem oblasti*, za katero je decembra 1993 prejela nagrado Republike Slovenije za znanstveno delo, predavala februarja v Ljubljani, marca in decembra v Trstu v Društvu slovenskih izobražencev ter na Inštitutu za zgodovino osvobodilnega gibanja v Benečiji-Juljski krajini ter decembra za Zgodovinsko društvo na Ptuju.

4.4. Dr. Tone Ferenc je za založbo D.Z.S. opravil recenzijo dveh zgodovinskih učbenikov, in to za 8. razred osnovne šole avtorjev dr. Janka Prunka in Branislava Nešoviča ter za 4. razred gimnazije avtorja dr. Boža Repeta. Mag. Damijan Guštin je ocenil rokopis B. Laha *Trideseta* divizija. Dr. Zdenko Čepič in mag. Damijan Guštin sta kot predsednik in član komisije ocenila 29 raziskovalnih nalog srednješolcev s področja zgodovine v okviru zaključnega srečanja Znanost mladini.

5. Sodelovanje v komisijah, redakcijah, drugih organizacijah

5.1. *Enciklopedija Slovenije*

Obsežno, zato pa tudi obremenjujoče, je delo naših sodelavcev pri Enciklopediji Slovenije. Sodelovanje je dvojno, uredniško in avtorsko. Dr. Tone Ferenc je član glavnega uredniškega odbora, uredniki strokovnih področij so dr. Tone Ferenc (zgodovina 1941-1945), dr. Franc Rozman (zgodovina do 1918) in dr. Jera Vodušek Starič (zgodovina po 1945). Sodelavci strokovnih odborov so dr. Zdenko Čepič, dr. France Kresal, mag. Boris Mlakar in dr. Janko Prunk. Gesla za 7. knjigo so pisali mag. Vida Deželak-Barič, dr. Tone Ferenc, dr. Jasna Fischer, mag. Damijan Guštin, dr. France Kresal, dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Prinčič, dr.

Janko Prunk, dr. Anka Vidovič-Miklavčič in dr. Jera Vodušek Starič. Skupaj so napisali 51 gesel, med njimi obsežna sintetična, o mednarodni trgovini, mezdnih gibanjih, migracijah, nemško-slovenskih gospodarskih odnosih, narodu, narodnih programih.

Mag. Boris Mlakar in mag. Damijan Guštin sta pisala gesla za Primorski slovenski biografski leksikon.

5.2. *Prispevki za novejšo zgodovino*

Inštitut izdaja svojo revijo *Prispevki za novejšo zgodovino*. Uredniški odbor, ki ga sestavljajo dr. Zdenko Čepič (glavni urednik), dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica), mag. Damijan Guštin (pomočnik glavnega urednika), mag. Boris Mlakar in dr. Janko Prunk, je pripravil 33. letnik revije. V njem je objavljenih 14 razprav, dva zapisa, jubilejni zapis, 10 knjižnih poročil in ocen ter 2 bibliografiji.

Dr. Tone Ferenc je član uredniškega odbora *Kronike*, mag. Boris Mlakar pa uredniškega odbora *Revije Borec* in *Goriškega letnika*.

5.3. Inštitutovi delavci sodelujejo pri delu strokovnih društev. Tako je dr. Jera Vodušek Starič predsednica *Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, mag. Aleš Gabrič pa tajnik. Obenem je dr. Vodušekova članica slovenskega Nacionalnega komiteja za zgodovinske vede, njegov član je tudi predsednik slovensko avstrijske zgodovinske komisije dr. Franc Rozman. Dr. France Kresal je kot predsednik bivše jugoslovansko-češke zgodovinske komisije sodeloval pri njenem preoblikovanju v slovensko-češko in slovensko-slovaško zgodovinsko komisijo. Dr. Tone Ferenc je podpredsednik *Arhivskega društva Slovenije*. Dr. Franc Rozman vodi slovensko delegacijo kulturnozgodovinskega simpozija *Modinci*. Mag. Vida Deželak-Barič, dr. Tone Ferenc in mag. Damijan Guštin so člani komisije za zgodovino pri republiškem odboru *Zveze borcev NOV Slovenije*. Dr. Zdenko Čepič je kot strokovni vodja za področje zgodovine sodeloval pri pripravi srečanja mladih raziskovalcev, ki ga v okviru gibanja *Znanost mladini* organizira *ZOTKS*. Dr. Jurij Perovšek je član upravnega odbora Inštituta za narodnostna vprašanja.

Dr. Tone Ferenc in dr. Jera Vodušek Starič sta začela kot strokovnjaka sodelovati pri delu na novo ustanovljene preiskovalne komisije *Državnega zbora Republike Slovenije* o raziskovanju povojnih množičnih pobojev, pravno-dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, ki jo vodi dr. Jože Pučnik.

Mag. Damijana Guština smo imenovali za predstavnika inštituta v vladno medresorsko komisijo za ugotavljanje vojne škode. Zamenjal je dr. Jožeta Prinčiča.

5.4. Pogosto je sodelovanje naših delavcev s tiskom in RTV. Mag. Damijan Guštin je sodeloval v dveh TV-oddajah *Oči kritike* s prispevkoma o slovenskem knjižnem sejmu in sejmu Frankfurt po Frankfurtu ter v radijski oddaji o kočevskem zboru. Dr. Jurij Perovšek je nastopil v radijski oddaji *Oči kritike* s predstavitvijo knjige *Zaveza slovenstva* avtorja Petra Kovačiča-Peršina. Dr. Jera Vodušek Starič je sodelovala v TV oddaji *Pro et contra* ter *okrogli mizi*, ki jo je v Cankarjevem domu organiziralo društvo *Lipa sprave*. V treh TV oddajah je nastopil tudi Peter Volasko (*Pro et contra*, *Omizje*).

Sodelovali smo tudi v dnevnem in revialnem tisku (Delo, Slovenec, Svobodna misel).

6. Stiki s tujino

Stikov s tujino je manj, kot bi si jih sami želeli. Posamezni raziskovalci jih vzdržujejo in si izmenjujejo gradivo s kolegi v tujini. Furlanski inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Vidmu bo izdal italijansko izdajo zbornika italijanskih virov o okupaciji Ljubljanske pokrajine, ki jo je pripravil dr. Tone Ferenc. Dr. Ervin Dolenc je za poseben zbornik o Sloveniji, ki ga pripravlja dr. Evan Craft v ZDA, napisal obsežnejši pregled odnosov med slovensko politiko in kulturo v zgodovini Slovencev, dr. Žarko Lazarević pa pregled slovenske gospodarske zgodovine od konca 19. stoletja do danes. Dr. Janko Prunk je decembra 1993 predaval na univerzah v Kielu in Mainzu v ZR Nemčiji o Slovencih med Srednjo Evropo in Balkanom 1918-1992. Predavanje bo objavljeno. Dr. Franc Rozman je bil od marca do vključno avgusta s štipendijo Tempus na individualnem usposabljanju za univerzitetne profesorje na univerzi Bochum v ZR Nemčiji. Dr. Janko Prunk in dr. Jurij Perovšek sta bila na posvetu o hanzeatskem meščanstvu v 19. stoletju v Historisches Kollegeu Zveze nemške znanosti v Münchenu. Mladi raziskovalec Peter Volasko se je udeležil seminarja o razmerah v Vzhodni in Srednji Evropi v Berlinu, ki je bil pod pokroviteljstvom Fondacije Konrada Adenauerja, ter simpozija Vloga Evrope v svetu, ki je bil v Londonu in Essexu.

7. Znanstveni posveti

7.1. Znanstvenih posvetov je bilo v letu 1993 bistveno manj kot prejšnja leta. Ta ugotovitev ni nova, saj se je upadanje števila posvetovanj začelo že z razpadom Jugoslavije. Naši raziskovalci so se udeležili naslednjih znanstvenih posvetov:

- Znanstveno posvetovanje Hrvaške akademije znanosti in umetnosti o delu Stjepana Radića, Zagreb, oktobra 1993
referent dr. Janko Prunk, Stjepan Radić in Slovenci 1918-1928
- Gradnikovi dnevi, Dobrovo v Goriških Brdih, 26. novembra 1993
referenti: dr. Ervin Dolenc, Alojz Gradnik med literaturo in politiko 1882-1941
mag. Aleš Gabrič, Alojz Gradnik in povojna oblast
dr. Bojan Godeša, Alojz Gradnik v času tuje zasedbe 1941-1945
- Okrogla miza o šolstvu pod politično-partijskim drobnogledom, Maribor, 26. novembra 1993
referent mag. Aleš Gabrič, Temeljne značilnosti šolske reforme 1953-1962
- Mednarodni znanstveni posvet Autoritäre und diktatorische Systeme in Ostmitteleuropa im 20. Jahrhundert, Stuttgart, 29. in 30. novembra 1993
referent dr. Franc Rozman, Diktatura kot motivacija za državljansko vojno

7.2. Dr. Franc Rozman je kot vodja slovenske delegacije kulturnozgodovinskega simpozija Modinci vodil priprave za simpozij, ki je lani bil v Gradcu od 6. do 9.

julija ter na njem predstavil zbornik zasedanja leta 1992 v Rogaški Slatini. V novembru je dr. Rozman kot predsednik nove slovensko avstrijske zgodovinske komisije pripravil in vodil njeno prvo zasedanje, ki je potekalo na Bledu pod naslovom Sosed v ogledalu soseda (od 1848 do danes). Dr. Žarko Lazarevič je pripravil posvet o zgodovini slovenskega podjetništva, ki je bil januarja 1994 v prostorih inštituta.

8. Kadri

Na inštitutu je bilo v začetku leta zaposlenih 26, konec leta pa 24 delavcev.

V mesecu maju se je upokojila znanstvena svetnica dr. Milica Kacin-Wohinz, v septembru pa višja strokovna sodelavka Sonja Reisp.

Kadrovsko smo okrepili knjižnico s premestitvijo asistenta-magistra za vodjo knjižnice in dokumentacije. Zadolžen je tudi za osnovno oskrbo računalniške in programske opreme. Z eno tretjino delovnega časa je še vedno vključen v raziskovalni projekt.

Računovodska in sekretarska dela, dela telefonista, kurirja, čuvajev ter varovanje stavbe in vzdrževalna dela v stavbi opravljamo s pogodbениm delom.

Napredovanja

Trije asistentje so v lanskem letu uspešno obranili doktorske disertacije, četrti jo je oddal. Dr. Ervin Dolenc je bil 20. aprila 1993 promoviran za doktorja zgodovinskih znanosti.

Mag. Zdenko Čepič je 17. marca 1993 obranil disertacijo *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945-1948* na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani pred komisijo prof. dr. Tone Ferenc, predsednik, prof. dr. Dušan Nečak, prof. dr. Miroslav Stiplovšek, znanstveni svetnik dr. France Kresal in bil 5. oktobra promoviran za doktorja zgodovinskih znanosti.

Mag. Jurij Perovšek je 10. junija 1993 obranil disertacijo *Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje v času Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev* na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani pred komisijo akad. prof. dr. Janko Pleterski, predsednik, prof. dr. Miroslav Stiplovšek, prof. dr. Janko Prunk in bil 16. novembra 1993 promoviran za doktorja zgodovinskih znanosti.

Mag. Bojan Godeša je 6. julija 1993 obranil disertacijo *Slovenski intelektualci med okupatorji, osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani pred komisijo prof. dr. Tone Ferenc, predsednik, prof. dr. Miroslav Stiplovšek, prof. dr. Milan Ževart in bil 30. novembra 1993 promoviran za doktorja zgodovinskih znanosti.

Mlada raziskovalca dr. Bojan Godeša in dr. Aleš Gabrič sta tako uspešno zaključila svoj šestletni študij in se vključila v redno raziskovalno delo inštituta. Dva mlada raziskovalca, eden za obnovo in eden za pretok, uspešno nadaljujeta svoje usposabljanje. Prvi pripravlja doktorsko disertacijo, drugi končuje študij III. stopnje.

Asistent-doktor dr. Žarko Lazarević je bil na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani izvoljen v naziv znanstveni sodelavec, strokovna svetnica dr. Anka Vidovič-Miklavčič pa na isti fakulteti v naziv višja znanstvena sodelavka.

Tako je konec leta 1993 delalo na inštitutu 13 doktorjev znanosti, 5 magistrov, 2 z visoko izobrazbo, 2 s srednjo izobrazbo in 1 z nepopolno srednjo šolo ter 1 z osnovno šolo.

Ljubljana, januarja 1994

Direktorica inštituta
dr. Jasna Fischer

Nataša Kandus

Bibliografija objavljenih del sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1993

I. Samostojne publikacije

1. **Gombrich Ernst H.:** *Kratka zgodovina za mlade bralce*. DZS, Grad, Ljubljana 1993, 276 str. Sprememba besedila in del prevoda Janko Prunk. 2. izd.
2. **Prispevki za novejšo zgodovino**. XXXIII, 1993, št. 1-2. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1993, 290 str.
3. **Prunk Janko:** *20. stoletje. Zgodovina za 8. razred osnovne šole*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1993, 260 str. ilustr. (Skupaj z Branimirjem Nešovičem).
4. **Prunk Janko:** *Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768-1992)*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1992, 455 str.
5. **Studen Andrej:** *Pednarca, ksel, kelnerca, žnidar. Socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869-1910*. Zgodovinski arhiv, Ljubljana 1993, 228 str. (Gradivo in razprave ; 13).
6. **Šnuderl Makso:** *Dnevnik 1941-1945, I. V okupirani Ljubljani*. Založba Obzorja, Maribor 1993, 606 str. ilustr. (Documenta et studia historiae recentioris ; 9a). Uredil, spremno besedo in opombe napisal Zdenko Čepič.

II. Znanstvene razprave in članki

1. **Čepič Zdenko:** *Agrarna reforma in kolonizacija po drugi svetovni vojni - uzakonitev in načela*. Zgodovina v šoli, II, 1993, št. 3, str. 3-7.
2. **Čepič Zdenko:** *Makso Šnuderl in njegovi dnevniški zapisi (1941-1945)*. Makso Šnuderl: *Dnevnik 1941-1945, I, V okupirani Ljubljani*, Maribor 1993, str. 5-23.
3. **Čepič Zdenko:** *Naseljevanje kolonistov iz Slovenije v Vojvodini*. (Krajevni in socialno poklicni izvor kolonistov). *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 177-192.
4. **Deželak-Barič Vida:** *Osrednje vodstvo Komunistične partije Slovenije v vojnem obdobju 1941-1945*. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 87-98.
5. **Dolenc Ervin:** *Katoliška kulturna politika in kulturni boj v Kraljevini SHS. Cerkev, kultura in politika 1890 - 1941 : simpozij 1992*. Slovenska matica, Ljubljana 1993, str. 48-60.
6. **Dolenc Ervin:** *Reorganiziranje slovenskih kulturnih delavcev po državnem prevratu leta 1918*. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 27-39.

7. **Ferenc Tone:** Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno. Iznanci. Društvo izgnancev Slovenije, Ljubljana 1993, str. 19-107.
8. **Ferenc Tone:** Položaj slovenskega naroda ob okupaciji leta 1941. Narodu in državi sovražni = Volks- und staatsfeindlich. Pregon koroških Slovencev 1942 = Die Vertreibung der Kärntner Slowenen 1942. Celovec-Klagenfurt 1993, str. 21-35.
9. **Ferenc Tone:** Das Schicksal der Gottscheer Deutschen im Zweiten Weltkrieg. Gottscheer Zeitung, 1993, št. 6, str. 1-2.
10. **Ferenc Tone:** Temeljne značilnosti fašistične okupacije Slovenije. Zgodovina v šoli, II, 1993, št. 2, str. 3-12.
11. **Fischer Jasna:** Družbeni razvoj statutarnih mest na slovenskem Štajerskem (1870-1910). Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, Rogaška Slatina 1992. Univerza Maribor, Maribor 1993, str. 13-25.
12. **Fischer Jasna:** Die gesellschaftliche Entwicklung der Städte mit eigenem Statut in der slowenischen Steiermark (1870-1910). Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, Rogaška Slatina 1992. Univerza Maribor, Maribor 1993, str. 27-41. (Povzetek v madžarskem jeziku str. 41-42, povzetek v hrvaškem jeziku str. 42)
13. **Gabrič Aleš:** Informbirojevstvo na Slovenskem. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 163-175.
14. **Godeša Bojan:** Odbori Delavske enotnosti na Gorenjskem. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 99-109.
15. **Guštin Damijan:** Tisk narodnoosvobodilnega gibanja 1944-1945 o organih za ugotavljanje vojnih zločinov. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 111-127.
16. **Kacin-Wohinz Milica:** Primorski krščanski socialci med vojnama. Zgodovinski časopis, XLVII, 1993, št. 1, str. 107-115.
17. **Lazarevič Žarko:** Kmečki dolgovi v avstrijski dobi. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 3-15.
18. **Mlakar Boris:** Dr. Joža Lovrenčič in mimohod revolucije. Goriški letnik, (1993), XVIII, 1991, št. 18, str. 27-39.
19. **Perovšek Jurij:** O volji po nacionalni suverenosti. (Ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 215-220.
20. **Perovšek Jurij:** Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 17-26.
21. **Prinčič Jože:** Nacionalizacija najemnih zgradb in gradbenih zemljišč na ozemlju LR Slovenije (1958-1962). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 193-201.
22. **Prunk Janko:** Idejna opredeljenost političnega življenja na Slovenskem v 20. stoletju. Problemi konsolidacije demokracije. Slovensko politološko društvo, Ljubljana 1993, str. 89-100.

23. **Prunk Janko:** Od narodne identitete do državne osveščeniosti. Kristjanovo politično tveganje. 27. študijski dnevi Draga 92. Društvo slovenskih izobražencev, Trst 1993, str. 57-68; Debata, str. 70-74.
24. **Rozman Franc:** Etbin Kristan und seine Idée der Personalautonomie. Arbeiterbewegung und Nationale Frage in der Nachfolgestaaten der Habsburgermonarchie. Europeverlag, Wien 1993, str. 97-109.
25. **Rozman Franc:** Die sozialdemokratische Presse in slowenischer Sprache und die Bildung der Arbeiter. Sozialdemokratie: Zeichen, Spuren, Bilder. Passagen Verlag, Wien 1993, str. 207-214.
26. **Rozman Franc:** Nemški in slovenski delavci v delavskem gibanju na Slovenskem. Zgodovinski časopis, XLVII, 1993, št. 1, str. 95-98.
27. **Rozman Franc:** Socialdemokrati in nemški nacionalci na Štajerskem v času Napotnikovega škofovanja. Napotnikov simpozij v Rimu. Mohorjeva družba, Celje 1993, str. 30-35. (Simpoziji v Rimu ; 10).
28. **Studen Andrej:** Gnusni teater. Nasilje nad človeškim telesom v 16., 17. in 18. stoletju. Maska, III, 1993, št. 4-5, str. 31-36.
29. **Studen Andrej:** Zapis o bivanjskih razmerah nemških in slovenskih višjih meščanskih slojev v Ljubljani na začetku stoletja (primer naselja vil v kapucinskem predmestju v Ljubljani). Zgodovinski časopis, XLVII, 1993, št. 3, str. 421-424.
30. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Katoliška prosveta med Cerkvijo in stranko. Nekaj osvetlitev smernic in dejavnosti Prosvetne zveze in Zveze fantovskih odsekov v letih 1935-1941. Cerkev, kultura in politika 1890 - 1941: simpozij 1992. Slovenska matica, Ljubljana 1993, str. 60-77.
31. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Kratak pregled mladinskih organizacij v meščanskem taboru na Slovenskem 1929-1941. Zgodovina v šoli, II, 1993, št. 2, str. 13-21.
32. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Omladina Narodne odbrane (Mladina Narodne obrambe). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 61-75.
33. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Ustanovitev in razvoj Mladinske kmečke zveze (MKZ) v okrajih Dravske banovine. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, XLI, 1993, št. 1, str. 5-14.

III. Strokovni članki

1. **Ferenc Tone:** Kdor išče resnico na sodišču, išče biser v kravjem govnu. Večer, XLIX, 1993, št. 193; Sobotna priloga, str. 28.
2. **Ferenc Tone:** Kje je popoln seznam? Svobodna misel, XXXI, 1993, št. 21, str. 25.
3. **Ferenc Tone:** Leto 1944 - še dolga in težka pot k svobodi. Ob petdesetletnici. Prešernov koledar za leto 1994. Prešernova družba, Ljubljana 1993, str. 95-102.

4. **Ferenc Tone:** Matajur. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 18-19.
5. **Ferenc Tone:** Materijsko okrožje. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 82.
6. **Ferenc Tone:** Milizia volontaria per la sicurezza nazionale. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 145.
7. **Ferenc Tone:** Nanos (1941-1945). Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 285.
8. **Ferenc Tone:** Narodnoosvobodilni boj v Jugoslaviji. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 325-327.
9. **Ferenc Tone:** Narodnoosvobodilni boj v Sloveniji. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 327-332.
10. **Ferenc Tone:** Narodnoosvobodilni odbor. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 332.
11. **Ferenc Tone:** Narodnoosvobodilni svet za osvobojeno ozemlje. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 332.
12. **Ferenc Tone:** Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 332.
13. **Ferenc Tone:** Nemška ofenziva v Sloveniji jeseni 1943. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 357-358.
14. **Ferenc Tone:** Nemško-slovenski odnosi od 1938 do 1945. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 366-367.
15. **Ferenc Tone:** Neodvisna država Hrvatska. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 403.
16. **Ferenc Tone:** Slovenski izgnanci - žrtev druge svetovne vojne. Vestnik, XLV, 1993, št. 6, str. 5.
17. **Fischer Jasna:** Migracije. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 124-125.
18. **Gabrič Aleš:** Molk o TIGR-u. Svobodna misel, XXXI, 1993, št. 22, str. 15.
19. **Gabrič Aleš:** Novice o delu Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Zgodovinski časopis, XLIV, 1993, št. 1, str. 136.
20. **Kacin-Wohinz Milica:** Iz zgodovine primorskih Slovencev, 1918-1943. Svobodna misel, XXXI, 1993, št. 17, str. 16-20.
21. **Kacin-Wohinz Milica:** Narodni svet Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 318-319.
22. **Kacin-Wohinz Milica:** Narodnorevolucionarno gibanje. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 333.
23. **Kacin-Wohinz Milica:** Nettunske konvencije. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 407.
24. **Kacin-Wohinz Milica:** Pripombe k članku Branka Marušiča. Primorska srečanja, 1993, št. 147, str. 510-511.

25. **Kresal France:** Mednarodna trgovina. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 44-45.
26. **Kresal France:** Mezda. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 113-114.
27. **Kresal France:** Mezdno gibanje. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 114-116.
28. **Kresal France:** Mezdno razmerje. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 117-118.
29. **Kresal France:** Nemško-slovenski gospodarski odnosi. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga 1993, str. 372-373.
30. **Mlakar Boris:** Cilj, Zedinjena Slovenija. Primorske novice, XLVII, 1993, št. 76, str. 27.
31. **Mlakar Boris:** Milizia volontaria anticomunista MVAC. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 144-145.
32. **Mlakar Boris:** Napad na partijsko šolo v Cerknem. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 286.
33. **Mlakar Boris:** Narodna legija. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 304.
34. **Mlakar Boris:** Narodna vlada. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 307.
35. **Mlakar Boris:** Narodni odbor za Slovenijo. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 313.
36. **Mlakar Boris:** Narodni svet. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 316.
37. **Mlakar Boris:** Narodno izdajstvo. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, 1993, str. 320-321.
38. **Mlakar Boris:** Nekaj opozoril v zvezi s pisanjem spominov ter opisovanjem dogodkov v letih 1941-1945. Zaveza, III, 1993, št. 9, str. 59-62.
39. **Perovšek Jurij:** Kakšno naj bo historično obravnavanje dogodenega? Delo, XXXV, 1993, št. 251, str. 14-15.
40. **Perovšek Jurij:** Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 318.
41. **Perovšek Jurij:** Narodni svet v Ljubljani. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 319-320.
42. **Perovšek Jurij:** Narodno socialistična stranka. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 333.
43. **Perovšek Jurij:** Stvarno in imensko kazalo. Prunk Janko, Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768-1992). Državna založba Slovenije, Ljubljana 1992, str. 429-455.
44. **Perovšek Jurij:** Svoji samo mesec dni. Dnevnik, XLIII, 1993, št. 296, str. 20.
45. **Prinčič Jože:** Nacionalizacija. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 262-263.

46. **Prunk Janko:** Narod. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 295-297. (Skupaj z Bogom Grafenauerjem).
47. **Prunk Janko:** Narodni program. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 314-316.
48. **Prunk Janko:** Narodno vprašanje. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 335-337. (Skupaj z Miranom Komacem).
49. **Prunk Janko:** Ta teden mi je odgovoriti godpodu Janezu Cvirnu. Delo, XXXV, 1993, št. 69, str. 14.
50. **Prunk Janko:** Za filozofsko-zgodovinsko konceptualno razhajanje gre. Delo, XXXV, 1993, št. 81, str. 14.
51. **Prunk Janko:** Za poštenost v znanstvenem razpravljanju gre. Delo, XXXV, 1993, št. 57, str. 14.
52. **Rozman Franc;** Begrüssung. Eisenbahnbau und Kapitalinteressen in den Beziehungen der österreichischen mit den südslawischen Ländern. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1993, str. 1-2.
53. **Rozman Franc:** Mednarodni dan žensk. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 46.
54. **Rozman Franc:** Neudörflski kongres. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 408.
55. **Rozman Franc:** Uvodna beseda. Božo Benedik: Bled, ta naš Bled! Eurodesign, Bled 1993, str. 3-4.
56. **Studen Andrej:** Smrdelo je kot kuga. K zgodovini higienskih razmer v Ljubljani pred prvo svetovno vojno. Dnevnik, XLIV, 1993, št. 293-302, str. 15, 17, 15, 11, 19, 14, 17, 15, 11.
57. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Misel in delo. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 156.
58. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Mlada brazda. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 167.
59. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Mlada pest. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 167.
60. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Mlada pota. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 167.
61. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Mladci Kristusa Kralja. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 168.
62. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Mladinska kmečka zveza. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 171.
63. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Mladina Jugoslovanske nacionalne stranke. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 170.
64. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Mladina Jugoslovanske radikalne stranke. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 170.
65. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Mladinska OF. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 175.

66. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Mladokmetijci. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 180.
67. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Naš dom. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 340.
68. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Naša misel. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 339.
69. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Naša volja. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 340.
70. **Volasko Peter:** Generacija prihodnosti bo desna (odmevi na raziskavo). Republika, II, 1993, št. 233, str. 4.
71. **Volasko Peter:** Mladi za desni radikalizem? (aktualni pogovor s Petrom Volaskom). Slovenec, LXXVII, 1993, št. 188, str. 2.
72. **Vodušek Starič Jerca:** Mesto želja. Tržaško vprašanje. Svobodna misel, XXXI, 1993, št. 17, str. 30-31.
73. **Vodušek Starič Jerca:** Nagodetov proces. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 270.
74. **Vodušek Starič Jerca:** Narodna vlada Slovenije. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 308-309.
75. **Vodušek Starič Jerca:** Za znanost gre. Svobodna misel, XXXI, 1993, št. 24, str. 1.

VI. Ocene in poročila

1. **Čepič Zdenko:** J. Prinčič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu. Dolenjska založba, Novo mesto 1992, 192 str. (Seidlova zbirka : 2). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 246-249.
2. **Deželak-Barič Vida:** N. Budna, J. Dežman, J. Lušina, Gorenjski partizan, Gorenjski odred 1942-1944. Partizanski knjižni klub, Kranj, (Ljubljana) 1992, 357 str. (Knjižnica NOV in POS ; 26/3). Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 237-240.
3. **Dolenc Ervin:** Produkt intenzivnejše obdelave slovenske novejšje zgodovine. (Bojan Balkovec, Prva slovenska vlada 1918-1921, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992, 191 str.). Delo, XXXVI, 1993, št. 69, str. 14.
4. **Gabrič Aleš:** Božo Repe, "Liberalizem" v Sloveniji, Borec, XLIV, 1992, št. 9-10. Zgodovinski časopis, XLVII, 1993, št. 1, str. 171-173.
5. **Gabrič Aleš:** Sprehod v negospodarno gospodarsko preteklost. (Jože Prinčič: Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu 1945-1956, Dolenjska založba, Novo mesto 1992). Dnevnik, XLIII, 1993, št. 31, str. 15.
6. **Godeša Bojan:** Industrializacija plus knjiga je enako zgodovinska študija. Jože Prinčič: Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu. Razgledi, 1993, št. 11, str. 26.
7. **Godeša Bojan:** Jera Vodušek-Starič, Prevzem oblasti 1944-1946. Cankarjeva založba, Ljubljana 1992. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 242-246.

8. **Godeša Bojan:** Naprej zastave. Janko Prunk: Slovenski narodni vzpon. Razgledi, 1993, št. 7, str. 27.
9. **Guštin Damijan:** Janez Janša, Premiki. Nastajanje in obramba slovenske države 1988-1992. Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, 364 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 252-254.
10. **Guštin Damijan:** Veljko Rus, Zapiski iz življenja Josipa Rusa. Društvo piscev NOB Slovenije, Partizanski knjižni klub, Ljubljana 1992, 241 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 240-242.
11. **Lazarevič Žarko:** Bojan Balkovec, Prva slovenska vlada 1918-1921. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992, 191 str. Zgodovinski časopis, XLVII, 1993, št. 2, str. 334-335.
12. **Lazarevič Žarko:** Jože Prinčič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu 1945-1956. Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji. Dolenjska Založba, Novo mesto, 1992, 192 str. Zgodovinski časopis, XLVII, 1993, št. 2, str. 341-342.
13. **Lazarevič Žarko:** Zamolčana oblast. Bojan Balkovec: Prva slovenska vlada 1918-1921. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992, 191 str. Razgledi, 1993, št. 9, str. 22-23.
14. **Perovšek Jurij:** Bojan Balkovec, Prva slovenska vlada 1918-1921. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1992, 191 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 233-235.
15. **Perovšek Jurij:** Janko Prunk, Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768-1992. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1992, 455 str. Zgodovinski časopis, XLVII, 1993, št. 2, str. 330-334.
16. **Prunk Janko:** Interdisciplinarni vpogled v prihodnost ohranjanja slovenstva: O narodu in narodnem. O knjigi Petra Kovačiča-Peršina "Zaveza slovenstvu". Delo, XXXV, 1993, št. 191. str. 13.
17. **Rozman Franc:** Holm Sundhausen, Experiment Jugoslawien. Von der Staatsgründung bis zum Staatszerfall. Taschenbuchverlag, Mannheim (etc.) 1993, 128 str. Zgodovinski časopis, XLVII, 1993, št. 2, str. 335-336.
18. **Rozman Franc:** Karl Kaser, Hirten, Kämpfer, Stammeshelden. Ursprünge und Gegenwart des balkanischen Patriarchats. Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 1992, 462 str. Zgodovinski časopis, XLVII, 1993, št. 4, str. 598-600.
19. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Janko Prunk, Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768-1992. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1992, 455 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 227-231.

VII. Biografije

1. **Dolenc Ervin:** Cvetko Rudolf Franc. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. spopič, Dodatek, B - L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 526.

2. **Fischer Jasna:** Mohorič Ivan. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 205.
3. **Guštin Damijan:** Čuk Jožko. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 540.
4. **Guštin Damijan:** Mlakar Boris. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 186.
5. **Kacin-Wohinz Milica:** Giunta Francesco. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 585-586.
6. **Kacin-Wohinz Milica:** Grazioli Emilio. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 604-605.
7. **Kacin-Wohinz Milica:** Gortan Vladimir. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 598-600.
8. **Kacin-Wohinz Milica:** Martelanc Vladimir. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 10.
9. **Kacin-Wohinz Milica:** Marušič Fran. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 13-14.
10. **Kacin-Wohinz Milica:** Milanovič Božo. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 140.
11. **Kacin-Wohinz Milica:** Miloš Zvonimir. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 146.
12. **Mlakar Boris:** Debevec Rajmond. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 542-543.
13. **Mlakar Boris:** Dolenc Ervin. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 549.
14. **Mlakar Boris:** Guček Milan. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 609-610.
15. **Mlakar Boris:** Guštin Damijan. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 612.
16. **Mlakar Boris:** Ilovar Albert. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 622.
17. **Mlakar Boris:** Janežič Vida. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 627-628.
18. **Mlakar Boris:** Jelenc Celestin. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 629-630.

19. **Mlakar Boris:** Klavora Fedja. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 647.
20. **Mlakar Boris:** Köstl Janko. Primorski slovenski biografski leksikon, 19. snopič, Dodatek, B-L. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1993, str. 667-668.
21. **Mlakar Boris:** Marn Janez - Črtomir Mrak. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 7.
22. **Mlakar Boris:** Martelanc Ivan. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 9.
23. **Mlakar Boris:** Marušič Drago. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 13.
24. **Mlakar Boris:** Meničanin Dušan. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 69.
25. **Mlakar Boris:** Nagode Črtomir. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 270.
26. **Mlakar Boris:** Natlačen Marko. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 344.
27. **Perovšek Jurij:** Janko Pleterški - sedemdesetletnik. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 221-225.
28. **Prunk Janko:** Janko Pleterški, sedemdesetletnik. Delo, XXXV, 1993, št. 29, str. 2.
29. **Rozman Franc:** Mihevc Nace. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 131-132.
30. **Rozman Franc:** Mlinar Ivan. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 190.
31. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Nemeč Ivan. Enciklopedija Slovenije, 7. zv. Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 351.

VIII. Bibliografije

1. **Kandus Nataša:** Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1992. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 263-277.

UDK 949.712(=924)"1850/1899"

Marko ŠTEPEC, mag., kustos, Muzej novejše zgodovine, SI - 61000 Ljubljana, Celovška 23

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 2, slov., (angl., angl.)

STRAH PRED ŽIDOVSKIM NASELJEVANJEM (Poročanje slovenskih časopisov o priseljevanju Židov v drugi polovici 19. stoletja)

Prispevek obravnava odnos slovenskih časopisov druge polovice 19. stoletja do židovskega naseljevanja. Kljub majhnemu številu Židov na Slovenskem, ki se začne rahlo povečevati šele v 60. letih 19. stoletja, obstaja velik strah in odpor pred židovsko konkurenco in židovskim škodljivim vplivom. Časopisi v protizidovskem duhu poročajo tudi o selitvah Židov izven Evrope in o zametkih nastajanja židovske države, ki jo podprejo v smislu izselitve Židov iz Evrope. Časopisni članki, ki svare pred židovskim naseljevanjem, so polni predsodkov in pričajo o obstoju slovenskega antisemitizma, ki je del širšega srednjeevropskega negativnega odnosa do Židov.

UDK 329.14+342.25(497.12)"1923"

Jurij PEROVŠEK, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 2, slov., (nem., angl.)

SLOVENSKI AVTONOMIZEM SOCIALISTIČNE SMERI V LETU 1923

Avtor obravnava vprašanje slovenske narodno-avtonomistične usmeritve v času obstoja prve jugoslovske države in ugotavlja, da so v letih 1918-1941 zahteve po slovenski avtonomiji živele znotraj vseh tedanjih idejnopolitičnih taborov - katoliškega, liberalnega, socialističnega in komunističnega. Pri tem posebej opozarja, da so v letu 1923 zagovarjali načelo slovenske avtonomije in narodne emancipacije tudi Narodno socialistična stranka, Združenje slovenskih avtonomistov in Socialistična stranka delovnega ljudstva, torej tisti nosilci takratnega slovenskega avtonomizma, ki jih je povezovala socialistična in nerevolucionarno usmerjena zamisel družbene in politične ureditve.

UDK 329.3(497.12)+323.272(44)"1789"

Janko PRUNK, dr., redni profesor, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000, Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 2, slov., (nem., angl.)

KRŠČANSKO-SOCIALNI POGLED NA FRANCOSKO REVOLUCIJO MED NJENO STOTO IN STOPETDESETO OBLETNICO (1889-1939)

Avtor ugotavlja, da je slovenski krščansko socialni tabor v letih med Mahničevim nastopom in drugo svetovno vojno dokaj malo in še to zelo kritično pisal o francoski revoluciji. Pri tem opozarja, da je kljub intenzivnemu petdesetletnemu idejnemu in političnemu razvoju ter ob vseh modifikacijah, ko je slovensko krščansko-socialno gibanje prešlo od stališča o božjem legitimističnem izvoru oblasti do stališča o narodni suverenosti, pri vseh smereh tega gibanja, tj. od skrajne levice do avtoritarne desnice, še v letu 1939 ocena francoske revolucije ostajala kritična in odklonilna.

UDC 949.712(=924)"1850/1899"

Marko ŠTEPEC, M.A., curator, Museum of Contemporary History, SI - 61000 Ljubljana, Celovška 23
Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 2, Slv.,
(Eng., Eng.)

THE FEAR OF JEWISH IMMIGRATION

This contribution deals with the attitude of the Slovenian newspapers towards Jewish immigration in the second half of the 19th century. In spite of their small number, which only began to increase slightly in the sixties of that century, there was great fear and opposition to Jewish competition and damaging influence. In an anti-semitic spirit, the newspapers reported on Jewish immigration outside Europe, supporting the idea of a Jewish state which would have seen the Jews leave Europe. The newspaper articles, which were warning against Jewish immigration, were full of prejudice and witness to Slovenian anti-semitism which was part of a wider mid-European attitude.

UDC 329.14+342.25(497.12)"1923"

Jurij PEROVŠEK, Ph.D., Research Associate, Institute for Contemporary History, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 2, Slv.,
(Ger., Eng.)

SOCIALIST TENDENCIES FOR SLOVENIAN AUTONOMY IN 1923

The author deals with the problem of the Slovenian national autonomy orientation in the first Yugoslav state, identifying the tendencies within all ideo-political camps - catholic, liberal, socialist and communist between 1918 and 1941. In particular, he points out that in 1923 Slovenian autonomy and emancipation was also advocated by the National Socialist Party, the Slovenian Autonomist Association and the Socialist Workers' Party, in other words, those promoters of Slovenian autonomy which were connected by the socialist, but not revolutionary, orientated idea of a social and political system.

UDC 329.3(497.12)+323.272(44)"1789"

Janko PRUNK, Ph.D., Full Professor, Institute for Contemporary History, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 2, Slv.,
(Ger., Eng.)

CHRISTIAN-SOCIALIST VIEW OF THE FRENCH REVOLUTION BETWEEN ITS 100TH AND 150TH ANNIVERSARY (1889-1939)

The author concludes that in the years between Mahnič's appearance and World War II the Christian-Socialist camp hardly ever wrote about the French revolution, and when it did, it was in very critical terms. He points out that although the Slovenian Christian-Socialist Movement in its intense, fifty year long ideological and political development had shifted from the position of God given power to that of national sovereignty - a position common to all its factions, from the extreme left through to the authoritarian right, it remained critical and dismissive of the French Revolution as late as 1939.

UDK 329.78(497.1)SJSU"1929/1934"

Anka VIDOVIČ-MIKLAVČIČ, dr., višja znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 2, slov., (nem., angl.)

SREDNJEŠOLSKA MLADINA IN SAVEZ JUGOSLOVENSКИH SREDNJEŠKOLSKИH UDRUŽENJA (SJSU) 1929-1934

V prispevku je orisano delovanje srednješolskih družin v okviru Župe SJSU za Dravsko banovino, napadi 'pohodovcev' in Narodne odbrane na vodstvo Župe SJSU, kar je pripeljalo do oblastne razpustitve omenjene župe 11. maja 1934.

UDK 940.533.6(497.12-18):316.344.32(=863)

Bojan GODEŠA, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 2, slov., (angl., angl.)

MADŽARSKI OKUPATOR V PREKMURJU IN SLOVENSKI IZOBRAŽENCI

Prekmurje je madžarski okupator štel za historično pripadajoči del madžarske države in ga decembra 1941 tudi anektiral. V odnosu do slovenskih izobražencev, povečini so to bili učitelji in duhovniki, je razlikoval med prišleki in staroselci. Po 1918 naseljene učitelje je izgnal in nastavlil učitelje iz notranjosti države. Protestantška duhovščina je bila povečini proogrsko usmerjena in je sodelovala z okupacijsko upravo, katoliška duhovščina pa je bila nacionalno slovensko orientirana, zato je dosegel, da so bili premeščeni v madžarski del škofije Szombathely, najbolj uporne pa je tudi zaprl. Ostalo izobraženstvo se je povečini zateklo v Budimpešto, Peč, Ljubljano in ni sodelovalo v sicer šibkem odporniškem gibanju.

UDK 316:93/99

Peter VOLASKO, mag., svetovalec, Ministrstvo za zunanje zadeve, SI - 61000 Ljubljana, Gregorčičeva 25

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 2, slov., (angl., angl.)

SOCIOLOGIJA IN ZGODOVINA

Konec 19. stoletja se je prej relativno enovita "znanost o družbi" razcepila na zgodovino in sociologijo. Zgodovina preučuje predvsem posamezne družbene pojave, sociologija pa na podlagi povezovanja različnih spoznanj posplošuje in formulira teorije. O njunem medsebojnem odnosu obstaja več nasprotujočih si tez. Nekateri sociologi pojmujejo zgodovino kot pomožno, dokumentacijsko znanost, medtem ko posamezni zgodovinarji sociologiji odrekajo znanstveni status. Vendar se v zadnjem času obe ekstremni stališči umikata, raste pa stopnja prežemanja in sodelovanja med vedama.

UDC 329.78(497.1)SJSU"1929/1934"

Anka VIDOVIČ-MIKLAVČIČ, Ph.D., Senior Research Associate, Institute for Contemporary History, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 2, Slv., (Ger., Eng.)

SECONDARY SCHOOL YOUTH AND THE FEDERATION OF THE YUGOSLAV SECONDARY SCHOOL SOCIETIES (YSSS) FROM 1929 TO 1934

The paper describes the activity of secondary school societies in the framework of the YSSS for Dravska ban's province, the attacks of "campaigners" and the National Defence of the YSSS leadership, which resulted in the abolition of the YSSS for Dravska ban's province on 11 May 1934.

UDC 940.533.6(497.12-18):316.344.32(=863)

Bojan GODEŠA, Ph.D., Research Associate, Institute for Contemporary History, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 2, Slv., (Eng., Eng.)

HUNGARIAN OCCUPIERS IN THE PREKMURJE REGION AND SLOVENIAN INTELLECTUALS

Historically, Prekmurje had been considered an integral part of Hungary by the Hungarian occupiers who eventually annexed it in December 1941. From amongst the local Slovenian intelligentsia, who were mostly teachers and priests, the occupiers distinguished between settlers and natives. Teachers who had settled after 1918 were deported and replaced by those from the inland. The Protestant clergy were mostly of pro-Hungarian orientation and collaborated with the occupiers' administration. The Catholic clergy, however, who were nationally aware, were transferred to the Hungarian area of the Szombathely diocese, and the most obdurate even imprisoned. Most of the remaining intelligentsia sought refuge in Budapest, Pécz and Ljubljana and did not take part in the otherwise weak Resistance Movement.

UDC 316:93/99

Peter VOLASKO, M.A. Councilor, Ministry for Foreign Affairs, SI - 61000 Ljubljana, Gregorčičeva 25
Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 2, Slv., (Eng., Eng.)

SOCIOLOGY AND HISTORY

At the end of the 19th century, the hitherto relatively unified "Science of Society" split into history and sociology. History's prime objective is the study of individual social phenomena, whereas sociology, by connecting different realisations, generalises and formulates new theories. Several conflicting theses exist on the mutual relationship between the two. Some sociologists consider history merely as an auxiliary, documentary science while certain historians deny sociology the status of a science. In recent times, however, these extreme positions are receding, acknowledging their interconnection and giving way to a growing cooperation between the disciplines.

UDK 05 Svetovna vojska "1914/1915"

Damijan GUŠTIN, mag., asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.
Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 2, slov., (nem., angl.)

POROČANJE O VOJNI (Revija Svetovna vojska, 1914-1915)

Svetovna vojska je bila specializirana revija, ki je bila namenjena poročanju o svetovni vojni. Izdajala jo je Katoliška bukvarna v Ljubljani. Začela je izhajati jeseni 1914 in prenehala jeseni 1915. Izšlo je 18 zvezkov, v katerih so uredniki popisali začetno leto vojne na vseh bojiščih v Evropi, natančneje pa so poročali o sodelovanju slovenskih vojakov Avstro-Ogrske in njihovem doživljanju vojne. Avtor ugotavlja, da je bilo kljub cenzuri zastopano v reviji tudi poročanje o temnih straneh vojne.

UDK 341.39(45+497.12)"1941/1945"

Janko PLETERSKI, dr., akademik, redni univ. profesor v pokoju, SI - 61000 Ljubljana, Štefanova 13
Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 2, slov., (angl., angl.)

O DRŽAVLJANSKI VOJNI V ITALIJI IN SLOVENIJI

Ob prikazu in analizi stališč Claudia Pavoneja v knjigi *Una guerra civile, Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*, avtor primerja podobna vprašanja v slovenskem istočasnem odporništvu. Ugotavlja veliko razliko v strateškem položaju Rezistence, saj je ta skozi državljansko vojno omogočila Italiji vstop v povojno ureditev na strani zmagovalcev. V razmerju med katoliško cerkvijo in odporništvom ugotavlja za italijansko duhovščino ambivalenco in preračunano sodelovanje, za slovensko pa ostro protiodporniško usmeritev, ki je podprta z ožjo politično bazo odpornišva.

UDC 05 Svetovna vojska "1914/1915"

Damijan GUŠTIN, M.A., Asistant, Institute for Contemporary History, SI - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 2, Slv., (Ger., Eng.)

REPORTING ON WAR; World War Review, 1914 - 1915

The World War was a review specialised in reporting on World War I. It was published by Katoliška bukvarna (Catholic Library) in Ljubljana from Autumn 1914 to Autumn 1915. In all, 18 volumes were published. Editors reported on the situation in all European battle fields in the first year of the War. Special attention was dedicated to the involvement of Slovenian soldiers in the Austro-Hungarian army and their experience of the War. The author ascertains that, in spite of censorship, the review also reported on the dark side of the War.

UDC 341.39(45+497.12)"1941/1945"

Janko PLETERSKI, Ph.D., Academitian, Retired Full Professor, University of Ljubljana, SI - 61000 Ljubljana, Štefanova 13

Prispevki za novejšo zgodovino (Contributions to the Contemporary History), XXXIV, 1994, 2, Slv., (Eng., Eng.)

THE CIVIL WAR IN ITALY AND SLOVENIA

Analysing the views of Claudio Pavone in his book *Una guerra civile; Saggio storico sulla moralità nella Resistenza* (A Civil War; A Historical Essay on the Morality of the Resistance), the author compares it with similar questions regarding contemporary Slovenian resistance. He determines a major difference in the strategic position of the Resistenza which enabled Italy to enter, through the Civil War, the post-war political system on the side of the victors. He finds the Italian Catholic clergy ambivalent and calculating with regards to the resistance movement. Amongst the Slovenian clergy, on the other hand, he detects a sharp anti-resistance orientation which is the consequence of a narrower political basis to the resistance.

